

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕР-
СИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Ірина Холявко

ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

**Навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
напряму підготовки 6.010201 «Фізичне виховання»**

Луганськ
Видавництво «Ноулідж»
2013

УДК 811.161.2
ББК 81.2Укр-923
X 75

*Рекомендовано до видання вченою радою
Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка
як навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності 6.010201 Фізичне виховання
(Протокол № 5 від 27 листопада 2013 року)*

Р е ц е н з е н т и :

Кухарчук І. О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та української філології ГНПУ ім. О. Довженка.

Медвідь Н. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної освіти та технологій навчання ГНПУ ім. О. Довженка.

Холявко І. В.

X 75 **Фахова українська мова** : навчально-методичний посібник / І.В. Холявко. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. – 140 с.

ISBN 978-617-579-819-5

Навчальний посібник містить теоретичні відомості, необхідні при засвоєнні дисципліни «Українська мова (за професійним спілкуванням)» студентами, які отримують фах учителя фізичного виховання. Різноманітні за змістом і формою виконання вправи та завдання орієнтують студентів на формування культури професійної української мови, опанування термінології обраного фаху, вироблення практичних навичок комунікації у професійній сфері, культивування доброго мовного смаку.

Для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Фізичне виховання».

Текст навчального посібника подається в авторській редакції

УДК 811.161.2
ББК 81.2Укр-923

ISBN 978-617-579-819-5

© Холявко І. В., 2013
© Вид-во «Ноулідж», 2013

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тема 1. Вступ. Професійна мовнокомунікативна компетенція	6
Тема 2. Актуальні проблеми культури мовлення фахівців галузі фізичної культури та спорту	15
Тема 3. Текст як форма реалізації спортивної комунікації, його жанрові різновиди.....	34
Тема 4. Становлення української спортивної термінології.....	51
Тема 5. Лексико-семантична та граматична специфіка термінів на позначення явищ спорту	58
Тема 6. Шляхи та способи творення спортивної термінології	63
Тема 7. Словники у професійному мовленні. Спортивна лексикографія	77
Тема 8. Мовний етикет	85
Завдання до практичних занять	97
Використана та рекомендована література	137

Передмова

Мовознавча наука, як і будь-яка інша, існує не лише в собі й для себе: її результати через різні канали повинні поширюватися назовні – в середовище неспеціалістів. Проблеми, що виникають під час навчання студентів – майбутніх фахівців-нефілологів професійної мови, свідчать про значні недоліки розвитку професійного мовлення. Навчальний посібник «Фахова українська мова» має на меті вдосконалення мовленнєвої діяльності майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту в їхній науковій та професійній комунікації.

Мета посібника полягає у виробленні професійно-комунікативних умінь у майбутніх учителів фізичного виховання, що забезпечать ефективність педагогічної взаємодії у дискурсі цього навчального предмета. У вивченні української мови майбутніми фахівцями у галузі фізичної культури та спорту орієнтуємося на впровадження в систему професійної освіти нової моделі ділової комунікації – мовної освіти, яка має забезпечити формування та розвиток комунікативної, професійно орієнтованої компетентної особистості, що може реалізувати свій творчий потенціал.

Отже, ми маємо готувати не мовознавців-теоретиків, а передусім освічених людей, які на належному рівні вміють практично послугувати рідною мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Знати правила, винятки з них, уміти грамотно писати – не означає досконало володіти мовою. Випускник ВНЗ має вміло добирати мовні засоби відповідно до потреб комунікації, орієнтуватися в мовленнєвому процесі. Така стратегія вимагає нових принципів навчання української мови. У процесі підготовки пропонованого посібника ми брали до уваги те, що під час мовної підготовки студентів необхідно враховувати специфіку їхнього майбутнього фаху.

Структура посібника відповідає потребам спеціальності «Фізичне виховання» і у галузі термінології, і у формуванні навичок усного мовлення. Вивчення спортивної термінології забезпечує міжпредметний зв'язок навчальних дисциплін, що сприяє всебічному розвитку студентів. Лексичний аналіз термінів допомагає інтенсивному їх засвоєнню й запам'ятовуванню, поглиблює зацікавлення обраним фахом. Порівняння української спортивної термінології з іншомовною дає змогу навчитися уникати термінологічних запозичень, надмірне вживання яких небажане для будь-якої мови. Системний аналіз спортивної лексики збагачує словниковий запас студентів, виховує в них свідоме ставлення до лексичного значення слова, до правильного вживання його в різних

сферах, виробляє навички користування словниками різного типу: тлумачним, фразеологічним, словником іншомовних слів, російсько-українським спортивним словником, словником синонімів, що відіграє важливу роль у засвоєнні мови.

Однак урахування майбутнього фаху під час вивчення української мови не має обмежуватися з'ясуванням термінологічних проблем. Тому зміст посібника визначається потребами формування навичок грамотного усного і письмового фахового мовлення, реалізації норм сучасної української літературної мови в різних ситуаціях професійного спілкування. Володіння мовою як професійне вміння вчителя фізичного виховання, тренера тощо подається у посібнику в аспекті вироблення професійних комунікативних умінь, формування культури мовлення, пошуку шляхів її підвищення.

Важливою формою навчання професійного мовлення є формування читацької компетентності студентів-нефілологів, усвідомлення себе як грамотного читача, здатного до використання читання як засобу самоосвіти в майбутній професії. Таким чином, використання на заняттях з української мови поданих у посібнику видів і форм роботи з текстом впливає на розвиток інтересу до читання текстів за фахом, оволодіння усвідомленим читанням, формування і розвиток мовної особистості фахівця, удосконалення умінь і навичок професійного мислення і мовлення студентів-нефілологів.

Викладений у посібнику матеріал дає можливість одержати уявлення про специфіку термінології обраного фаху, здобути відповідні знання та виробити практичні навички комунікації у професійному середовищі.

Посібник буде корисним у процесі вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», а також для організації самостійної роботи студентів чи для дистанційного навчання.

Тема 1

Вступ. Професійна мовнокомунікативна компетенція

Освічена людина може осягнути кілька мов, і це дуже добре. Але важливо, щоб інші мови, чужоземні, не заступили мову своєї держави. Висока культура суспільства в цілому неможлива без мовної культури окремої особистості. А мовну культуру становлять і знання літературної мови та володіння нею, вміле використання скарбів народного слова, і досконале оперування фаховою термінологією, і толерантне спілкування та естетичне чуття мови. Мовна культура повинна увійти у світоглядні орієнтації сучасної молодшої людини.

Л. І. Мацько

Мова як складова підготовки фахівців у сфері фізичної культури і спорту. Якість освіти в будь-якій професійній сфері визначається низкою критеріїв, з-поміж яких мова – один з найголовніших чинників підготовки кваліфікованих спеціалістів. Сьогодення вимагає досконалого володіння українською мовою в усіх її формах і стилях, адже саме мовлення є інструментом фахової діяльності в багатьох сферах суспільного життя: політиці, юриспруденції, освіті, журналістиці тощо.

Педагогічна майстерність викладача будь-якої дисципліни здебільшого ґрунтується на мистецтві спілкування. Спілкування – це зв'язок між людьми, який призводить до виникнення психічного контакту, що проявляється в обміні інформацією, взаємовпливі та взаєморозумінні. Специфіка педагогічного спілкування полягає в тому, що під час його реалізації здійснюється комплексний вплив учителя на учня таким чином, щоб забезпечити ефективне навчання, виховання і розвиток особистості. Досконале володіння мовою є важливим компонентом підготовки фахівців у сфері фізичної культури і спорту, оскільки саме творче використання засобів мовлення повною мірою виявляє професійні обдарування спеціаліста, сприяє його самоствердженню та самовираженню.

Незалежно від того, яку галузь науки представляє вчитель, від нього вимагається вільне володіння ресурсами мови та нормами статусно зорієнтованого спілкування. Учитель фізичного виховання, спрямовуючи свою діяльність на оволодіння предметом, будує певну систему

мовленнєвої взаємодії з учнями згідно зі специфікою свого навчального предмета і психолого-педагогічною своєрідністю сприймання учнями відповідного навчального матеріалу. Тому актуальним є питання формування високого рівня комунікативної культури (культури спілкування) майбутніх учителів фізичного виховання.

Комунікативна компетенція є визначальною професійною характеристикою фахівця. Вона містить три основні компоненти: робота з документами, вміння вести міжособистісний і соціальний діалог, виступати публічно. З огляду на це можна виокремити низку характеристик, які репрезентують **портрет фахівця**:

- уміння формувати мету і завдання професійного спілкування;
- уміння аналізувати предмет спілкування, організувати обговорення;
- уміння послуговуватися етикетними засобами для досягнення комунікативної мети;
- уміння проводити бесіду, співбесіду, дискусію, діалог, перемовини тощо;
- уміння доводити, обґрунтовувати, вмотивувати, аргументувати, спростовувати, заперечувати, відхиляти, оцінювати;
- уміння трансформувати усну інформацію в письмову і навпаки;
- володіння основними жанрами ділового спілкування (службові листи, контракт, телефонна розмова, ділова бесіда, нарада тощо);
- грамотність, щоб реалізовувати як письмову, так і усну форми української літературної мови.

Це лише частина професійних навичок, без яких не може бути справжнього фахівця. Уміти розмовляти так, щоб тебе правильно розуміли, слухати і розуміти інших, уміти ненав'язливо переконувати, створювати атмосферу довіри та взаєморозуміння – важливі складові фахової комунікації.

Сучасні інтеграційні процеси в Україні, входження її в систему зв'язків у галузі спорту потребують конкурентоспроможності на ринку праці фахівців з фізичної культури і спорту. Діяльність спеціалістів цієї галузі, особливо управлінського складу, пов'язана з інтенсивним усним і письмовим спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, вимагає точного вираження понять у різних сферах фізичної культури. Тому досконале знання мови є необхідною передумовою їхнього професійного й особистісного становлення, а також успішного розв'язання тих завдань, які нині висувуються перед галуззю, а саме:

- формування у населення традицій та мотивацій щодо фізичного виховання і масового спорту як важливого чинника забезпечення здорового способу життя;

- забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці фахівців з фізичної культури і спорту;
- акцентування на соціальній рекламі рухової активності як чинника здорового способу життя, інформаційно-просвітницькій діяльності;
- формування позитивної громадської думки щодо впливу фізичної культури і спорту на розвиток суспільства в цілому та кожної людини зокрема.

Отже, тренери, педагоги, спортсмени, спортивні менеджери, які спілкуються з людьми, виступають перед масовою аудиторією, повинні стати носіями зразкової української мови, тому що фізичне виховання і масовий спорт є важливою складовою процесу повноцінного розвитку людини та її виховання, дієвим засобом профілактики захворювань, підготовки до продуктивної праці, забезпечення творчого довголіття, організації дозвілля, запобігання антигромадським проявам.

Мета і завдання вивчення курсу. Нині мовознавці й широкі кола педагогічної громадськості дедалі частіше говорять про «філологічну катастрофу», яку пов'язують з тим, що для переважної частини молоді на задній план відійшла не тільки книга, а й власне літературна мова, поступившись молодіжному російськомовному сленгу чи суржику.

Про необхідність підвищення та вдосконалення мовної культури фахівців з фізичної культури і спорту свідчать численні мовні помилки та неадаптованості, які трапляються у процесі педагогічного спілкування, у професійній діяльності спортивних тележурналістів, у текстах документів відповідного спрямування. Більшість фахівців у галузі фізичної культури та спорту недостатньо володіє українською професійною лексиною. Як наслідок – збіднене професійне мовлення як усне, так і письмове, використання бюрократичних штампів, кальок, необґрунтоване вживання запозичень.

Курс української мови (за професійним спрямуванням) орієнтований на формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано послуговуватися мовними засобами у спілкуванні для забезпечення її всебічної мовленнєвої компетенції. Отже, основна **мета курсу** – вироблення навичок українського мовлення в професійній сфері. Реалізація цієї мети передбачає виконання низки **завдань**:

- оволодіння нормами сучасної української літературної мови, зокрема тими, які найчастіше порушуються;
- набуття навичок оперування термінологією майбутньої спеціальності;

– ознайомлення зі словниками, граматики, довідниками, Інтернет-ресурсами, які сприятимуть удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця;

– вільне користування різними функціональними стилями та їх підстилями у навчальній діяльності й професійному вжитку;

– засвоєння відомостей про призначення і структуру ділових документів, необхідних спеціалістові конкретного профілю;

– розвиток комунікативних компетенцій, потрібних у професійному спілкуванні.

Виконання цих завдань сприятиме грамотному засвоєнню фахової термінології, розвиватиме навички професійного спілкування, сформує мовну й стилістичну вправність у використанні професійної лексики.

Зміст поняття «фахова мова». Професійна мова забезпечує різні комунікативні потреби в професійній сфері, виділяється відповідно до сфери трудової діяльності, в якій вона функціонує, і відрізняється від інших професійних мов своєю лексичною системою. В основу мови професійного спілкування покладена сучасна літературна мова. Проте в конкретній професійній мовленнєвій ситуації вона змістово спрощується залежно від галузі знання і предмета спілкування, стає монотематичною, збагачується професійною лексикою й термінологією. Це відбувається лише тоді, коли суб'єкти комунікації переходять на професійний рівень свідомості. Професійна мова вчителя передбачає високий рівень володіння мовною культурою, зокрема різноманітним репертуаром мовних засобів, хорошою вербальною пам'яттю, вмінням орієнтувати мову на рішення комунікативних завдань діалогового спрямування. Важко переоцінити роль слова вчителя у формуванні психологічного клімату в класі, характеру спілкування школярів та їх довіри до вчителя. Саме мовні засоби є провідними у вирішенні комунікативних завдань.

Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, якими послуговуються у професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері. Особливості її зумовлюють мета, ситуація професійного спілкування, особистісні риси комуніканта і реципієнта (мовна компетенція, вік, освіта, рівень інтелектуального розвитку).

Усі лексичні одиниці фахових текстів поділяються на чотири різновиди:

1) **терміни** певної галузі – слова або словосполучення, що позначають поняття спеціальної сфери спілкування в науці, виробництві, техніці, у конкретній галузі знань;

2) **міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці** (терміни філософії, політології, математики, філології тощо);

3) **професіоналізми** – слова або вислови, вживані в певному професійному середовищі;

4) **професійні жаргоніми**, що не претендують на точність та однозначність.

Володіти мовою професійного спілкування – це вільно послуговуватися всім багатством лексичних засобів з фаху; дотримуватися граматичних, лексичних, стилістичних, акцентологічних та інших норм професійного спілкування; знати спеціальну термінологію, специфічні найменування відповідної професійної сфери; використовувати всі ці знання на практиці, доречно поєднуючи вербальні й невербальні засоби спілкування.

Поняття «професійна мова» охоплює три функціональні стилі літературної мови – офіційно-діловий, науковий, розмовний. Зазначимо, що **стиль** (франц. *Style*, від лат. *stilus, stylus* – спочатку загострена паличка для письма, згодом – манера письма) – **різновид літературної мови; манера мовного вираження у різних сферах, умовах, формах (усній і письмовій) спілкування; мистецтво слова.**

Розмовний – найбільш традиційний комунікативний стиль. Він передбачає близьке знайомство, певну соціальну спільність комунікантів, відсутність у мові елемента формальності. Цьому стилю притаманні власне розмовна лексика, специфічні словотворчі елементи, еліпсиси (скорочення мови, усунення з неї всього того, що з досвіду й контексту ситуації зрозуміло співрозмовникам), прості мовні структури, що передбачають екстралінгвістичний (міміка, жести) й паралінгвістичний (інтонації, мелодика мови, темп) контексти, допускають неточність, що усувається загальним досвідом співрозмовників; експресивність й динамізм тощо.

Діловий стиль – сукупність мовленнєвих елементів, характерних для ділових паперів. Йому мінімально притаманний комунікативний потенціал й зовсім непритаманний експресивний. Для нього характерні високий ступінь відповідальності комунікатора за зміст інформації, що передається; точність, стислість, логічність мови; конкретність змісту, безособовість висловлювань, стереотипність мовленнєвих засобів. Він є набором мовних кліше, канцеляризмів, професіоналізмів, які позбавляють мову образності, емоційності, знижують дієвість усного слова.

Науковий стиль – засіб повідомлення нових знань аудиторії слухачів, яка зацікавлена в цьому й певним чином підготовлена до сприйняття інформації. Для нього характерні термінологічність (наявність однозначних слів, що визначають поняття певної галузі науки); інформативність; точність; домінування міркувань, монологічних стру-

ктур; складні конструкції у побудові речень; переважання форми множинної скромності (авторське «ми»).

Науковий і діловий стилі не допускають (або майже не допускають) уживання художніх засобів мовлення, вигуків, питальних та окличних речень та ін. Вони розраховані на раціональне, а не емоційне сприйняття. В обох стилях по можливості уникають викладу від першої особи однини (крім документів щодо особового складу) (*я дослідив, я повідомляю*) і замінюють її першою особою множини (*ми дослідили, ми повідомляємо*) або безособовими конструкціями (*було досліджено, дослідження було проведено*).

Який же стиль обрати вчителю? Так, пояснювальна мова на уроці є навчально-науковим або науково-популярним різновидом наукового стилю. Основою для прояву індивідуального у цьому стилі мовлення є прийоми популяризації – цитування, порівняння, аналогії, а в усному мовленні – інтонація. Щоб наочно, дохідливо викласти матеріал, учитель має використовувати засоби словесної образності (метафору, уособлення, порівняння, фразеологізми тощо); синтаксичні засоби (звертання, риторичне запитання, риторичний вигук тощо), інтонаційні засоби, волонтактивні (порада, наказ, прохання), емотивні (радість, сором, байдужість, подив, образа).

Для позначення індивідуального аспекту в стильовій організації мовлення використовують поняття «індивідуальний стиль мовлення».

Індивідуальний стиль мовлення вчителя – своєрідна система мовних засобів і прийомів педагогічного впливу, властива вчителю, що розкриває його індивідуальність; показник високого рівня володіння професійним мовленням. На індивідуальний стиль професійного мовлення впливають природні властивості особистості вчителя (темперамент, стиль мислення, здібності) і соціальні властивості (навички мовленнєвого вираження думки). Прагнення вчителя створити свій індивідуальний стиль мовлення пов'язане з позитивними емоціями пошуку й відкриття, отримання найбільшого задоволення від роботи.

Визначальними рисами мовного стилю вчителя є відповідність мовним нормам, володіння позамовними засобами (мімікою, жестами, темпом мовлення тощо), «секретами» виразного мовлення.

Професійній мові властиві такі комунікативні якості: абстрагованість, логічність, точність, ясність, об'єктивність. Крім того, вона має бути чистою, виразною, естетичною, точною, логічною, обґрунтованою. Мова вчителя фізичного виховання має певну специфіку, втім повинна також відповідати цим якостям. Під час організації різноманітних форм фізичного виховання вчителю фізкультури необхідно формулювати цілі й завдання, повідомляти учням теоретичні відомості, пояснювати

техніку вправ, що вивчаються, аналізувати і оцінювати якість їх виконання, підводити підсумки навчального заняття тощо. Якість мовного спілкування з учнями залежить від рівня культури мови. Безумовно, належне знання спеціальної термінології, граматичних правил дає можливість учителю правильно виражати свої думки, допомагає мовленню бути логічним й обґрунтованим. Культура мови виражається також в умінні вчителя добирати необхідні слова, будувати з них граматично обґрунтовані речення. Мова вчителя повинна характеризуватися чіткістю, поставленою дикцією, емоційно-інтонаційною забарвленістю, внутрішньою переконаністю.

До **невербальних засобів** професійного спілкування належать такі:

- 1) **паралінгвістичні** (культура голосу, тембр, реєстр інтонації, темп, гучність, ритміка, тональність, мелодика, паузи);
- 2) **кінетичні** (жести, міміка, пантоміма, рухи тіла, погляди);
- 3) **проксемічні** (просторові пересування, відстань між тими, хто спілкується, тощо).

До типових помилок у мовленні вчителів фізичного виховання належать примітивізм і одноманітність, використання шаблонних словосполучень, діалектних і жаргонних слів, неточність терміновживання тощо. Причинами недостатнього рівня мовленнєвої культури є знижений інтерес до читання, у тому числі художніх текстів, зокрема рідною мовою; низький рівень сформованості навичок швидкого й осмисленого читання; неусвідомлення практичної необхідності володіння мовою; відсутність потреби у системному засвоєнні нормативної граматики, що продукує поверховість, фрагментарність знань; відсутність навичок користування довідковою літературою (словниками, довідниками та ін.), що зумовлює консерватизм знань, поступову тенденцію до їх зменшення.

Терміни у професійному спілкуванні. Професійна мова – це наперед термінологія, притаманна тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва. Вона виокремлюється відповідно до сфери трудової діяльності, де активно функціонує. **Спеціальною термінологією користуються в багатьох галузях науки, освіти та виробництва з метою короткого визначення предметів, явищ, понять, процесів.** Фізичне виховання і спорт, подібно до інших сфер людської діяльності, тісно пов'язані з системою відповідних професійних понять та термінів.

Мова спортсменів, тренерів наповнена спортивною термінологією. Успішність професійного спілкування значною мірою визначається таким рівнем володіння лексичними навичками, який забезпечить здат-

ність фахівців розуміти і вживати у потрібній ситуації саме ту лексичну одиницю, яка точно й економно передає висловлену думку.

Незважаючи на досить тривалий період дії Закону України «Про розвиток і застосування мов в Україні» (1995) та окремі положення Закону України «Про фізичну культуру і спорт» (1993), Цільової комплексної програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998), Національної доктрини розвитку фізичної культури і спорту (2004) у цій галузі залишається чимало невирішених проблем функціонування української мови загалом та використання спеціалізованої термінологічної системи зокрема.

Спорт в Україні донедавна був так званим «інтернаціональним» явищем, а отже, й обслуговувала його російська мова. Ось чому всі, хто має професійний стосунок до спорту, відчують значні труднощі щодо «українізації» спортивної сфери. Така проблема існує не через бідність української мови і не через її неспроможність обслуговувати різноманітні сфери життя. З огляду на це і нині актуальним залишається гасло І. Огієнка, висловлене ще 1936 року: «Усі спортові організації мусять пильно дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології».

До основних проблем розвитку української термінології галузі фізичної культури та спорту належать такі:

- проблема функціонування української мови в спортивному середовищі;
- проблеми синонімії, вибору способів передачі та транслітерації запозичених термінів.

Щодо вузькогалузевих проблем – то це недостатня кількість найменувань та накладів відповідних словників і довідників, переважання російськомовної навчальної літератури над україномовною, неконтрольоване калькування англійських термінів без їх адаптації до норм української мови, низький рівень термінологічної грамотності українських спортивних журналістів, коментаторів, арбітрів.

Висновки. Культура мовлення як складова загальної культури є одним із найважливіших показників цивілізованості суспільства. Першочерговою потребою суспільства є виховання сильної мовної особистості, яка має фундаментальні знання і багатий інформаційний запас. Процес опанування мови та її культури пов'язаний зі здобуттям навичок правильно розмовляти і писати, точно висловлювати свою думку, активно використовувати мовні знання, грамотно застосовувати їх.

Професійна сфера репрезентує офіційно-діловий і науковий стилі в єдності спільних мовних засобів досягнення комунікативної мети, адже кожна людина, незалежно від фаху, віку, статі, стикається з проблемою написання заяви, службової довідки, листа, виступу. Для забез-

печення комунікативної досконалості мовлення (точності й логічності викладу та їхнього обов'язкового складника – мовної унормованості) кожний фахівець має доцільно послуговуватися мовними засобами різних рівнів. Основою професійної підготовки є комунікативна компетенція, тобто вміння і навички говорити, запитувати, відповідати, аргументувати, переконувати, висловлювати точно і ясно думку. У цьому випадку на допомогу прийде розмовний стиль, зокрема його різновид – розмовно-професійний.

Самовираження особистості починається з елементарного – міжособистісної комунікації, під час якої розкривається як її професійний, так і духовний потенціал. Для сучасної молоді кар'єра значною мірою залежить від її компетентності, оперативності, вміння не тільки проаналізувати, а й реалізувати у тому чи іншому соціумі свої професійні, духовні можливості, зацікавивши ними працедавця.

Рівень мовної компетенції в обраній професійній сфері є одним зі свідчень фахової зрілості особистості. Отже, вивчення мови сприяє удосконаленню професійних навичок.

Дайте відповіді на запитання:

1. Назвіть комунікативні компетенції, які репрезентують сучасний портрет фахівця.
2. Як знання мови пов'язане з особистісним професійним становленням фахівця у галузі фізичної культури та спорту?
3. Якими є мета і завдання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»?
4. Дайте визначення поняттю «фахова мова».
5. З яких видів лексичних одиниць складаються фахові тексти?
6. Які функціональні стилі охоплює поняття «професійна мова»? Охарактеризуйте кожен з них.
7. Як ви розумієте поняття «індивідуальний стиль мовлення вчителя»? Які чинники впливають на його формування?
8. Назвіть визначальні риси мовного стилю вчителя.
9. Охарактеризуйте невербальні засоби професійного спілкування та визначте їхню роль у професії вчителя.
10. Назвіть типові помилки, які трапляються у мовленні вчителів фізичного виховання, з'ясуйте причини їх появи.
11. Дайте визначення поняттю «термінологія». Назвіть проблемні сфери розвитку української термінології фізичної культури та спорту.

Тема 2

Актуальні проблеми культури мовлення фахівців галузі фізичної культури та спорту

Особливої уваги потребує українська мова на телебаченні, яке, на жаль, є антикультурологічним чинником для української мови. Мало того, що її там майже немає, але й те незвичне, що є, схоже більше на антиприклади того, як не слід говорити. Буквально за кожним словом, інтонацією працівників телебачення (дикторів, ведучих, оглядачів, коментаторів – за незначним винятком) проглядає їх російськомовність, невміння швидко переорієнтуватися з одного мовлення на інше, надмірне акання, неправильна вимова приголосних, природна напруженість.

Л. І. Мацько

Поняття про культуру мовлення. Культура мовлення людини є важливою у забезпеченні ефективної комунікації. За нею оцінюють рівень духовного та інтелектуального розвитку людини, її професійні здібності. Культура мовлення – це така організація мовних засобів, які в будь-якій ситуації спілкування забезпечують досягнення комунікативних завдань. Вона охоплює три аспекти:

- 1) мовний, або нормативний, аспект (знання й дотримання норм літературної мови);
- 2) комунікативний аспект (вибір і вживання мовних засобів відповідно до комунікативних цілей і намірів);
- 3) етичний аспект (знання й дотримання правил мовленнєвого етикету).

Отже, **культура мовлення** – широке і об'ємне поняття, але насаперед це – грамотність побудови фраз, простота і зрозумілість викладу, виразність, яка досягається вмінням дібрати потрібні слова та синтаксичні конструкції та активним використанням основних компонентів виразності усного мовлення – тону, динаміки звучання голосу, темпу, пауз, наголосів, інтонації, дикції, правильна вимова слів, правильне використання спеціальної термінології, небагатослів'я.

Розрізняють мовленнєву культуру суспільства та мовленнєву культуру особистості.

Мовленнєва культура суспільства – це відбір та зберігання найкращих зразків мовленнєвої діяльності, створення літературної класики та дотримання норм літературної мови.

Мовленнєва культура особистості індивідуальна, залежить від ерудиції у сфері мовленнєвої культури і постає як уміння користуватися цією ерудицією.

З огляду на різних носіїв літературної мови виокремлюють:

1) елітарну мовленнєву культуру (характеризується суворим дотриманням усіх норм, вільним володінням усіма можливостями мови);

2) середньолітературну (припускає неповне дотримання норм, притаманна більшості освічених людей);

3) літературно-розмовну (властива мовцям у неофіційному, безпосередньому спілкуванні);

4) фамільярно-розмовну (вирізняється загальною стилістичною зниженістю та зругубілістю мовлення, що наближає її до просторіччя).

Ефективність комунікації забезпечується певними якостями мовлення:

– **правильністю**, тобто відповідністю літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним);

– **змістовністю**, яка передбачає глибоке осмислення теми і головної думки висловлювання;

– **послідовністю**, тобто логічністю та лаконічністю думок;

– **багатством**, яке передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у рамках відповідного стилю;

– **точністю**, яка великою мірою залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу;

– **виразністю**, щоб мовлення було виразним, слід виділяти найважливіші місця свого висловлювання і виражати своє ставлення до предмета мовлення;

– **доречністю та доцільністю**, які залежать насамперед від того, наскільки повно і глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрої адресата.

Звичайно, основною комунікативною якістю мовлення є його правильність. Щоб говорити правильно, потрібно володіти **нормами літературної мови**. **Норма** – це загальноприйнятий звичай вимовляти, змінювати, записувати слово, будувати речення, текст відповідно до стилю мовлення. Правильне мовлення передбачає користування всіма

мовними правилами, вміння будувати висловлювання, що відповідає обраному типу і стилю.

До норм, що визначають правильність мовлення, належать:

1) **орфоепічні та акцентуаційні норми** (правила вимови та наголошування);

2) **лексичні норми** (правила вибору слова з низки одиниць, близьких йому за значенням, а також його вживання в тих значеннях, які воно має в літературній мові);

3) **граматичні норми**: а) *словотворчі* (правила поєднання частин слова і створення нового слова за певною моделлю); б) *морфологічні* (правила побудови граматичних форм слів різних частин мови); в) *синтаксичні* (правила побудови словосполучень і речень);

4) **стилістичні норми** (правила вживання мовної одиниці відповідно до законів жанру, особливостей функціонального стилю та умов спілкування).

5) **правописні норми** (норми орфографії – правила правопису та норми пунктуації – правила використання розділових знаків).

Учитель фізичної культури, тренер, спортивний журналіст, ведучий, коментатор у своїй професійно-мовленнєвій діяльності реалізовує завдання, що стосуються формування громадської думки, виховання свідомих, з активною життєвою позицією членів суспільства. Отже, сучасний фахівець у цій сфері має бути справжньою самобутньою мовною особистістю, тобто досконало знати мову, усвідомлено і творчо володіти нею, користуватися мовою як органічним засобом самовираження, розвитку своїх інтелектуальних й емоційно-вольових можливостей.

Мистецтво володіти словом чи не найбільше розкривається у засобах масової інформації, зокрема на телебаченні, яке пов'язане із «живим» мовленням. Нині спорт є соціально поширеним явищем, невід'ємною частиною культури та способу життя людини. Сфера функціонування термінів галузі фізичної культури та спорту – спортивна преса, науково-методична література, усне мовлення. Важливу роль у поширенні та популяризації спорту відіграють традиційні (телебачення, радіо, преса) та новітні (Інтернет) засоби масової інформації.

Мовлення спортивних журналістів – це спеціалізоване використання журналістом / ведучим мовних засобів у процесі спілкування з глядацькою аудиторією з метою донесення до неї інформації певного тематичного спрямування, а також формування громадської думки з тієї чи іншої проблеми. Крім того, мовлення спортивних журналістів частиною аудиторії глядачів / слухачів сприймається й оцінюється як взірцеве, що накладає особливу відповідальність на ведучого стосовно вибору ним адекватних мовних засобів вираження певного змісту.

Спортивний журналіст виступає одночасно у двох ролях – укладача, редактора, аналітика, коментатора, оглядача інформації та безпосереднього її репрезентанта, озвучувача. До реалізації останньої ролі склалися професійні вимоги, які передбачають дотримання певних законів і правил у трьох основних напрямках: культура публічного виступу, культура мови і техніка усного мовлення.

Типові орфоепічні й акцентуаційні помилки у спортивному теледискурсі. В усному мовленні спортивних тележурналістів трапляється чимало помилок, пов'язаних з **порушенням норм вимови**. З-поміж них найтиповішими є такі:

1) ненормативна напівпом'якшена вимова шиплячих: *гляда[ч']*, *зустрі[ч']ати*, *су[ч']асна*, *[шч']ирий* – нормативно: *гляда[ч]*, *зустрі[ч]ати*, *су[ч]асна*, *[шч]ирий*;

2) оглушення дзвінких приголосних (під впливом російської мови): *сні[x]*, *ожеле[t]ь*, *дося[x]ти* – нормативно: *сні[g]*, *ожеле[d]ь*, *дося[g]ти*;

3) уживання слів, в яких ненаголошений [o] наближується до [a] («акання»): *[a]питування*, *[a]кремо*, *p[a]бота*, *к[a]манда*, *Г[a]лландія*, *[a]дин*, *г[a]в[a]рю* – нормативно: *[o]питування*, *[o]кремо*, *p[o]бота*, *к[o]манда*, *Г[o]лландія*, *[o]дин*, *г[o]в[o]рю*;

4) уживання звука [ф] замість нескладового [ʏ] («фекання»): *ска-за[ф]*, *факті[ф]*, *Киї[ф]*, *Харкі[ф]*, *ні[ф]тора* – нормативно: *сказа[ʏ]*, *факті[ʏ]*, *Киї[ʏ]*, *Харкі[ʏ]*, *ні[ʏ]тора*;

5) ігнорування норми твердої вимови звукосполучення [шч], яке позначається на письмі літерою *щ* («шокання»): *[ш':]оразу*, *[ш':]ирий*, *[ш]о*, *Київ[ш':]ина* – нормативно: *[шч]оразу*, *[шч]ирий*, *[ш]о*, *Київ[шч]ина*;

6) ненормативна заміна у вимові м'якого приголосного [m'] м'яким [ц'] («цікання»): *по[ц']ім*, *гіс[ц']ь*, *[ц']ільки* – нормативно: *по[m']ім*, *гіс[m']ь*, *[m']ільки*.

Порушення норм відбувається й у **фонетичному оформленні слів**, значення яких спільне у російській та українській мовах (зазвичай це слова, що мають однаковий корінь):

- ◇ *робити **стойку** від воріт* – нормативно: ***стійку***;
- ◇ ***Шарф[і]к** на шиї вболівальника* – нормативно: ***шарфик***;
- ◇ *Я думаю, що він зможе **сиграти** такий матч* – нормативно: ***зіграти***;
- ◇ *М'яч вирвав **соперник*** – нормативно: ***суперник***;
- ◇ *Динамівці виграли з рахунком «п'ять – **ноль**»* – нормативно: ***ноль***.

Варто відзначити те, що телеведучі належним чином не дбають також і про **мелодику мовлення**. Це стосується насамперед таких закономірних чергувань службових слів та морфем, як-от:

– **прийменників у – в:**

◇ *Сабо кинув в бій Гавранчича* – нормативно: *Сабо кинув у бій Гавранчича*;

◇ *В змаганнях беруть участь з чотирнадцяти років* – нормативно: *У змаганнях беруть участь з чотирнадцяти років*;

– **прийменників з – із – зі:**

◇ *Хтось з гравців Баварії* – нормативно: *Хтось із гравців Баварії*;

– **постфіксів ся – сь:**

◇ *Коулт змусив зірватись з місць* – нормативно: *Коулт змусив зірватися з місць*;

◇ *Гра скінчилась з рахунком...* – нормативно: *Гра скінчилася з рахунком...*

Як бачимо, важливим виявляється не лише те, що говорить, а й те, як говорить. Неправильна вимова в ефірі може спотворити зміст і мати прикрі наслідки. До того ж будь-які порушення техніки усного мовлення цілком обґрунтовано викликають недовіру як до того, хто говорить, так і до результатів його професійної діяльності.

Порушення **акцентуаційних норм** пов'язане із незнанням мовцем **норм наголошування слів** в українській мові, а також із впливом специфіки російської ритмомелодики в побудові фрази, вислову, словосполучення.

Коли йдеться про труднощі в наголошуванні слів та окремих їх форм у мовленні спортивних тележурналістів та коментаторів, мають на увазі передусім такі з них:

– дієслівні форми: *Не розібралИся тут шведи*; *Прийняв м'яч Форлан*; *Не дозволяє він ні прострелИти, ні самому проштовхнути в сітку [м'яч]* – нормативно: *розібрАлися, прийняв, прострелИти*;

– іменники: *Плакати, дУдки, залізний посуд*; *За останні мІсяці* – нормативно: *дудкИ, місяці*.

Ненормативні випадки наголошування спричинені низкою чинників, з-поміж яких основними є прагнення до збереження російської ритмомелодики слова, наприклад:

– іменники:

◇ *лкарі* (бо є рос. *лЕкари*) – нормативно: *лікарІ*;

◇ *в Зробітку* (рос. *в ЗАработке*) – нормативно: *в заробІтку*;

◇ *зі спинОю* (рос. *со спинОй*) – нормативно: *зі спИною*;

◇ *на річках* (рос. *на рЕчках*) – нормативно: *на річкАх*;

– прикметники та утворені здебільшого від них прислівники:

- ◇ Нічого *страшного* – нормативно: *страшнОго*;
- ◇ *Товстий шар снігу під ногами* – нормативно: *товстИй*;
- ◇ *Допоможе убезпечити і себе, і близьких* – нормативно: *близькИх*;
- ◇ *Надворі лише п'ять градусів* – нормативно: *надвОрі*;
- ◇ *Представляючи нОвого наставника команди* – нормативно: *новОго*;

– числівники: *одИнацять клубів*.

Наголошування числівників, наближене до особливостей російської акцентуації, стосується обмеженого їх кола. Це найчастіше неправильна форма кількох числівників у всіх відмінках:

- ◇ *одИнацять* – нормативно: *одИнацять*;
- ◇ *восьмИх* – нормативно: *вОсьмих*;
- ◇ *сороковИй* – нормативно: *сорокОвий*;

– займенники:

- ◇ *Це допомагає йому самомУ*;
- ◇ *Дуже непередбачено для самих себе*.

У наголошуванні означальних займенників (*самИй* – нормативно: *самИй*) скопійовано російську акцентуацію. Що ж до зворотного займенника *себе*, то в українській мові наголос за умови вживання при займеннику прийменника переходить з другого на перший склад (*себе* – для *себе*). Це стосується не тільки зворотних, а й вказівних, означальних та деяких інших займенників (*тогО* – у *тОго*, *всьогО* – у *всьОго*, *менЕ* – у *мЕне* тощо).

Нормативне наголошування слів – одна з обов'язкових і важливих ознак культури мовлення, його літературної сутності, комунікативної важливості, дієвості. Його дотриманням досягається також етика й естетика усного мовлення.

У деяких випадках трапляється наголошування, характерне для західних регіонів України – виділення передостаннього складу в слові (це пояснюється впливом польської мови):

- ◇ *Ви навЕли приклади...* – нормативно: *навелИ*;
- ◇ *бУло* – нормативно: *булО*;
- ◇ *донЕсти тонкощі гри* – нормативно: *донестИ*.

Отже, відхилення від норм правильної літературної вимови й наголошування пояснюється незнанням мовцями закономірностей реалізації звуків у мовленнєвому потоці; перенесенням характерних особливостей фонетичної та акцентуаційної систем російської мови на український ґрунт.

Лексичні помилки, шляхи їх усунення. Найпоширеніші лексичні помилки у мовленні спортивних теле- і радіоведучих спричинені впли-

вом російської мови та невмінням добирати і вживати питомі українські форми слів:

- ◇ *єдиноборство* – нормативно: *однoборство*,
- ◇ *гонка* – нормативно: *перегони*,
- ◇ *пробіжка* – нормативно: *пробіг*,
- ◇ *катання* – нормативно: *ковзання*,
- ◇ *зайняти місце* – нормативно: *посісти місце*,
- ◇ *відтискати суперника* – нормативно: *відтіснати суперника*,
- ◇ *пересічна місцевість* – нормативно: *горбиста місцевість*,
- ◇ *партнерша* – нормативно: *партнерка*.

Спортивна лексика переповнена російськими словами. Скажімо, команди здебільшого лунають російською мовою: *Шагом марш! Стройся! Йдіть в ногу!* та ін. замість: *Кроком руш! Шикуйсь! Рівний крок!*

Розглянемо деякі випадки вживання **лексичних аномативів**:

◇ ***Вскрити** цю оборону буде майже неможливо* – нормативно: ***прорвати***;

◇ *«Барса» все-таки **дождала** «Депор»* – нормативно: ***дотисла***;

◇ *Два захисники вже **настигли** київського динамівця* – нормативно: ***наздогнали***;

◇ *Намагаються **поспорити** з арбітром* – нормативно: ***посперечатися***;

◇ ***Облегчив** він удар, і проблем не було* – нормативно: ***послабив***.

Усі ці помилки пов'язані з використанням російськомовних коренів.

Розглянемо типові випадки порушення лексичних норм сучасної української мови внаслідок інтерференції.

Сучасна мовознавча наука розуміє **інтерференцію** (від лат. *inter* – між, взаємно і *ferens* – який несе, переносить) як таку особливість взаємодії мов, коли система однієї мови накладається на систему іншої, викликаючи змішування їхніх одиниць або ж заміну одна одною. Інтерференція починається тоді, коли володіння мовцями нормами обох мов є недосконалим. Це викликає суржикізацію мов, їх побутову мішанину, наприклад:

◇ *Що **вितворяють** ці гімнасти!* – нормативно: ***виробляють***;

◇ *З центра поля **убіг** півзахисник албанців* – нормативно: ***утік, відбіг***;

◇ ***Не вспів** закинути м'яч до кільця* – нормативно: ***не встиг / не встигнув***;

◇ ***Білет**и будуть влаштовані для всіх верств населення* – нормативно: ***квитки***;

◇ ***Уходить** з поля* – нормативно: ***іде***;

- ◇ *На протязі матчу* – нормативно: **протягом**;
◇ *До посліднього часу спортсмени вірили у перемогу* – нормативно: **до останнього**.

Використання таких мовних покручів свідчить про неналежне володіння нормами українського слововживання, про нездатність оперативно й адекватно (щодо українськомовних норм) відреагувати на певну ситуацію добором необхідного слова (особливо якщо йдеться про коментування змагань наживо, котре часом вимагає блискавичної реакції телеведучого).

Ступінь мовної інтерференції залежить від ступеня спорідненості мов. Вона тим більша, чим ближчі за спорідненістю мови і навпаки. Отже, для близькоспоріднених української і російської мов інтерференція є значною. Звичайно, мовна інтерференція належить до явищ, яких намагаються уникати. Найефективніший спосіб її подолання при контактуванні двох мов – досконале вивчення кожної з них.

Часто порушення вимоги точності мовлення у спортивному дискурсі виникає у тих випадках, коли **слово вжите у невластивому для нього значенні**. Типові приклади таких порушень:

◇ *Забротта майже не ходив на лінію суперника* – нормативно: **не ставав (не виходив за лінію)**;

◇ *Його партнери теж намагаються діяти по м'ячу* – нормативно: **бити по м'ячу**;

◇ *Корниленко встановив остаточний підсумок* – нормативно: **встановив результат**;

◇ *Ще сім хвилин є у «Ювентуса», щоб забити такий благанний м'яч* – нормативно: **довгожданий, довгоочікуваний**;

◇ *Максимально наситив лінію півзахисту...* – нормативно: **посилив**.

Уміле вживання паронімів теж сприяє точності мовлення. **Пароніми** (гр. *para* – біля, коло і *опута* – ім'я) – слова, близькі за звучанням, але різні за значенням (*адресат* – *адресант*, *показний* – *показовий* і под.). Нерозрізнення значень близькозвучних слів може привести до непорозуміння, наприклад: *Це була навісна передача* – нормативно: **нависна**, оскільки *навісний* – синонім до слова *божесвільний*.

У телерепортажах зі спортивних змагань, у випусках спортивних новин спостерігається тенденція до вживання просторічних та жаргонних слів.

Жаргон (фр. *jargon* – перв.: пташина мова, незрозуміла мова) – додаткова лексико-фразеологічна система мови, яка містить паралельні експресивно-оцінні, найчастіше стилістично знижені позначення загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі.

Просторіччя – сукупність засобів усного розмовного мовлення, які не мають системного характеру, не є внормованими, характеризуються грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвітченими носіями мови у побутовій сфері спілкування.

Деякі просторіччя й жаргоніми є особливо частотними у текстах спортивної тематики. Широко вживаними є, наприклад, такі: *вколотити* у значенні «з великою силою забити м'яч»; *заитовхати* у значенні «всупереч перешкодам, забити м'яч у ворота»; *завалити* у значенні «збити гравця суперників з ніг»; *вишка* у значенні «клуб вищої ліги» та ін.

Частотність використання у текстах ЗМІ жаргонізмів і просторіччя можна пояснити образністю, емоційністю спортивного мовлення. Уживання такої лексики посилює експресію, наближує журналіста до читача, тобто є одним із способів наближення тексту до відтвореної реальності. Журналісти, вживаючи професійний жаргон спортсменів, ніби намагаються занурити читача або глядача у вир спортивного життя, наближити його до кумирів. Саме таке враження складається після прочитання таких, наприклад, речень: *Тому варто сподіватися, що 22-ге місце Сергія Седнєва в «індивідуалці» вже в наступному етапі в австрійському Хохфільцені перестане бути найкращим результатом наших чоловіків у сезоні; Наставник чемпіона Німеччини Юрген Клопп бідкався напередодні, що його команді чомусь не вдасться «на Європі» грати так само переконливо, як і в бундеслізі.*

У спортивній комунікації широко використовуються й такі розмовно-просторічні слова та вирази, які, на думку мовців (тележурналістів), покликані емоційно виразити текст, наближити його до слухачької аудиторії: *Зарядив м'яч в англійця; Тері не стовбичить в одному місці; У підкаті знову видряпав м'яча; Андрієнко засунув м'яч у кільце; Спробуємо попорпатися в чоловічій збірній; Суперечка між Жозе Моурінью і Серхіо Рамосом та Ікером Касільясом виникла після того, як португальський наставник влаштував «розбір польотів» після поразки каталонцям у Кубку країни та ін.* Втім, у вживанні журналістами подібної лексики є і негативний аспект. «Дестандартизація мови» може бути зумовлена непрофесійністю репортерів та коментаторів, їхнім недостатнім знанням мови.

Отже, для передавання власного творчого задуму треба ретельно добирати лексичні мовні засоби з арсеналу саме літературної мови, а не з периферійних зон національної мови. Недотримання цієї вимоги призводить, зокрема, до того, що нелітературні лексичні вкраплення (жаргон, просторіччя) іноді можуть порушувати стилістичну цілісність тексту, стимулюють глядацьку аудиторію до аналогічного слововживання ненормативних елементів.

Граматичні помилки в мовленні спортивних журналістів та коментаторів. Найпомітнішою тенденцією у виникненні граматичних помилок у мовленні спортивних журналістів є неправильне утворення відмінкових форм іменників та числівників. Це насамперед позначається на закінченнях **родового відмінка однини іменників чоловічого роду:**

◇ *І знову провал з лівого фланга оборони* – нормативно: *флангу*;

◇ *Глядачі побачать уже фінал Євробачення у Палаці спорту* – нормативно: *спорту*;

◇ *Виникла суперечка між Футбольним клубом «Шахтар» і Федерацією футболу України* – нормативно: *футболу*;

◇ *Був свисток головного арбітра зустрічі* – нормативно: *арбітра*;

◇ *У момент удара Едмар був сам перед воротами* – нормативно: *удару*;

◇ *Бундесліга – це не чемпіонат Туніса* – нормативно: *Тунісу*.

Частотною є помилка у словосполученні з **центра** поля замість з **центру** поля, оскільки закінчення *-а* іменник має лише коли стосується математичного терміна.

Численні випадки ненормативного вживання конструкцій із **місцевим відмінком іменника** (використання форм іменників місцевого відмінка однини та множини), наприклад:

Розписався м'ячем по воротам – нормативно: *по воротах*;

Відзначити гру по першому тайму – нормативно: *за таймом*;

Спеціаліст по ударам лівою ногою – нормативно: *по ударах*;

Врізав йому по ногам, не встигаючи за м'ячем – нормативно: *по ногах*;

Свого найголовнішого суперника він знає по відеозаписам – нормативно: *по відеозаписах, з відеозаписів*.

Чимало помилок трапляється через неправильне вживання інших відмінкових форм. Особливо часто це спостерігається у конструкціях з **орудним відмінком іменника**, наприклад:

◇ *Хтось з гравців зарядив м'ячом...* – нормативно: *м'ячем*.

Трапляється чимало помилок, пов'язаних із використанням російськомовних варіантів **відмінкових форм українських прізвищ на -ко:**

◇ *Виходить Жуліо Сезар і не дозволяє дістатися до м'яча Андрієві Ярмоленку* – нормативно: *Андрієві Ярмоленку*;

◇ *Хей мав битися з Володимиром Кличко* – нормативно: *з Володимиром Кличком*.

Ці помилки пов'язані з тим, що в російській мові ці прізвища є невідмінюваними, а в українській мові вони відмінювані.

Низка помилок спричинена неправильним утворенням **форм числа іменників:**

◇ *Були занепокоєння щодо того, чи зіграють у матчі Кучер і Фернандіньо* – нормативно: **було занепокоєння**.

Масштабів негативної тенденції набуло неправильне використання відмінкових форм **числівників**. Здебільшого йдеться про відмінювання числівників на позначення десятків (від «п'ятдесят» до «вісімдесят»), наприклад:

◇ *п'ятдесятиметрова дистанція* – нормативно: **п'ятдесятиметрова дистанція**.

Є числівники, які вживаються стилістично неправильно у всіх відмінках. Скажімо, числівник *один* у формі множини (*одні*) набуває низки переносних значень. Для російської мови характерне вживання цих форм у розмовному стилі, в українській вони взагалі перебувають поза межами літературної мови, наприклад:

◇ *Сотні чоловіків одягнутих лише в одні шорти для плавання* – нормативно: **самі**;

◇ *Спочатку давали одні каші* – нормативно: **самі**.

Те саме стосується й складних прикметників та іменників з першим числівниковим компонентом. В українській мові перед наступним приголосним уживають *дво-, три-, чотири-*:

◇ *Чотирьохразовий володар Кубка світу з плавання* – нормативно: **чотириразовий**.

Ще один поширений різновид граматичних помилок, пов'язаний із використанням числівників, виникає внаслідок неврахування особливостей поєднання їх з іменниками. Зазвичай аномативи виникають у визначенні форми іменника при його поєднанні з числівниками *два, три, чотири* (треба використовувати форму називного відмінка множини), наприклад:

◇ *Хабібулін зробив три сейва в матчі із «Баффало»* – нормативно: **три сейви**;

◇ *Два місяця вони їхатимуть до мети* – нормативно: **два місяці**;

◇ *У розіграві залишилося два представника Львова* – нормативно: **два представники**.

Досить поширеними є помилки у позначанні кількісними й порядковими числівниками пори доби, години тощо:

◇ *Більше спорту – в десять хвилин після першої* – нормативно: **за десять хвилин після першої**.

Граматичні помилки виникають при вживанні **прикметників**, зокрема при утворенні форм **ступенів порівняння**:

◇ *Краще грала «Тулуза». І що саме прикро, не через свої дії, а через дії «Шахтаря»* – нормативно: **найбільш прикро, найприкріше**;

◇ *Навряд чи ми в ближайший час побачимо [поєдинок Кличка і Хейя]* – нормативно: **найближчий**;

◇ Рахунок, який є дуже слизьким. Але й **не самим поганим** – нормативно: **не найгіршим**;

◇ **Що саме цікаво**, цей матч для нього може бути останнім – нормативно: **найцікавіше**;

◇ Привезе бій на арену, яка забезпечить **самі кращі умови** – нормативно: **найкращі, якнайкращі**.

Мають місце помилки у вживанні **синтаксичних конструкцій**. Наприклад, у випадку координації підмета й присудка:

◇ **УЄФА повинно тісніше співпрацювати з містом** – нормативно: **УЄФА повинна**.

Поширеними синтаксичними аномативами є ті, що пов'язані з неправильним вибором варіанта **форм керування**:

◇ *За півхвилини – два моменти у різних **воріт*** – нормативно: **біля воріт**;

◇ *Фактично **по позиції** зараз програв бразилець* – нормативно: **за позицією**;

◇ *Можливо, цим жестом він показує схему, **по якій** треба розіграти цей м'яч* – нормативно: **за якою**;

◇ **Впевненість** набули футболісти команди Безсонова – нормативно: **впевненості**;

◇ *Арбітр все-таки пробає **захисника*** – нормативно: **захиснику, захисникові**;

◇ *Зараз подивимося **за штрафним** у виконанні «Лацио»* – нормативно: **штрафний**.

Удосконалення мовлення сучасного спортивного коментатора, а також тренера, педагога, спортсмена, спортивного менеджера передбачає його активну роботу над собою, при цьому правильність мовлення пов'язана з добром нормативних граматичних форм іменників, прикметників, числівників, нормативною побудовою словосполучень та речень.

Логічні помилки. Логічність мовлення має багато спільного з точністю. Вона теж характеризує зміст висловлювання, забезпечує його смислову послідовність. Логічним називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті. Словесне вираження думки здійснюється за законами логіки – науки про мислення. Логічність виявляється в точності вживання слів і словосполучень, у правильності побудови речень, у смисловій завершеності тексту. На основі логічності визначаються доступність, дієвість, доречність мовлення.

Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням їх передати співбесідникові. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови і законами зв'язного мовлення. Логіку висловлювання людина удосконалює протягом усього

життя. Умови логічності, як і точності, бувають різні. Насамперед треба оволодіти логікою висловлювання. Людина, яка хоче навчитися говорити і писати логічно, повинна навчитися логічно мислити. Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння змісту висловлювання слухачем або читачем.

У спортивному теледискурсі поширеними є різноманітні помилки у **логіці викладу**. Головними причинами появи цих помилок є такі:

1. Порушується вимога значеннєвої (семантичної) сполучуваності слів у фразі, що призводить до появи алогізмів на зразок *усіх переповнювали почуття та емоції, від яких було тісно в залі; Висловимо хвилину мовчання*.

2. Неправильна побудова рядів однорідних членів речення, коли до них належать родові й видові поняття, наприклад: *Вже він пішов боротьбою, руками*.

3. Надлишок чи недоречність вставних і вставлених конструкцій: *Як на мене, я не помітив, але замін, здається, не було; Більш тут, напевно, справа в тому, що...; І зараз ну, власне, напруження нема*.

4. Порушення порядку розташування компонентів речення, передусім займенників. З метою уникнення тавтології у тексті займенник, як правило, замінює попереднє слово, виражене іменною частиною мови, наприклад: *Рикун не чіпав цей м'яч. Він був в офсайді*. Займенник *він* стосується у цьому випадку м'яча, тоді як мова йде про гравця, який перебував в офсайді.

5. До порушення змісту сказаного призводять еліптичні конструкції, іноді це зумовлює створення небажаного стилістичного ефекту, як от: *Вороній грає під Шевченком; Камаранез і головою знаходить Ібрагімовича*.

6. Тавтологія ускладнює сприйняття змісту повідомлення: *Чи вплине арбітр, може вплинути на матч?; Грудьми зупинив м'яч, на місці обіграв м'яч; Дель П'єро отак заховав удар у момент удару таким різаним ударом; Зазнав травмованої травми з півзахисником збірної Туреччини*.

Порушення логічності мовлення виникає внаслідок неправильно вживання **багатозначних слів**, які вимагають точного контексту, що не допускав би двозначного чи спотвореного сприйняття змісту. Неправильне вживання багатозначних слів часто призводить до появи комічного ефекту, наприклад: *Йому було важко спіймати ворота; ...Фролов відправив шайбу в сусідні ворота; Оце вже круглий удар був!..; Роберто Карлос без піднятих очей виконував цю передачу*.

У сучасному спортивному теледискурсі, особливо під час прямої трансляції футбольних матчів, коли від коментатора вимагається оперативна оцінка швидко змінюваних на полі ігрових ситуацій, трапляються

помилки, у результаті яких увесь зміст висловлювання сприймається як алогічний. Наведемо приклади:

◇ *Навряд чи цей гол побував у сітці воріт.* Якщо гол, то обов'язково у сітці воріт.

◇ *М'яч вдарився йому не в те місце голови, яким можна було пробити по воротах.* Виявляється, є спеціальне «місце голови», яким б'ють у ворота.

◇ *М'яч, коли падає, він долітає майже до самої землі.* Це звучить як справжнє «відкриття».

◇ *Якщо треба поборотися, кинутися з головою на гравця, то це добре робить Дідьє Дрогба.* Невже справді Дрогба кидається на суперників «з головою»?

◇ *Мабуть, треба буде вивчити, хто там де сидить на лаві запасних, бо є там такий, що відповідає за це.* І хто ж це «такий»?

Як бачимо, більшість порушень логічності викладу має мовну основу, оскільки логіка викладу реалізується засобами літературної мови. Проте й позамовні чинники не другорядні. Інтелектуальний розвиток, навичка слухати себе (контролювати своє мовлення), почуття міри щодо кількості мовлення, життєвий досвід – усе це теж сприяє логічності.

Отже, мовлення фахівця – його візитна картка. Володіння нормами будь-якої мови – це показник рівня освіченості спеціаліста, його культури.

Мовно-виражальні засоби у текстах спортивної тематики.

Трансляції спортивних змагань сьогодні ведуться чи не на весь світ, підтримка улюблених команд являє собою ритуал, що став для багатьох життєво важливою необхідністю. Спорт є одним із конструкторів культурної ідентичності нового часу нарівні з музикою, архітектурою, живописом, кінематографом. Як окрема галузь людської діяльності, що стрімко розвивається, спорт формує і власну лексику.

Аудиторія спортивних ЗМІ складається з людей, що прагнуть опинитися у вирі подій, відчути дух боротьби і змагань, тож завдання спортивного журналіста / коментатора – надати своєму читачеві (глядачеві) таку можливість. Саме тому особливої популярності набувають ті лексеми, які здатні якнайяскравіше відобразити емоційну картину змагань.

Усне мовлення має бути різноманітним і багатим, неповторно індивідуальним. Джерелами багатства й різноманітності усного мовлення є лексичні, фразеологічні, словотвірні, граматичні, стилістичні ресурси мови. У спортивному теледискурсі вживається велика кількість різноманітних одиниць, які увиразнюють, індивідуалізують мовленнєвий простір телефіру. Спортивні тележурналісти широко використовують виразові засоби української мови, що значною мірою індивідуалізує

їхнє мовлення, робить його неповторним, оригінальним. Цьому сприяє використання слів у переносному (образному) значенні, в результаті чого повідомлення набуває оцінно-експресивного забарвлення. У мовленні спортивних тележурналістів можна виділити такі образні номінації:

1. **Епітети** (художні означення, що виділяють й образно характеризують якусь рису певного явища, предмета, поняття, дії): *елегантний пас; Удар вийшов розкішний*.

2. **Метафори** (вживання слів у переносному значенні на основі аналогії, подібності): *Доля великого кришталевого глобусу вирішиться у суботу; Виграв повітряний бій; Розписався м'ячем по воротах; Євген Плющенко зняв чемпіонську корону; Чи зможе команда так заколипати суперника?*

Основа метафоричного порівняння зумовлена спільним семантичним компонентом, що зв'язує образне значення з вихідним:

◇ *реактивний літак – реактивний гравець*: спільний семантичний компонент – швидкість руху;

◇ *ювелірний виріб – ювелірна передача*: спільний семантичний компонент – виконання з великою майстерністю.

Окрім номінативної функції, метафора має помітну експресивно-оцінну грань, є засобом впливу на емоційно-психологічний стан читача. Наведемо приклад формування яскравих актуальних емоцій. Асоціативно-сміслові поле емоції «печаль» відображене в метафоричному заголовку статті про смерть Валерія Васильовича Лобановського *За ним дощем заплакала Україна*. Скорбота країни передається такими фразами, що розгортають окреслену заголовком тему: *важка втрата, мороз по шкірі, чорний день українського футболу*. Таким чином, передавання авторських емоцій шляхом метафоризації важливе тому, що емоції здатні закріплювати домінантні особистісні смисли тексту.

Вдало знайдені метафоричні вислови дозволяють уникнути багато-слівних описів, водночас надають повідомленню більшої яскравості та динамічності. Лаконічний словесний засіб дає уяві читача можливість для звичних зіставлень та асоціацій, підвищуючи дієву силу тексту. *Італія вповзає до 1/8 фіналу* – заголовок про важку боротьбу збірної Італії за вихід до наступного раунду змагань. Якщо перевести цей вислів у план чистої інформації, неможливо обійтись без деталізувальних частин: *З великими труднощами збірна Італії потрапила до 1/8 фіналу*.

Для надання повідомленню особливої мовної вишуканості деякі журналісти вибудовують текст на основі ланцюжка метафор, які в сукупності дають повний образ. Послідовне нанизування споріднених метафор створює емоційне напруження. Проілюструємо сказане прикладом зі звіту про гру між «Борусією» та «Міланом», в якій останні зазнали

нищівної поразки. «Мілан» протягом усього матеріалу представлений у вигляді хворого: *впродовж усього сезону гравці ламалися; на лікарняно-му лишився вічний пацієнт Редондо; епідемія травм вибивала зі сталого тренувального графіка далеко не одиниці; хто реанімуватиме «Мілан»*. За допомогою метафоричного букета автор створив конкретний образ, який влучно відтворює стан команди та її гру.

3. **Метонімія** (перенесення значення за суміжністю, на основі внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між зіставлюваними поняттями): *З цим завданням найкраще впоралися біло-сині; помаранчево-чорні ви-йшли вперед; Розслабився «Шахтар»*.

Журналісти часто використовують у спортивній пресі спорідне-ний із метафорою троп – **метонімію**. Вона полягає в заміні одного слова іншим на основі суміжних ознак предметів, понять. Метонімія стає синонімічним найменуванням якогось неназваного, проте незримо прису-тнього у свідомості як автора, так і читача об'єкта. Наприклад, якщо автор і його твір належать до певної стійкої єдності, то контекстуальний зв'язок виправдовує скорочення – замість того, щоб говорити цілою фразою *національна збірна Італії*, досить згадати просто *Італія*. Суміж-ність або дотичність названого і неназваного в спортивній пресі переда-ється по-різному. Так, у певних випадках згадується матеріал замість речі, що виготовлена з нього. Часто замість золотих, срібних, бронзових медалей уживають просто *золото, срібло, бронза*. Журналісти зверта-ють увагу на певні характерні ознаки замість найменування людини чи колективу: *чорно-білі футболки почали тиснути на суперника; фани синьо-чорних жваво поспішали до букмекерських контор*. Зрозуміло, що мова йде про команду, одягнену у форму тих чи інших кольорів. А ще називають властивість, ознаку замість її носія. *Плямистий, смугастий, куля, снаряд* – такі різноманітні імена має футбольний м'яч.

Таким чином, метонімія дає змогу виокремити в зображуваному найхарактерніші риси і на цій основі конкретніше змалювати спортивні події.

4. Своєрідним засобом образності журналістського слова є й та-кий троп, як **синекдоха** (або кількісна метонімія). Вона є одним із при-йомів увиразнення мовлення. Ця мовностилістична фігура передбачає заміну назви цілого найменуванням частковим або вживання форми однини замість множини: *Що не вистачає українському вболівальнику?, Навернемо дитину до спорту*. У спортивній пресі подеколи використо-вують назви власних імен замість загальних: *Можливо, українські вулиці переповнені талановитими Зіданами та Шевченками*.

5. **Перифрази** (непряме описове найменування предметів і явищ дійсності, переважно емоційно-експресивне, оцінне):

- ◇ *четверта ракетка світу* буквально знищила суперника – у значенні «тенісист Піт Сампрас»;
- ◇ *дуже грамотно все зробив бразильський феномен* – у значенні «Салаєтта»;
- ◇ *дістався першій ракетці світу* – у значенні «тенісистові Андре Агассі».

Надає експресії мовленню й доречно використання **фразеологізмів**. Часто вживання таких одиниць забарвлює контекст розмовним колоритом, наприклад: *команда отримала на горіхи; Тепер кинемо оком тут; Футболісти не пасли задніх; суперників пошили в дурні; у нього є серйозні козири*.

З огляду на специфіку спорту як роду людської діяльності, що характеризується спрямованістю на змагання, конкуренцію, постійне підвищення результатів, закономірно, що поширеною в сучасній спортивній журналістиці є **лексика військової сфери**: *24-річна терноплянка могла замахнутися на срібну медаль в індивідуальній гонці, але єдиний промах (що прикро – на останньому **вогневому рубіжі**) відкинув її на п'яту позицію*. Словосполучення *вогневий рубіж* є вже своєрідним штампом, особливо серед коментаторів та журналістів, що коментують змагання з біатлону. Справді, сеанс стрільби в цьому виді спорту означає завершення одного відрізка дистанції та початок іншого. Саме через це таке порівняння є досить влучним, а відтак – популярним. Також часто вживаються такі синоніми, як *битва, двобій, протистояння, сутичка, зіткнення* тощо. Ототожнення спортивної боротьби з війною має місце практично у всіх видах спорту: в індивідуальних дисциплінах меншою мірою, у командних – більшою.

Показовим у цьому сенсі є футбол, точніше спосіб його висвітлення у ЗМІ та, як наслідок, асоціації, пов'язані з цим видом спорту. Це зумовлено світовою популярністю гри, що, у свою чергу, викликала всебічне висвітлення її у ЗМІ. Розглянемо, як саме базова метафора «футбол – війна» проектує елементи сфери-джерела на спортивний дискурс.

1. Суперник – ворог. Така трансформація образу чужої команди активізує націленість спортсменів на боротьбу, під якою розуміється захист власних інтересів, честі та просто спортивний азарт: *Київське «Динамо» в товариському матчі переграло свого найзапеклішого **ворога** з часів чемпіонату СРСР московський «Спартак»; Коли я перейшов з «Кельна» в «Байер», то відчув, що це – перейти у **ворожий** клуб*.

2. Гра – битва, поєдинок, дуель. Перипетії гри нагадують події, епізоди воєнних баталій: *Поєдинок хоч і вишов бойовим, але голів глядачі так і не побачили; Ми знаємо, що на нас чекає жорстока **битва**, але налаштовані на поєдинок з «Базелем» оптимістично*.

3. Гра в атаці – наступ. Гра в захисті – відступ, оборона. У цьому випадку актуалізується ключове протиставлення «вперед – назад» у рамках ігрового простору: *Якось подумалось про Хюбimana в центрі оборони, але цей варіант Луческу, мабуть, і не розглядає.*

4. Ворота – мішень, ціль. Точка удару – вогнева позиція, удар – постріл: *Півзахисник швейцарського «Базеля» Джердан Шакірі сьогодні спробує **вразити ворота** мюнхенської «Баварії», в яку перейде вже після завершення поточного сезону; Невідомо, чи досяг би мети **постріл** івуарійця, але в епізод втрутився Володимир Чеснаков.*

5. Футболіст – солдат (залежно від амплуа та позиції на полі гравець може називатися по-різному: *бомбардир, снайпер, руйнівник атак* тощо): *Проте, відсутність кращого **бомбардира** не повинна вводити в оману оборонців «Шахтаря»; Відзначимо лінію нападу миколаївців: Іван Шелест є одним з найкращих **снайперів** чемпіонату.*

Схожі аналогії ми можемо спостерігати і в інших (переважно командних) видах спорту: баскетболі, волейболі, гандболі, регбі, хокеї тощо.

Можна відзначити ще декілька цікавих сфер запозичення.

Оскільки спорт для читача чи глядача – це передусім видовище, характерною є лексика зі сфери **сценічного мистецтва**. Асоціюється вона насамперед із театром: *Водночас у класі вантажівок відбулася зміна **декорацій**; Цими днями 24-річну титуловану красуню Нойнер за **лаштунками** активно обговорюють через те, що вона начебто збирається зав'язувати зі спортом.*

Використовується **морська лексика** (все, що викликає асоціації з флотом): *Перша ракетка світу данка Каролін Возняцьки **залишила за бортом** змагань Єлену Янкович з Сербії; ... міцно тримаюся **на капітанському містку** (з інтерв'ю волейболіста В. Татаринцева про те, як він виконує обов'язки тренера команди).*

Лексику **медичної сфери**, як правило, цілком мотивовано вживають, коли говорять про фізичний стан спортсмена, втім – нерідко і в переносному значенні: *У неділю учасники «Дакара» отримали перший день відпочинку – хороша нагода додатково **підлікувати** своїх залізних коней та набратися сил перед найдовшим етапом; До перемоги нашому спортсмену не вистачило всього **3 уколи** – італійцеві Андреа Кассара Ростислав поступився з рахунком 12:15 (у фехтуванні вдалий прийом завершується торканням супротивника кінцем рапіри – це й називається уколом).*

Висновки. Спеціаліст у галузі фізичної культури та спорту повинен бути вправним у вербальному й невербальному спілкуванні, мати звичку контролювати своє мовлення, вимову, дикцію, інтонаційну вира-

зність, правильність слововживання, логічність; постійно працювати над збагаченням свого мовлення; вміти аналізувати своє і чуже мовлення, виявляти відхилення від норм, знати шляхи їх подолання; дбати про багатство і чистоту мовленнєвого ряду, плекати його естетичну довершеність. Тільки за умови систематичної праці, усвідомлюючи всю її складність і основне – важливість для свого професійного зростання, можна досягти відчутних результатів. Цілком закономірним є той факт, що у процесі підготовки вчителів фізичної культури, тренерів, які можуть до того ж робити кар'єру у сфері спортивної тележурналістики, особлива увага звертається саме на аспекти їхньої професійно-мовленнєвої діяльності.

Тексти спортивних матеріалів часто мають описовий характер, і тому для них важливим компонентом стають засоби мовно-зображальної журналістики. Троп є однією з виражальних доміант мови спортивної преси, суттєвою частиною її образного слововживання, що допомагає налагодити активний, живий, зацікавлений контакт із читачем. Метафора, метонімія, синекдоха в результаті незвичайних предметних співвіднесень слів не просто називають предмет, а й дають йому оцінку.

Дайте відповіді на запитання:

1. Дайте визначення поняттю «культура мовлення».
2. Назвіть якості мовлення, завдяки яким забезпечується ефективність комунікації.
3. Що таке «норми літературної мови»? Які типи мовних норм ви знаєте?
4. Наведіть приклади порушень орфоепічних норм, з'ясуйте причини появи таких помилок.
5. Чим викликані помилки, пов'язані з порушенням норм наголошування? Наведіть приклади порушення акцентуаційних норм у словах різних частин мови.
6. Охарактеризуйте найбільш типові випадки порушення лексичних норм у спортивному дискурсі.
7. Прокоментуйте відхилення від мовних норм у вживанні граматичних форм іменників, прикметників, займенників та числівників.
8. Наведіть приклади помилок, що трапляються при будові синтаксичних конструкцій. Запропонуйте правильні варіанти побудови словосполучень і речень.
9. Охарактеризуйте логічність мовлення як його комунікативну ознаку.
10. Які образні номінації та з якою метою використовуються у спортивному теледискурсі?

Тема 3

Текст як форма реалізації спортивної комунікації, його жанрові різновиди

*Пишіть, щоб вас зрозуміли,
говоріть, щоб вас почули, читайте,
щоб зростати...*

Л. Павелл

*Учитель повинен говорити
так, щоб учні відчули в його словах во-
лю, культуру, особистість.*

А. С. Макаренко

Текст як основний засіб професійної комунікації. Репрезентантом мисленнєво-мовленнєвої діяльності є текст. Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) – це письмовий або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у тематичну і структурну цілісність.

Основними ознаками тексту є:

– зв'язність – визначальна категорія тексту, основним показником якої є розвиток теми і формальні засоби (семантично близькі слова і фрази, граматичні й стилістичні одиниці тощо). За допомогою мовних і позамовних чинників вона забезпечує обмін інформацією. Показниками зв'язності є: *лексичні* (синоніми, антоніми, пароніми, повтори), *морфологічні* (сполучники, сполучні слова, вказівні займенники, деякі прислівники, тощо), *синтаксичні* (порядок слів, порядок розташування частин), *стилістичні* (еліпс, градація, питальні речення тощо) одиниці; *інтонація, наголос, паузи*;

– цілісність, яка забезпечується змістовою (єдність теми, змісту), комунікативною (мета спілкування), структурною і формально-граматичною (єдність мовленнєвих жанрів) цілісностями;

– членованість. Будь-який текст можна поділити на частини з метою полегшення сприйняття інформації адресатом;

– інформативність уособлює інформативний масив тексту, що міститься не лише в його вербальній організації, а впливає з її взаємодії з авторською і читацькою свідомістю. Отже, інформативність тексту виявляється лише у процесі тлумачення мовного масиву через свідомість адресата, а масив інформації формує автор тексту. Кожен текст і створюється заради передавання інформації;

– завершеність – ознака текстів, що передбачає їхню формальну і змістову закритість.

Нині текст долає лінійність і перетворюється на гіпертекст з нелінійною структурою. Це особлива форма збереження і представлення

ієрархічно структурованої текстової інформації, що має специфічні засоби переходу від одного інформаційного блоку до іншого. Структура гіпертексту – це фрагменти знань, зафіксовані в писемному чи електронному вигляді, пов'язані між собою вибірковими відношеннями за допомогою певних технологій.

Текст розвивається паралельно до культури. Так, первісно безписемна культура (інформація передавалася усно) перетворилася на писемну (інформація передається через писемні тексти – лінійні тексти). Наступним етапом її розвитку є гіпермедіальна епоха, сутність якої полягає в нелінійності, а також у можливості інтерактивного підходу до окремих елементів тексту, тобто доступності до кожного вузла неоднорідного культурного простору, зафіксованого у комп'ютерній мережі. Гіпертекст завдяки гнучкості його структури, використанню засобів комп'ютерних технологій уможливорює перетворення численних текстів на єдине ціле, що характеризується нескінченністю можливих інтерпретацій і є втіленням концепції World Wide Web (WWW).

Виокремлюють два основні види тексту – монологічний і діалогічний.

Монолог – висловлювання, розраховане на слухача (читача). Він може мати різну тривалість – від одного речення до великого за обсягом висловлювання (публічний виступ). Монолог може бути висловлений експромтом, тобто без попередньої підготовки, але може й готуватися, продумуватися і записуватися (доповідь, лекція).

Діалог характеризується наявністю двох або більше співрозмовників. Ця форма спілкування використовується у повсякденному житті людей і має різні форми: розмова в сім'ї, на вулиці, судове слідство, шкільний урок та ін. Висловлювання кожного мовця називається реплікою. Діалог теж буває різної тривалості – від двох реплік до кількохгодинної бесіди (театральна вистава). Залежно від стилю мовлення діалогі бувають побутові (розмовний стиль), полемічні (публіцистичний стиль), художні (художній стиль) та інші.

Змістом діалогів можуть бути побутові, повсякденні справи, питання політики, господарської діяльності, мистецтва, науки, техніки. Зміст і структура діалогів залежать від теми і мети висловлювання, умов та обставин мовлення, індивідуальних якостей співрозмовників. Так, діалог побутового характеру проходить в неофіційних обставинах. Його репліки короткі, динамічні і тісно пов'язані між собою. Репліки в офіційному діалозі характеризуються більшою смисловою самостійністю.

Ведення діалогу вимагає дотримання мовного етикету. Українське діалогічне мовлення передбачає широке використання формул ввічливості (*пробачте, будьте ласкаві, перепрошую* тощо), особливі форми звертань.

Відповідно мовлення педагога також має два різновиди – монологічне і діалогічне. Форми цього мовлення різноманітні. Найпоширенішими формами монологічного мовлення вчителя є розповідь, шкільна лекція, коментар, пояснення, розгорнуті оцінні судження (мотивація оцінки знань, поведінки, позаурочної діяльності школярів). Діалогічне мовлення вчителя широко представлене в різного роду бесідах з учнями, які будуються у формі запитань і відповідей.

Текст (завершене повідомлення із певним змістом) постає в навчально-педагогічному процесі як посередник у спілкуванні між учителями та учнями, безперервно взаємодіє з їх навчальною (школярі) або методичною (вчитель) діяльністю. Кожен з текстів (фрагмент підручника, текст учителя і тексти учнів) має свою специфіку, тому в процесі спілкування відбувається їх взаємне пристосування. Особливість соціального інституту «спорт» визначається тим, що в його центрі перебуває невербальна фізична діяльність.

У навчально-педагогічному спілкуванні виділяються навчальні та інтерактивні види текстів. Навчальні тексти мають такі особливості:

- відповідність логіці програми навчання, яка, у свою чергу, відповідає логіці дисципліни, що викладається;

- адаптованість, спрощення тексту «науки» у процесі переходу до тексту навчання з метою його розуміння;

- послідовне розгортання контексту від відомого до невідомого (нового), від простого до складного, від часткового до загального;

- повнота і глибина розгляду матеріалу, опису досліджуваного питання;

- аранжування тексту питаннями для засвоєння і закріплення знань, здобутих під час читання підручника або слухання пояснень учителя (лише запитання і завдання перетворюють інформаційний текст на навчальний);

- надмірність тексту: текст, як правило, містить емоційні елементи впливу (порівняння, метафори, гіперболи), що дозволяють робити своєрідні паузи від напруги, сприяючи фіксуванню прочитаного в «голові» читача (приклади, цитати, факти тощо). Таку саму роль відіграють «картинки» в тексті, дублюючи текст графічними засобами.

Таким чином, навчальний текст – найчастіше полікодовий текст. Крім слів, речень, у ньому використовуються піктографічні зображення, шрифтові виділення, зміна кольору тощо.

Окрім навчальних текстів, у навчально-педагогічній комунікації функціонують інтерактивні тексти. Розмежування навчальних й інтерактивних текстів можна здійснити за такими лініями:

- навчальні тексти можуть поставати як відчужуваний продукт мовлення; інтерактивні тексти не можуть самостійно функціонувати поза комунікативною ситуацією, що їх породила;

- навчальні тексти функціонують як у письмовій, так і в усній формі, а інтерактивні – лише в усній;
- основним призначенням навчального тексту є формування у школярів наукових уявлень про предмет, інтерактивні тексти націлені на передавання переважно регулювальної інформації (команди, наказу, вимоги, заборони, розпорядження тощо);
- навчальні тексти спрямовані як на реального, так і на віртуального адресата; породження і сприйняття цих текстів може бути роз'єднане в часі та просторі; інтерактивні тексти мають реального адресата, об'єднані в часі та просторі;
- навчальні тексти характеризуються продуманістю, усвідомленою організованістю; інтерактивні тексти мають спонтанний характер, тому не можуть бути відтворені вдруге.

Мовленнєві жанри навчально-педагогічного дискурсу. Насамперед уточнимо поняття «дискурс» у співвідношенні з суміжними поняттями «мова», «текст». У сучасному трактуванні дискурс – це «мова, занурена в життя», це сукупність усього, що говориться й пишеться. Далі розглянемо жанри (типи текстів), якими найчастіше послуговуються у процесі своєї професійної діяльності фахівці галузі фізичної культури та спорту.

Поняття «жанр мовлення» трактується двояко: по-перше, як типовий різновид текстів і, по-друге, як ситуативно-типове висловлювання. Педагогічний мовленнєвий жанр – це стійка словесна форма реалізації мовленнєвого наміру вчителя, обумовлена метою і умовами педагогічного спілкування й орієнтована на конкретного адресата.

Урок складається з послідовності епізодів, утілених у різних мовленнєвих жанрах. Основою спілкування в навчально-педагогічному процесі найчастіше постає сукупність взаємопов'язаних текстів учителя та учнів.

Кожна складна комунікативна подія становить сукупність простих комунікативних подій, що матеріалізуються в одному тексті. Так, складний мовленнєвий жанр «індивідуальне опитування» містить такі прості жанри мовлення: запитання (формулювання завдання) вчителя, відповідь школяра, оцінні тексти вчителя. Простий мовленнєвий жанр – це мовний хід одного комуніканта, представлений послідовністю висловів, об'єднаних глобальною темою в один смисловий блок (наприклад, коментар).

У структурі складного мовленнєвого жанру можуть поєднуватися первинні (непідготовлені) і вторинні (риторичні) жанри мовлення. Як правило, первинними в навчально-педагогічному дискурсі є фатичні жанри мовлення (вітання, звернення, зауваження і т. ін.). Вторинні мовленнєві жанри формуються впродовж усього навчання в школі: шкільна лекція, тест тощо.

Фатичні мовленнєві жанри допомагають організувати міжособистісне спілкування. Виділяють оцінні, директивні та етикетні мовленнєві жанри.

Оцінні мовленнєві жанри мають риторичний характер і являють собою вторинні тексти: відгук, рецензію, характеристику тощо. Також об'єктом оцінки є критерії моральної сфери. Оцінні висловлювання оформлюються як зауваження (осуд), докір, схвалення та інші мовленнєві жанри.

Директивні (спонукальні) жанри мовлення – команди, накази, вимоги, заборони, навіювальне наставляння, розпорядження – є засобом зовнішнього контролю та регуляції навчальної та поведінкової діяльності школярів.

Привітання, прощання, звертання, вибачення та інші мовленнєві жанри утворюють етикетну рамку навчально-педагогічного процесу. Їх призначення – самим фактом здійснювати виконання певної соціальної дії, передбаченої етикетом цього мовного колективу.

Жанрові різновиди педагогічної взаємодії вчителя фізичної культури з учнями безпосередньо залежать від змісту уроку, а також від тих конкретних форм фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи, яку проводить учитель фізичної культури (підготовка і проведення спортивних свят, заходів, змагань).

Найбільш витребуваними мовленнєвими жанрами у педагогічній діяльності вчителя фізичної культури є такі:

- визначення типу дефініції,
- характеристика (описова, порівняльна, класифікаційна),
- опис процесів, опис рухових дій,
- інформаційне повідомлення,
- подієвий та оцінно-аналітичний коментар,
- репортаж,
- команди,
- вітальна промова,
- напутнє слово,
- виступ на педнаradі,
- заявка на участь у змаганнях,
- протокол змагань,
- характеристика випускника спортивної школи (члена команди).

Комунікативна поведінка вчителя. Аналізуючи мовлення педагога, часто використовують поняття комунікативна поведінка. Під комунікативною поведінкою розуміють не просто процес говоріння, повідомлення чогось, а таку організацію мовлення й відповідно до нього невербальної поведінки педагога, яка впливає на створення емоційно-

психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності.

Комунікативна поведінка педагога оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. У реальних ситуаціях шкільного життя – на уроках, перервах, у позаурочній діяльності – мовленнєвий бік спілкування становить складну поліфонію реплік, розповідей, запитань, оцінних суджень, зауважень, емоційних реакцій.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя багато в чому залежить від рівня володіння мовою, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів, формул мовного етикету. Вона передусім залежить від того, який стиль спілкування з учнями взагалі притаманний учителеві, які в нього установки на взаємодію з учнями, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення.

У педагогів, стиль спілкування яких із учнями будується на основі дружнього ставлення до них, комунікативна поведінка завжди спрямована на встановлення особистісного і пізнавального контакту, запобігання негативних реакцій або зняття їх, створення ситуації «ми» – ситуації спільних роздумів і переживань. Мовлення педагога повинно мати особистісне забарвлення, бути інтонаційно виразним, щирим і безпосереднім.

Отже, рівень майстерності мовленнєвої діяльності педагога визначається рівнем культури його мовлення і спрямуванням його комунікативної поведінки.

Розглянемо основні умови ефективності професійного мовлення педагога.

По-перше, професійне мовлення педагога повинно відповідати вимогам культури мовлення. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури.

Продуктивність мовленнєвої діяльності педагога залежить передусім від того, наскільки його мовлення відповідає нормам сучасної літературної мови – акцентологічним, орфоепічним, лексичним, граматичним, орфографічним, стилістичним. Мовлення, яке відповідає цим нормам, є правильним. Правильність – одна з характеристик культури мовлення.

По-друге, професійне мовлення педагога має бути своєрідною «словесною дією» (термін К. С. Станіславського), метою якої є здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу на учнів. Слово справжнього вчителя переконує, навіть, викликає в учнів відповідні почуття, формує їхнє ставлення до того, про що він говорить.

Тому важливо орієнтувати себе у спілкуванні з учнями на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів, на чітке визначення того, яке педагогічне завдання буде розв'язуватися цими засобами.

Третя умова ефективності професійного мовлення педагога – його спрямованість, зверненість до учнів. Головна мета спрямованості мовлення – викликати учнів на діалог із учителем, залучити їх до співпраці, створити атмосферу співроздумів і співпереживання.

Слова педагога повинні завжди мати точну адресу – їхній добір здійснюється з огляду на те, що вони будуть сприйматися конкретними учнями. Педагог-майстер завжди будує своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть сказані. Таке передбачення допоможе педагогові раціональніше організувати своє мовлення, скоригувати його під час спілкування.

Спрямованість мовлення педагога залежить також і від його вміння будувати свій монолог як діалог з учнями, як пряме звертання до їхнього розуму, почуттів. У його розповіді будуть і прями спонування до спільної роботи (*давайте поміркуємо, пофантазуємо, станемо на точку зору цього дослідника; гадаю, вас теж схвилювала ця історія, у вас виникли запитання*); і висловлювання власних оцінок, вражень, роздумів (*я не можу не поділитися з вами своїми враженнями, міркуваннями; мені важко погодитися з такими висновками; ця книга переконала мене в тому, що...*).

Детальніше розглянемо шляхи вдосконалення мовлення педагога.

Самоконтроль і розвиток культури мовлення, створення установки на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування. Йдеться про виховання звички і потреби в постійному навчанні й підвищенні рівня своєї культури мовлення. Особливу увагу при цьому слід приділяти питанням правильності та чистоти мовлення. Важливе значення при цьому має робота зі словниками.

Важливо свідомо орієнтувати себе на оволодіння літературною мовою в найрізноманітніших ситуаціях – не тільки під час розв'язання ділових питань, проблем, а й у спілкуванні з учнями, друзями, батьками, незнайомими людьми.

Самоконтроль і розвиток умінь виразного мовлення. Виразність мовлення досягається вмілим інтонуванням залежно від змісту, умов спілкування, а також шляхом доречного вживання зображальних засобів (епітетів, метафор, порівнянь), засобів образної словесної наочності (уриwkів із художніх творів, афоризмів).

Варто зосередити увагу на інтонації власного мовлення під час спілкування з людьми. При цьому важливо акцентувати увагу на таких питаннях: інтонація жива, емоційно забарвлена чи одноманітна, невиразна; як можна урізноманітнити мелодійний малюнок свого мовлення залежно від умов спілкування.

Самоконтроль і розвиток комунікативних умінь, здібностей, соціальних установок у спілкуванні. Якщо умовою продуктивної комунікативної поведінки педагога є його індивідуальний стиль спілкування, то в процесі професійного самовиховання важливо не тільки розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні.

Для цього необхідно спробувати відповісти щиро на запитання, чи думаєте ви про партнера у процесі спілкування, чи намагаєтеся побачити ситуацію його очима, чи допомагаєте йому спілкуватися, чи вам цікавий сам процес спілкування з людиною чи його результат, чи завжди розуміють вас люди, з якими ви спілкуєтесь, чи намагаєтеся ви зрозуміти їх.

Продуктивна мовленнєва комунікація педагога передбачає також розвиток у нього низки спеціальних здібностей: соціально-перцептивних (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду), здібності до ідентифікації (здатність поставити себе на місце людини й передбачити її можливу реакцію), саморегуляції, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.

Розвиток загальних психофізичних особливостей своєї особистості, які є передумовою оволодіння вміннями професійно-педагогічного мовлення. Насамперед маємо на увазі розвиток уяви (відтворювальної і творчої), асоціативної й образної пам'яті. Необхідно розвивати в собі вміння бачити, відчувати навколишній світ у звуках, барвах, картинах і відтворювати своє бачення у слові.

Поняття про спортивний дискурс. До спортивного дискурсу зараховуємо всю комунікацію, пов'язану зі спортом: монологічну і діалогічну, усну й письмову.

Спортивний дискурс відбиває особливості спілкування суб'єктів спорту – спортсменів, тренерів, суддів змагань, адміністраторів спорту, вболівальників як реальних (глядачів спортивних змагань у реальних умовах спортивної події), так і віртуальних (телеглядачів і радіослухачів, що одержують візуальну й аудіальну інформацію про спортивну подію за допомогою телебачення й радіо), а також спортивних коментаторів, що деталізують для вболівальників інформацію про спортивну подію.

Особливостями спілкування в спорті, які відрізняють його від інших комунікативних сфер, є такі:

1. Значущість спортивної комунікації у сучасному світі, адже спорт – це не тільки «голи, рейтинги, секунди», але й значна сфера люд-

ської діяльності, яка охоплює соціально-економічні, суспільно-політичні та фінансові проблеми.

2. Опосередкованість навіть «чистих» видів спортивного дискурсу засобами масової інформації. Сфера мас-медіа нині є основним каналом здійснення спортивної комунікації. У зв'язку з цим правомірно говорити про тенденцію до зрощення спортивного дискурсу з дискурсом мас-медіа.

Мета спортивного дискурсу полягає у вербальній (словесній, мовленнєвій) підтримці досягнення спортивних цілей – перемоги в спортивному змаганні, досягненні спортивної форми, а також досягненні престижу держави або інституту спорту.

Відповідно до цілей у спортивному дискурсі виокремлюють три магістральні комунікативні жанри: «Тренування», «Змагання», «Відображення спорту в ЗМІ». В основному спортивний дискурс як вид комунікації реалізується в ситуації спортивного змагання. Крім того, він реалізується в мовних жанрах, що виникають у місцях зіткнення спортивного й інших дискурсів. Наприклад:

- спортивного та педагогічного – тренування, пробний тренувальний старт, гра або виступ, збори спортсменів і тренерів та низка інших жанрів, що визначаються особливостями підготовки спортсменів у того або іншого тренера;

- спортивного та медичного – лікування та надання медикаментозної підтримки спортсменам;

- спортивного і ділового – контракт між тренером або спортсменом і адміністративними органами, фінансовий звіт за рік, місяць, документи, що підтверджують проведення змагань, участь у змаганнях того або іншого спортсмена або команди, грошові винагороди;

- спортивного і рекламного – контракт спортсмена з якою-небудь фірмою, причому такою, що не обов'язково спеціалізується на спорті;

- спортивного та юридичного – різні договори, угоди, контракти тощо.

Отже, внаслідок прозорості меж спортивного дискурсу відбувається накладання різних видів дискурсу в одному тексті – спортивного і наукового, спортивного і педагогічного, ділового і спортивного – залежно від виду, мети і сфери спілкування. Наприклад, наукова спортивна стаття, бесіда спортивного психолога, урок фізичної культури, аналіз тренування тренером хоча і мають ознаки наукового, психологічного, педагогічного дискурсів, усе ж таки належать до спортивного.

Центральними жанрами спортивного дискурсу є жанри мас-медіа: спортивні новини, репортажі, розмовні спортивні дискурси та ін. Є й інші мовленнєві жанри, за допомогою яких здійснюється спілкування між учасниками спортивного процесу: плани та звіти тренерів, що-

денники спортсменів, списки світових і континентальних рейтингів спортсменів, різного роду спортивні оголошення, що розвішують під час змагань, спортивні сайти в Інтернеті.

Серед перерахованих жанрів можна виділити усні (спортивні репортажі та інтерв'ю) та письмові (календарі із інформацією про спортивні події, плани та звіти тренерів, Інтернет-блоги спортсменів, рейтинги світових і континентальних спортсменів, спортивні анонси й оголошення, спортивні сайти в Інтернеті).

Жанри спортивного дискурсу в засобах масової комунікації (ЗМК). Спортивний дискурс у ЗМК є частиною загального комунікативного простору, обмеженого темою (спорт) і каналом (опосередкована комунікація) та об'єднує як ЗМІ, так і спілкування у віртуальних співтовариствах в Інтернеті.

За останні 10 – 20 років комунікативні параметри спортивного дискурсу в масмедійному просторі зазнали значних змін. Так, до активних суб'єктів дискурсу належать уболівальники й спортсмени-аматори, і медіадискурс перестає бути односторонньо-проективним, таким, що змальовує спортивну подію для читача / глядача. Стає можливим зворотній зв'язок «уболівальник – журналіст», «уболівальник – спортсмен». Реципієнт дискурсу перетворюється на активного учасника, що створює велику кількість текстів у різноманітних жанрах і генерує власну культуру. І якщо уболівальники орієнтовані на великий спорт і результат – перемогу, то об'єктом опису для спортсменів-аматорів стають вони самі, тренування як процес і нюанси фізичної діяльності.

Взаємодія різних компонентів спортивного і медійного дискурсів слугує розвитку жанрової системи спортивного дискурсу в засобах масової комунікації. Поряд зі звичним телекоментарем виникає жанр телешоу (спершу трансляції, потім постановки). Інтернет проектує традиційні жанри (текстовий онлайн-коментар), а також дозволяє медіатизувати спілкування між уболівальниками, спортсменами-аматорами (форуми). Розглянемо детальніше основні жанри спортивного дискурсу сучасних ЗМІ.

Замітка. Замітка – найпоширеніший жанр новинного газетного повідомлення, особливістю якого є стислість у поданні новини. Це документальне свідчення про факт, подію, явище, а також інформаційний жанр, за допомогою якого повідомляється про об'єктивні факти, події, явища соціального розвитку суспільства. Своєрідність замітки полягає в оперативності повідомлень про спортивні події, які інформатор намагається донести до читача. Замітка-інформація – це повідомлення про спортивні змагання, виступи команд на змаганнях.

Такі тексти є основними носіями оперативної інформації, яка дозволяє читачам ознайомитися з цікавими подіями, пов'язаними з тими чи іншими змаганнями. Типова коротка спортивна новина відповідає на шість основних запитань (*Хто? Що? Де? Коли? Чому? Яким чином?*). Наприклад:

Нещодавно (коли?) у м. Полтава (де?) проходив чемпіонат України (що?) та другий тур кубка України з маунтенбайку серед юнаків (хто?). На старт вийшло 10 команд. За збірну області виступали вихованці ДЮСШ «Колос». (чому?) В естафетній командній гонці серед юнаків на дистанції 14 км (яким чином?) наші вихованці Олександр Портной, Віталій Ващишин стали чемпіонами України. У кубкових змаганнях на дистанції крос-кантрі серед юнаків Максим Муц посів восьме місце. Команду до змагань готував тренер-викладач Ігор Муц.

Залежно від характеру новин, значення факту, спортивної події, способу викладання матеріалу можна вирізнити декілька видів заміток.

Подієва замітка становить основний потік інформаційних спортивних публікацій. У ній головним є фактологічний опис. Предметом подієвої замітки зазвичай постають змагання. Наприклад:

Турнір з міні-футболу

Нещодавно Наркевицьким оздоровчим центром «Спорт для всіх» були проведені змагання серед шкільної молоді, в яких взяли участь 8 команд селища (вік гравців – від 12 до 17 років).

Вдалі виступи команди учнів 11 Б класу в складі Андрія Немодрука (капітан команди), Олександра Лисинчука, Вадима Грищука, Юрія Ковалю, Олександра Сидорчука привели до бажаної перемоги. Вона виборола перше місце, отримала кубок, грамоти і медалі. Друге місце посіла команда 9 Б класу, третє – 9 В класу. Вони теж отримали грамоти.

Хочеться відзначити команду учнів щостого класу, яка подає великі надії у міні-футболі. Серед гравців: Сергій Виганяйло, Іван Хом'яков, Андрій Галанов, Олександр Новак, Костя Процюк, Євген Лищук. Ця команда показала злагоджену технічну гру. Під час поєдинків юні спортсмени отримували дружні аплодисменти вболівальників.

Інформація повідомляє про те, що вже сталося, про факт – змагання.

Міні-огляд. Такий тип матеріалу є фактологічною заміткою. **Предметом є не одна спортивна подія, а їх сукупність.** Вона визначається самим автором міні-огляду. Межами сукупності має бути один

місяць, протягом якого відбувалися змагання. Основна мета – повідомити про спортивні змагання, фіналістів, переможців, рахунок та організаторів змагань.

Першість з міні-футболу

Завершилась першість району з міні-футболу серед сільських колективів фізкультури.

У змаганнях взяли участь 16 команд, які були поділені на 4 підгрупи. Гравці трьох підгруп виступали у спортивному залі «Дружба». Змагання проводилися за круговою системою. До фінальної частини вийшли 8 команд. У групі «А» вдало виступили команди підприємців і СТО, в групі «Б» – ТОВ «Агробізнес», ДЮСШ «Колос», у групі «В» – ТОВ «Агропром», с. Писарівка, в групі «Г» – СВК «Полянський» с. Поляни, ТОВ «Онікс» с. Завалійки.

Якщо проаналізувати хід першості, то переважна більшість матчів проходила у гострій безкомпромісній боротьбі. Особливо змістовний, гідний фіналу футбол команди продемонстрували у півфіналі, де зустрілись футболісти «Агропрому» та «Агробізнесу». Цікавий і напружений поєдинок завершився з рахунком 5:4 на користь футболістів «Агропрому».

У фіналі зустрілись футболісти с. Писарівка та «Агропрому». Напружений поєдинок завершився з рахунком 4:2 на користь футболістів с. Писарівка.

У матчі за третє місце вправнішими були футболісти «Агробізнесу», які перемогли команду ДЮСШ «Колос» з рахунком 5:4.

Слід відзначити увагу до команд з боку організації: ТОВ «Агропром» (С. П. Лабазюк), ТОВ «Агробізнес» (О. М. Собуцький, Л. С. Коваль), СП «Наркевицький цукровий завод» (директор І. К. Грищук), СВК «Полянський» с. Поляни (голова В. М. Сергійчук), СВК ім. Котовського с. Соломна (голова О. Г. Комаровський).

Переможців і призерів змагань нагороджено кубками і дипломами, а гравців – грамотами та медалями. Організатори змагань вдячні за допомогу в проведенні змагань директору професійного ліцею В. М. Дорошу та керівнику ТОВ «Агропром» С. П. Лабазюку.

Хронікальне повідомлення – це різновид замітки, надзвичайно стисла інформація про подію. Вона подається без деталізації подій. Наприклад: *У змаганнях взяли участь вихованці Волочиської ДЮСШ «Колос» і досягли успіхів.*

Репортаж. Це найемоційніший журналістський жанр. Висвітлюючи події, репортер створює «ефект присутності» аудиторії й дає чита-

чеві змогу зазирнути за межі сухих фактів. У репортажі на перший план виходить особистісне сприйняття події. Цей жанр активно розвивається, тому дедалі частіше його поділяють на різні види.

Репортаж – оперативний інформаційний жанр, в якому яскраво розповідається про спортивну подію, очевидцем якої став журналіст. Наприклад:

Спорт єднає Україну

Минулого вівторка на межі Тернопільської і Хмельницької областей делегація нашого району зустріла спортсменів, що у рамках Всеукраїнської велоестафети «Спорт для всіх єднає Україну», рухаючись від західних кордонів нашої держави у напрямку Києва, перетинали територію Хмельниччини.

Волочиський район вітав більше як 80 спортсменів-велосипедистів короваями та частуванням. Не обійшлося і без теплих напутніх слів. Їх спортсменам адресували перший заступник голови райдержадміністрації В. М. Сліпчук та заступник голови районної ради С. М. Пазюк. Посадовці також привітали спортсменів із прийдешнім Днем фізичної культури і спорту.

Саме тут, на початку нашої області, до такої представницької команди спортсменів доєдналися і 11 представників Хмельниччини. Особливо приємно, що в їх складі були й вихованці Волочиської ЗОШ № 5 Віталій Ващишин та Олександр Портной.

Саме долаючи у такий спосіб кілометри автодоріг ще й на території Вінниччини та Житомирщини і долучаючи до своїх лав дедалі нових спортсменів, учасники велоестафети фінішують і зустрінуться зі своїми колегами, що у такий самий спосіб рухаються зі всіх куточків України, у столиці нашої держави – Києві.

Цей спортивний репортаж обмежується описом безпосередньо того, що відбувається на місці події. Предметом опису є велоестафета, що знайшла своє наочне відображення в тексті як результат безпосередніх авторських спостережень.

Далі розглянемо особливості **прямого спортивного телерепортажу** як мовленнєвого жанру.

Найважливішими особливостями прямого спортивного телерепортажу є такі:

1. Посіднання слова та зображення. Це взаємодія в процесі комунікації засобів різних семіотичних систем – візуальної та звукової. Автор репортажу (коментатор) і реципієнт спираються на спільну перцептивну базу, тобто спостерігають в один і той самий час одну й ту саму «картинку». Це дозволяє коментаторові уникати значної кількості

пояснень, описів, нагадувань тощо, тобто «економити» засоби мовного коду. Крім того, телевізійна техніка дозволяє переглядати повторно цікаві й суперечливі моменти гри. Коментатор має можливість уточнити подієвий смисл сказаного раніше.

2. Висвітлення спортивної події відбувається **в режимі реального часу**. Це стає причиною низки особливостей організації мовлення:

а) **спонтанність** (непідготовленість) мовлення коментатора. Звідси – різна кількість фактичних неточностей і помилок, а також мовних девіацій (помилки, відхилень від норми);

б) **ситуативність** у висвітленні перебігу реальних ігрових подій. Ця особливість репортажу стає, у свою чергу, причиною формування особливостей організації мовлення, зокрема: «теперішнє репортажу». Репортер, що коментує спортивне змагання, повідомляє про те, що відбувається у нього на очах (*м'яч переходить до Н. Н., суддя дає свисток* тощо). Така специфічна репортажна форма іншим жанрам засобів масової інформації не притаманна. Вона створює ефект присутності автора і слухача, їх участі у спортивному змаганні. Вона також засвідчує достовірність, документальність, точність того, про що йдеться в репортажі. Ситуативність уможливує вживання певних репортажних форм, які мають характер прихованої метонімії та включення: прізвище гравця – м'яч у цього гравця (*Федоров – Ребров – Шевченко*); спортивний термін – місце, де перебуває м'яч чи гравець (*М'яч перетнув лінію [бокову, лицеву, воріт – зрозуміло із ситуації]*). Глядач може порівнювати сказане телекоментатором і те, що насправді відбувається на полі, й, відповідно, оцінювати слова коментатора, моделюючи образ учасника телекомунікації;

в) **ефект присутності** телеглядача на спортивній події, який впливає на безпосередні почуття, враження, переживання, емоції, оцінки, судження, коментарі тощо адресата. Створюється «ілюзія причетності» до події.

3. Прагнення до **точного відтворення подій, документалізму** та одночасно **емоційності, експресивності і оцінності** їх висвітлення. Ці взаємопротилежні тенденції суттєво впливають на добір мовних елементів і організацію мовного коду загалом.

4. **Символізація** того, що відбувається на спортивному майданчику. Звідси значна увага до гри національних збірних команд, виступів у різноманітних міжнародних турнірах «дербі» тощо, за якими стоять країни, міста, великі групи вболівальників. Символічне піднесення гри, яка транслюється на екранах, до рівня особливо значущої, навіть «епіхальної», допомагає підтримати інтригу, глядацький інтерес до того, що відбувається на полі.

5. **Динамізм зображуваних подій.** Репортаж – оперативний жанр, у якому динамічно, яскраво й емоційно відтворюється картина спортивного змагання. Ця особливість суттєво впливає на організацію мовного коду досліджуваного мовленнєвого жанру.

6. **Модель адресата.** Прямий спортивний телерепортаж розрахований на обізнаного і зацікавленого глядача. Звідси відповідне правильне сприйняття і розуміння натяків, різноманітних дискурсивних слів тощо, наприклад: *Така команда як «Реал», з такою історією і таким добором гравців уже двічі не може виграти в «Бетіса»*. Знання правил гри, специфіки її організації тощо визначають багато моментів у вживанні одиниць мовного коду. Так, наприклад, форма футбольного поля визначає правильне розуміння таких висловів, як *вперед, назад, поперечна передача, укидання м'яча, штрафний майданчик, воротарський майданчик, лінія воріт* тощо.

Отже, особливості прямого спортивного телерепортажу породжують як негативні, так і позитивні моменти у сприйманні його глядачами. Вони дають можливість реципієнтові бути присутнім під час перегляду безпосередньо на місці події, переживати, оцінювати дію, явище, переглядати повторно окремі моменти гри за допомогою автора репортажу (коментатора).

Центральною стратегією телекоментаря є суб'єктивно-аналітичне коментування. Стратегії позитивної оцінки різноманітніші, багатші й більш уживані, ніж стратегії дискредитації. Основою для оцінки є не тільки спортивні, але й особистісні якості спортсмена. Характерною рисою активного телекоментаря є висока емоційність мовлення, а позитивне ставлення коментаторів до спортсменів зумовлює перевагу морально позитивних реакцій. Поряд з розмовно-побутовим вираженням емоцій використовуються риторичні фігури, тропи, тобто спроби художньої передачі почуттів. Проте коментатори не забувають аналізувати події, що сприяє появі складних мовних актів, які поєднують емоційне переживання і пояснення, аргументацію. Коментатори відчують себе в центрі спортивної комунікації й постійно звертаються до всіх суб'єктів спортивного дискурсу: спортсменів, глядачів, журналістів. Компетентність роз'яснень, переважно позитивне позиціонування всіх спортсменів споріднює телекоментаторів зі світом спорту, а емоційність наближає їх до вболівальників, що сприяє виконанню посередницької функції спортивного репортажу.

Інтерв'ю – це жанр, що подає суспільно вагому новину у вигляді відповідей особи на запитання журналіста.

Форми інтерв'ю різні: бесіда, діалог, монолог, полілог, анкета. Його завдання: виявити погляд співрозмовника з певного питання, роз-

повідати про нього, створити його портрет. В основі тексту лежить висловлення співрозмовника – його живе мовлення, яке відтворює особливості мислення мовця.

В Інтернеті спорт представлений п'ятьма основними типами ресурсів: **електронними ЗМІ, сайтами спортивних журналістів, офіційними сайтами спортивних федерацій, сайтами вболівальників, сайтами спортсменів-аматорів.** Серед перших трьох типів ресурсів переважає ієрархічно організоване інформування «журналіст – читач», тоді як для вболівальників і спортсменів-аматорів важливішим є рівноправне спілкування однодумців. Крім того, саме в Інтернеті стає можливим активний зв'язок фанатів з їхніми кумирами. Оскільки сайти створюються самими вболівальниками й аматорами, то на них вітається будь-який внесок учасників у культурне життя віртуального співтовариства.

Важливим чинником стабільної активності спортивних форумів є відповідність внутрішньої організації форуму поняттєвій системі відповідного виду спорту. Тема дискусії в кожній з гілок форуму задається заголовком і описом проблеми. Подальше обговорення, якщо учасники не відволікаються, становить детальне багатоаспектне осмислення. Обмін досвідом зумовлює високу інформативність форумної комунікації.

Так само як і форум, онлайн-коментар необхідно визнати новим жанром спортивного дискурсу, поява якого пояснюється розвитком Інтернету. Текстовий веб-коментар є вторинним жанром і в значно скороченому вигляді повторює деякі ознаки телекоментаря: вступно-завершальне обрамлення і мікроблоки (презентація, характеристика програми, оцінки), перетворюючи його відповідно до особливостей Інтернет-простору.

Висновки. Текст є основною одиницею мовленнєво-професійної діяльності фахівця у галузі фізичної культури та спорту. Кожний текст маніфестує той чи інший мовленнєвий жанр і виконує різні функції. Навчально-педагогічний дискурс – це багатожанрове явище.

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоствердження. Мовлення педагога – це мовлення, пристосоване для розв'язання специфічних завдань, які виникають у педагогічній діяльності. Професійними особливостями мовленнєвої діяльності вчителя є:

- ця діяльність спеціально організовується педагогом, він керує нею залежно від умов педагогічного спілкування;

- добір мовленнєвих засобів здійснюється залежно від завдань взаємодії вчителя з учнями; їх ефективність прогнозується;

– мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель;

– мовлення вчителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення.

Спортивна комунікація існує у трьох сферах:

1) самому спортивному змаганні у реальному часі, яке відбувається «тут і зараз». Активними учасниками в цьому випадку є самі спортсмени;

2) письмовій комунікації у сферах науки, освіти, сфері організації спорту. Віднесення текстів таких письмових дискурсів до розряду спортивного є досить умовним, водночас вони належать до інших дискурсів – наукового, педагогічного, ділового;

3) усні та письмові спортивні дискурси, які транслюються по каналах мас-медіа, і тому поєднують риси двох дискурсів – спортивного та масово-інформаційного.

Таким чином, спортивний дискурс відбиває особливості мовлення суб'єктів спортивної комунікації – спортсменів, тренерів, суддів змагань, адміністраторів спорту, вболівальників, а також спортивних коментаторів, що деталізують для вболівальників інформацію про спортивну подію.

Дайте відповіді на запитання:

1. Дайте визначення поняттю «текст».
2. Назвіть основні ознаки тексту.
3. Охарактеризуйте явище гіпертексту в сучасному комунікативному просторі.
4. Порівняйте тексти-монологи і тексти-діалоги. Наведіть приклади таких видів текстів у мовленні вчителя.
5. Порівняйте навчальні та інтерактивні тексти, визначте їх значення у навчально-педагогічній комунікації.
6. Назвіть та охарактеризуйте мовленнєві жанри навчально-педагогічного дискурсу.
7. Окресліть шляхи вдосконалення мовлення вчителя.
8. Як ви розумієте поняття «спортивний дискурс»?
9. Визначте особливості основних жанрів спортивного дискурсу в ЗМІ.
10. Проаналізуйте прямий спортивний телерепортаж як мовленнєвий жанр.
11. Як спорт представлений в Інтернет-комунікації? У чому її особливості?

Тема 4

Становлення української спортивної термінології

Терміни є тими одиницями мови, які допомагають їй здійснювати одну з основних своїх функцій — функцію пізнавально-інформативну, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань.

В. Перебийніс

Мова долає своїх суперниць не завдяки якимось своїм внутрішнім якостям, а тому, що її носії є войовничішими, фанатичнішими, культурнішими й підприємливішими.

А. Мартіне

Періоди формування спортивної термінології в Україні. Сучасна українська літературна мова не поступається своїми функціональними можливостями жодній з найрозвиненіших мов світу. В її лексичному запасі близько чотирьох мільйонів слів. З цієї кількості значна частина належить термінології різних наук та професій, у тому числі й фізичного виховання та спорту. Сучасна термінологія спорту почала активно розвиватися у період інтенсивного формування спорту як соціального явища, тобто з кінця XIX ст. Саме тоді в Європі відбувалося організаційне оформлення окремих видів спорту: засновувалися спортивні федерації, формувалися єдині правила змагань, зароджувалася теорія спортивного тренування як наука. Водночас із поширенням спорту з країн Західної Європи в Україну прийшла і переважна більшість спортивних термінів (*волейбол, пінг-понг, баскетбол, старт, голкіпер*). Видатні постаті європейської фізичної культури минулого століття – німець Ян, швед Лінг, чех Тирш, творець сучасної олімпійської ідеї француз П'єр де Кубертен певною мірою причетні й до творення та розвитку спортивної термінології.

Вітчизняна термінологія галузі фізичної культури та спорту сформувалася на основі загальної лексичної системи української мови і належить до її нових лексичних пластів. Спортивна термінологія почала формуватися в кінці XIX ст. і остаточно склалася вже за радянської доби, що пояснює значний вплив на неї російської мови. Формування тер-

мінологічної системи залежало від багатьох лінгвістичних та позалінгвістичних чинників.

До позалінгвістичних чинників впливу на формування спортивної термінології належить розвиток власне спорту та фізичної культури, а також соціально-культурна та військово-політична ситуація у суспільстві. Протягом віків український народ був роз'єднаний, жив у межах різних держав. Така суспільно-політична ситуація зумовила розвиток української спортивної термінології у двох напрямках – східноукраїнському та західноукраїнському (галицькому) варіантах. У Східній Україні були створені та функціонували терміни, специфічність яких відображають такі приклади: *плигун, пішоходець, м'ясень, серцевожилна система, корегувальна гімнастика, ковзанева спілка, лижвяні станції, перебіг (забіг), веслування двопарне зі стерначем, гоніві судна, трав'яний гокей, скраклі, зарахувальні змагання, безбол*; у Західній Україні – *відбиванка, ситківка, наколесництво, біжня, скічня, одягальня, мет списом, стусан кулею*.

Щодо лінгвістичних чинників впливу на процес формування української спортивної терміносистеми, доцільно виділити процес формування української мови, вплив інших мов на її розвиток загалом та спортивної термінології зокрема, спроби унормування всієї науково-технічної термінології.

В історії розвитку спортивної терміносправи в Україні можна виділити такі основні етапи становлення української спортивної термінології.

Перший етап розвитку (20 – 30-ті роки ХХ ст.) спортивного термінотворення позначений активним піднесенням у цій сфері, прагненням подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. Першість у галузі спортивного термінотворення зазначеного періоду належить науковцям західних земель. Цей етап характеризується появою в Галичині багатьох статей у пресі, де розглядалася проблема української спортивної термінології.

Помітною постаттю цього часу є Іван Боберський (1873 – 1947) – педагог, організатор, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури, організатор сокільсько-січового руху, автор підручників з фізичного виховання молоді («Забави й гри рухові» (1904), «Копаний м'яч» (1906) та ін.). Спираючись на закони української мови, враховуючи її словотвірні можливості, І. Боберський, зокрема, запропонував нові (авторські) терміни і ввів їх до спортивного й загальнономовного обігу. Так з'явилися назви *лещетарство (лижний спорт), копаний м'яч (футбол), санкарство (санний спорт), наколесництво (велосипедний спорт), руханка (гімнастика), скічня (трамплін), кошиківка*

(баскетбол), сітківка (волейбол), гаківка (хокей), булавка (метання спортивної гранати), стусан (бокс) тощо. Такі новотвори відповідали словотвірним моделям і типам української мови й мали прозору семантику, однак сьогодні з різних причин вони здебільшого залишаються незрозумілими для більшості мовців.

У квітні 1937 року мовознавець Броніслав Кобилянський у журналі «Рідна мова» започаткував словничок спортивної термінології, запропонувавши, зокрема, такі терміни, як *спортивне життя, вишколення, змагун*. Крім того, автор рекомендував диференціювати назвами різні види спорту: *санкування, сковзання, плавання, ігри у волейбол, гімнастика*.

Щодо інших словників, які були в Україні на той час (наприклад, «Словарь української мови» Б. Грінченка), то вони подають переважно назви народних ігор, супроводжуючи їх описами цих ігор (наприклад: *гила – вид народної гри з дерев'яною кулею, яку б'ють палками*). Такий принцип пояснення термінів на позначення ігор зберігся до цього часу, хоча й не відповідає основним засадам визначення терміна, його ознак тощо.

Отже, початковий етап розвитку спортивної термінології характеризувався першими спробами створення словника спортивних термінів. Праці Я. Рудницького, І. Антоновича, І. Боберського та інших сприяли формуванню певної бази українських спортивних термінів (майже всі ці терміни взяті науковцями із народних джерел). Було визначено загальні прийоми використання словотворчих засобів. Переважав етнографічний принцип у термінотворенні.

У 20 – 30-ті роки минулого століття мовознавці намагаються вживати «свої», власне національні терміни й уникати іншомовних. Утім пізніше ці терміни починають «замовчуватися», не тиражуються, і зрештою зводяться штучні, немовні перешкоди для вживання таких назв в українській мові. Відбувається поступовий спад розвитку спортивного термінознавства.

Після залучення західних областей України до складу СРСР у 1939 році українські спортивні організації були розформовані, спортивні діячі у переважній більшості репресовані, розвиток національного спорту в Україні в цілому загальмовано. Природно, що припинився і процес творення і засвоєння української спортивної термінології, на заміну якій дуже швидко прийшли відповідні запозичення з російської мови (*фізкультура, гонщик, фізрук, гірськолижник*). Розвиток питомої національної термінології продовжувався хіба що в середовищі української діаспори, де створилася доволі розгалужена мережа українських спортивних організацій.

Другий період (50-ті – середина 80-х років ХХ ст.) відзначається спадом у розвитку спортивної термінології. Серед поодиноких праць помітним став російсько-український спортивний словник, підготовлений 1973 року в Києві. Цей словник був першою спробою систематизації української спортивної термінології. Він нараховує близько 7000 термінів із галузі спорту і фізичного виховання. Хоча словник і має певні недоліки, позитивним є орієнтування авторів на пошук національних відповідників до російських спортивних термінів.

Третій період (середина 80-х – 90-ті роки ХХ ст.) пов'язаний із активізацією роботи щодо спортивного термінотворення: з одного боку, характеризується поверненням до народних назв, зафіксованих у 20 – 30-х роках минулого століття, намаганням дібрати власне українські терміни і захопленням європейською термінологією, з іншого.

Термінологічний вибух в Україні, зумовлений набуттям українською мовою державного статусу, викликав появу цілої низки різних словників із фізичної культури і спорту, різноманітних статей та розвідок. Спортивна термінологія новітнього періоду була об'єктом досліджень О. Боровської, І. Янкова, В. Осінчука, Л. Карпець, М. Паночка, О. Криштальського та ін.

Починаючи з 20-х років ХХ ст. і донині, предметом вивчення українських мовознавців був незначний зріз спортивних термінів, здебільшого тих, що обслуговували види спорту, які належали до Міжнародних Олімпійських ігор, тобто були найпоширенішими. Якщо на початку ХХ ст. мовознавці намагалися створити національну термінологію, спираючись на збирання термінів шляхом записів, фольклорних джерел, то нині робота в галузі наукової термінології як окремих дослідників, так і комітетів та комісій проводиться в кількох напрямках: теоретичному, прагматичному і практичному.

Народні спортивно-ігрові назви як елемент спортивного термінотворення. Сучасній науковій спортивній термінології передувала переважно народна термінологія. Немає у світі народу, в якого б не було своїх видів фізичних вправ і рухливих ігор, які становлять один із елементів культури та побуту. Жодна система фізичного виховання як частина фізичної культури народу не виникає із нічого чи шляхом простого запозичення. Нові системи створюють, використовуючи спадок минулого.

Важливу роль у вихованні української молоді (особливо сільської) відігравали парубоцькі громади – своєрідні об'єднання неодружених юнаків. Передусім серед них цінували фізичну силу. Під час народних гулянь учасники парубоцьких громад широко застосовували різноманітні види боротьби.

Характерною ознакою колориту української землі XVIII – XIX ст. були мандрівні борці – молоді хлопці, які ходили по селах і мірялися силою з сільськими парубками: «Давно се діялось колись, ще як борці у нас ходили по селах...» – писав у поезії «Титарівна» Тарас Шевченко. Отже, фізичне вдосконалення слов'ян проходило в постійних іграх, забавах, змагальних вправах. Підтвердженням цьому є значний пласт рухливих ігор, які виникли в далекому минулому, й деякі з них, можливо, стали підґрунтям для формування певних видів спорту.

Різноманітні природні умови, історичні особливості розвитку тієї чи іншої частини України наклали свій відбиток на народні ігри. Так, у степовій частині України, де багато рівних майданчиків, були поширені такі дитячі ігри: метання палиці та м'яча, вибивання палицею м'яча, біг навздогін тощо. У гірських районах Галичини популярними були дитячі ігри на рівновагу, з перетягуванням, стрибками та метанням предметів у ціль (наприклад, «Забивання сокири», «Перетяжка», «Тягнути бука» тощо).

Утім, незважаючи на певні регіональні особливості, національні ігри мають і багато спільного. Більшість рухливих дитячих ігор віддзеркалює процес хліборобської праці («Просо», «Гречка», «Баштан» та ін.), різноманітні особливості праці («Коваль», «Печу, печу хліб», «Забивання сокири»), соціальні та сімейно-побутові відносини («Дід та баба», «Чоловік та жінка», «Пін») тощо. Отже, гра – це головний зміст дитячого життя (хоча зафіксовано й ігри для дорослих).

Перелік дитячих та юнацьких рухливих ігор, які тією чи іншою мірою збереглися в описах, спеціальних дослідженнях, є досить розлогим. Педагоги, етнографи, історики, зокрема, Є. Славинецький, Я. Каменський, П. Чубинський, П. Іванов, А. Кримський у своїх наукових доробках фіксують рухливі народні ігри. Дослідники, вивчаючи багаті поклади рухливих ігор української дівчоріччя та юнацтва, переважно поділяють їх на весняні, літні, зимові, підкреслюючи, що фізичне вдосконалення молодого покоління було цілорічним.

Початок XX ст. позначився виходом у світ «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка, де зафіксовано близько 300 народно-ігрових назв, серед яких назв ігор – 190. Словник не подає опису більшості з ігор, але класифікує за участю у них предметів: з м'ячем – «Тройник», «Високий дуб», «Дучковий», «Зелений м'яч» та ін.; з палицею – «Даровище», «Жабка», «Викидний» та ін.; з камінцями – «Бурда», «Капиця» та ін.; з кульками – «Булка», «Свинка» та ін. Серед зафіксованих назв трапляються назви гравців: *кішкарь* – «назва одного із гравців у Плаза», *кібець* – «назва одного із гравців дитячої гри в Перепелицю», а також назви предметів народних ігор, інвентарю: *кізяк* – «рід льодини із замороженого кізяка, на якому катаються з гірки замість санок», *грин-*

джоли – «маленькі сани»; назви дій, які виконуються під час ігор: *гилити* – «підбивати м'яч», *загилювати* – «вдарити палкою по м'ячу» тощо. Словник подає й певні види спорту, і назви осіб, які займаються цими видами спорту (*дамки* – «шахи», *дамниця* – «жінка, яка грає в шахи»).

З погляду словотворення назви народних ігор мають різні джерела походження. поширеним є лексико-семантичний спосіб творення, коли словотвірний тип іменників мотивується:

– іменниками («*Панас*», «*В'юн*», «*Баран*», «*Воротар*», «*Бик*» та ін.);

– іменниковими словосполученнями («*Тісна баба*», «*Киці-баба*», «*Квач-доганяч*» та ін.);

– дієслівними словосполученнями («*Бити шила*», «*Варити кашу*», «*Плести лозу*» та ін.).

Виділяються окремі підгрупи назв ігор за структурою сурядних і підрядних словосполучень («*Мисливці і качки*», «*Білі ведмеді*», «*Дідок і матки*» тощо). Проблеми опису та семантико-словотвірної характеристики назв народних ігор є актуальними для діалектної лексикології, для укладачів збірок дитячих ігор, шкільних посібників із фізкультури, а також для усталення нормативного опису цієї групи української спортивної термінології.

Слід відзначити, що виитоками багатьох популярних сьогодні ігор є народні назви, які були відомими в народів деяких країн світу. Наприклад, у словнику Б. Грінченка є номен «*Гила*», «*Гилка*» – «рід гри з дерев'яною кулею (свинкою), м'ячем, які б'ють палицею, щоб подалі закинути». Ця гра була популярною не тільки серед молоді, а й серед дорослих. «Словник іншомовних слів» подає тлумачення сучасної гри, популярної сьогодні, особливо в Америці: «Бейсбол, безбол (англ. *baseball*, від *base* – низовий і *ball* – м'яч) – командна спортивна гра з м'ячем і кийком, схожа на гилку».

Народна гра на льоду «*Булка*», під час якої гравці ганяють палками кулю, започаткувала гру в *хокей* – «спортивна командна гра на льодяному (з м'ячем чи шайбою) або трав'яному (з м'ячем) майданчику».

Сучасна гра «*Дартс*» (спортивна гра, яка полягає в метанні стрілок-дротиків із пір'ям у круглу мішень) своїм походженням, можливо, зобов'язана народній грі «*Бурда*», опис якої подано у «Словарі...» Б. Грінченка – «рід дитячої гри у хлопчиків, яка полягає в метанні камінців у мішень (кам'яна плита чи шматок дошки)». Мішенню можуть бути різні предмети, зокрема і ямки, від цього залежить і назва гри.

Кожен вид спорту у своєму арсеналі має ігри, які допомагають розвивати ті чи інші здібності (наприклад, у футболі для удосконалення ударів по м'ячу – «*Мисливець і звір*», «*Захист кола*» та ін.; для навчання ударів по м'ячу головою – «*М'яч у стінку*»; «*Хто краще*» та ін.; для

навчання влучності ударів по воротах та удосконалення ударів – «Кращі стрільці», «Хто влучніше стріляє»; для навчання техніки зупинок м'яча та їх удосконалення – «Король», «Естафета до стінки» та ін.).

Висновки. У сучасному суспільстві мова і спорт повинні стати неодмінними ознаками духовності нації, свідченням високого інтелекту, звияги, цивілізованості. Знати історію творення, особливості розвитку та функціонування, семантику своєї галузевої термінології – завдання викладача у галузі фізичного виховання та спорту.

Для українського народу ще з давніх часів народні ігри були невіддільною частиною життя. Наші предки мали навички деяких сучасних видів спорту. Деякі з цих ігор видозмінено, «унормовано», створено певні положення й правила, але суть залишилася незмінною. Заглиблюючись в історію спортивного назовництва, можна знайти цілу низку ігор, які були прообразами сучасних видів спорту.

Дайте відповіді на запитання:

1. Коли і за яких умов почала активно розвиватися сучасна термінологія спорту?
2. Від яких чинників залежало формування української термінологічної системи фізичної культури та спорту?
3. Охарактеризуйте основні етапи становлення української спортивної термінології.
4. Наведіть приклади термінів, введених до спортивного і загальнономовного обігу І. Боберським. Яким є їхній статус у сучасні мові?
5. Наведіть приклади назв рухливих ігор, зафіксованих в етнографічних джерелах. Проаналізуйте ці назви з лексичного та граматичного поглядів.
6. Проаналізуйте назви спортивних ігор минулого з погляду словотворення.
7. Як відображені народно-ігрові номени у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка?

Тема 5

Лексико-семантична та граматична специфіка термінів на позначення явищ спорту

Галузеві терміносистеми взаємодіють одна з одною, нерідко мають частину спільного термінологічного фонду. Ізольованих терміносистем немає.

І. Кочан

Специфіка складу терміносистеми на позначення понять та явищ спортивної сфери. З розвитком та становленням української мови як державної українська наукова та фахова термінологія дедалі частіше стає об'єктом наукових досліджень. Протягом останніх десятиліть значно зросла потреба у вивченні галузевих терміносистем. Так, були проведені дослідження української термінології з генетики, ринкових відносин, української психологічної, мовознавчої, церковної, філософської та інших галузевих терміносистем.

Фізичне виховання і спорт, подібно до інших сфер людської діяльності, тісно пов'язані з системою відповідних професійних понять та термінів. Фізична культура, як і будь-яка специфічна галузь діяльності, має свою, нині усталену систему термінів, якими позначаються ті чи інші поняття і явища. Визначення понять «спортивний термін» і «спортивна термінологія» на сьогодні є усталеними.

Спортивний термін – це слово або словосполучення, яке використовується для точної назви предметів, явищ, вправ, рухів у фізичному вихованні та спорті, що характеризується єдністю цілісної номінації.

Спортивна термінологія – це сукупність слів і стійких словосполучень, співвідносних з поняттями (предметами, явищами, діями) галузі фізичної культури та спорту.

Термінологія фізичної культури та спорту має певні особливості, бо її базою є низка споріднених галузей науки про людину (анатомія, фізіологія, гігієна, біомеханіка, спортивна медицина, спортивна метрологія, біохімія, теорія і методика фізичного виховання, педагогіка, психологія та різні види спорту).

Отже, сучасна українська термінологія фізичної культури і спорту – це сплав термінів різних наук, з якими вона межує на первинному рівні – виникненні та тлумаченні їх змісту. Наприклад, фізична культура бере витоки зі Стародавньої Греції, тому вона передусім є елементом

культури. За аналогією до культурних термінів і понять у галузі фізичної культури з'явилися термінологічні лексеми-інструментарії *стадіон, Олімп, Олімпіада, Олімпійські ігри, олімпійські боги, тріумф, гімнастика*. Серед культурних можна виокремити терміносполуки та поняття, що перебувають на стику **міфології** (*агони, антична гімнастика, арена, атлетика*), **історії** (*товариство, рух (гімнастичний, олімпійський, спортивний) робітничий спортивний рух, ідеологія*), **філософії** (*тіло-виховання, фізична культура, здоровий спосіб життя*), **педагогіки** (*філантропія, фізична освіта, фізичне виховання, спортивна практика*), **української літератури, фольклору** (*сокільська гімнастика, Січковий рух, товариства – «Русалка», «Зоря», «Буй-Тур», «Сокіл-Батько»*).

Вагому частину сучасної української термінології фізичної культури і спорту становлять поняття і терміни **біології, фізіології, анатомії, валеології, медицини**: *здоров'язберігаючі технології, загальнорозвивальні вправи (щадний період реабілітації), відновлювальні вправи, спортивно-оздоровчий, частота серцевих скорочень, опорно-руховий апарат, спазмовані м'язи, аеробно-анаеробна система, швидкість осідання еритроцитів* тощо.

Розвиток нових молодих наук спричинив появу термінології, яка адаптується у галузі фізичного виховання та спорту. Зокрема, вивчення психологічного аспекту осіб у спорті та фізичній культурі сформувалося в окремий фізкультурний напрям – **психологію спорту**. Таким чином, унаслідок адаптації термінів з психології до фізичного виховання і спорту, маємо: *стиль та манера спілкування тренера зі спортсменом, індивідуальні особливості спортсмена, психоемоційний стан гравця, «налаштування» спортсмена на перемогу* та ін.

Сучасний стан спорту та фізичного виховання дозволяє говорити про взаємодію цієї галузі з економічною. Тлумачення спорту, професійного спорту, рекреації, туризму як засобів прибутку, грошових угод, бізнесу свідчить про проникнення термінів з **економічних наук** до спортивних або ж виникнення нових фізкультурних термінів на «економічному ґрунті» (семантично пов'язаних з економічними відносинами), наприклад: *комерціалізація спорту, спонсор, власник команди, легіонер, контракт, програми TOP, купівля-продаж послуг тенісу*.

Мовна характеристика спортивних термінів. Серед термінів на позначення власне спортивних явищ виділяються такі **лексико-семантичні групи**:

– назви стилів та прийомів гри (*батерфляй, трюк, шпагат, стрибок у висоту, брас*);

– назви осіб, що займаються спортом (*аутсайдер, спринтер, культурист, яхтсмен*);

– назви спортивного знаряддя, інвентарю, споруд (*акваланг, тренажер, батут, канат*).

Щодо **морфологічного вираження**, то більшість термінів – іменники (62 %) (*біг, стадіон, футбол*). Є терміни-прикметники (9 %) (*ковзанярський, йогівський, велосипедний, кидковий*); терміни-дієслова (12 %) (*пасувати, атакувати, відбивати, змагатися*); терміни-прислівники (7%) (*бігом, галопом, кругом, рясю*); найменшу частину становлять числівники (1 %).

З погляду будови виділяють однослівні (*удар, обгін, атака*) терміни та терміни-словосполучення (*довга дистанція, стрибок у довжину, висока передача*). У сфері спортивної термінології 32 % усіх одиниць – це термінологічні сполучення.

Далі зосередимо увагу на явищі **синонімії** у спортивній лексиці. Хоча термінологія не виправдовує використання синонімів, у мовній практиці вони існують, передаючи те чи інше поняття з усіма його найтоншими відтінками, та виражають усю гаму пов'язаних з ним семантичних та емоційно-експресивних нюансів, наприклад: *атака – удар – штурм; відстань – віддаль – дистанція; перевага – першість – лідерство; завершальний – заключний – підсумковий – фінальний – останній; уболівальник – болільник; азарт – запал; рух – переміщення – рухання – динаміка; розгін – розбіг*. Такі синоніми запобігають одноманітності висловлення думки у спортивних інформаціях, у такому випадку їхнє стилістичне використання є доцільним і виправданим.

У термінології спорту функціонують синоніми-дублети, що у вузькоспеціальній лексиці є небажаним. Так, наприклад, крім слова *кікбоксер*, що ввійшло разом із термінологією кікбоксингу, запозичено ще один відповідник з англійської мови – *файтер* (з англ. *fighter* – боєць, боксер). Новий вид спорту міні-футбол називають також синонімом-дублетом *футзал* (з англ. *foot* – ступня, стопа, нога і зал). Наведені терміни-синоніми поки що розрізняються лише активністю вживання в мові українських ЗМІ: спеціальними лексемами *файтер, футзал* послуговуються рідше. Переконаючою ілюстрацією цих процесів є давніші запозичення *культуризм, бобслей* і нові – *бодибілдінг, скібоб*, з яких нині перевагу частіше надають останнім.

Уживання таких лексичних одиниць може бути обмежене й певними локальними рамками. Так, у більшості країн світу використовуються давня номінація *футбол*. У США європейський футбол іменують новим терміном – *сокер* (з американського варіанта англ. *socket* – футбол) для того, щоб відрізнити його від американського футболу, який, до речі, останнім часом називають *суперболом* (з англ. *super* – першокласний, найкращий і *ball* – м'яч). Працівники ЗМІ дедалі частіше на по-

значення бразильських *уболівальників* використовують синонімічний екзотизм – *торсида* (подібно до часто використовуваної назви італійських уболівальників – *тифозі*).

Одним з різновидів синонімів є **перифраза** – описова назва предмета за якоюсь ознакою, що допомагає уникати повторення тих самих слів у мовленні або у тексті, наприклад: *біла Олімпіада* (зимові Олімпійські ігри), *королева спорту* (легка атлетика), *майстри блакитних доріжок* (спортсмени-плавці), *золота сходинка* (перше місце), *майстер шкіряної рукавички* (боксер).

Одним із цікавих мовних явищ є спортивна **фразеологія**. Фразеологічні одиниці найвиразніше передають дух і неповторну красу мови. Джерелами виникнення сталих сполук термінологічного походження є різні сфери науки, техніки, культури, побуту. Серед суто спортивних фразеологізмів, які вживалися лише в цій галузі людської діяльності, виділяють такі: *взяти висоту*, *брати бар'єр*, *втрачати форму*, *проспати старт*, *суддю на мило*, *грати на бічну лінію*, *зрівняти рахунок*, *подавати навиліт*, *натискати на всі педалі*, *покласти на обидві лопатки*. Перехід таких фразеологізмів до загальноновживаної мови шляхом детермінологізації пов'язаний, по-перше, із поширеністю реалії, яку позначає сам термін, та, по-друге, зі здатністю терміна до переосмислення, а саме від мовних асоціацій, які він викликає.

Уживаються також у спортивній сфері й фразеологізми, які увійшли до мову спорту із загальнонародного вжитку: *пасти задніх*, *плестися у хвості*, *відкрилось друге дихання*, *вигнати сім потів*, *вмотати жили*, *господар становища*, *вичерпати себе*, *вибити землю з-під ніг*, *переможців не судять*, *бойове хрещення*. Часто фразеологізм відтворює дійсність глибше, ніж окрема синонімічна йому лексема. Наприклад: *влучати в яблучко* – *поцілити*, *нам'яти боки* – *побити*, *пасти задніх* – *відставати*, *вийти переможцем* – *перемогти*, *на п'яти наступати* – *наздоганяти*.

Висновки. Здобуття Україною незалежності активізувало розвиток освіти, науки. Активно формується професійна мова у всьому її багатстві та розмаїтті. Спеціальною термінологією користуються в багатьох галузях науки, освіти та виробництва з метою короткого визначення предметів, явищ, понять, процесів.

Термінологія фізичної культури є сплавом термінів різних наук і представлена такими напрямками:

- термінологія теорії та методики фізичної культури і спорту;
- власне спортивна термінологія;
- медико-біологічна термінологія фізичної культури і спорту;
- фізкультурна термінологія гуманітарного спрямування;

– фізкультурна термінологія статистично-математичного спрямування.

Дайте відповіді на запитання:

1. Дайте визначення поняттям «спортивний термін», «спортивна термінологія».

2. У чому полягає особливість терміносистеми галузі фізичної культури та спорту?

3. Наведіть приклади термінів різних наук, адаптованих у галузі фізичної культури та спорту.

4. Назвіть лексико-семантичні групи термінів на позначення власне спортивних явищ.

5. Охарактеризуйте спортивну термінологію з морфологічного погляду та з погляду її будови.

6. Як представлене явище синонімії у спортивній лексиці? Наведіть приклади.

7. Визначте доцільність і сфери вживання спортивних фразеологізмів.

Тема 6

Шляхи та способи творення спортивної термінології

Термінознавство на нинішньому етапі можна зарахувати до сфери комунікації, оскільки вона відіграє істотну роль у функціонуванні всіх наук. Сьогодні переважна більшість письмової інформації призначена для професійного спілкування. Терміни у спеціалізованих текстах становлять від 30 до 80 %. Термінологія поступово стає основним засобом подачі фактів та ідей. Якість професійного спілкування значною мірою залежить від якості вживаної термінології, яка стає чинником надійності та професійності спілкування.

О. Семютюк

Автентичні (власні) джерела поповнення спортивної термінології. Нині перед спортивним термінознавством постає проблема формування адекватної термінологічної системи. Вибір та доцільне використання української фізкультурної термінології можливе з урахуванням її етимологічних, словотвірних та семантичних ознак. Усвідомлення шляхів та способів її творення допомагає пояснити витoki первинного значення.

Із внутрішніх ресурсів мови спортивні терміни утворюються такими основними традиційними шляхами:

1. Шляхом термінологізації, тобто наданням загальноновживаним словам нових значень: *магазин, обруч, вилка, груша, щит, ланка* та ін. Наприклад, загальноновживана лексична одиниця *легіонер* поряд із традиційним значенням «воїн, солдат, який належить до складу легіону» нині набула інноваційного значення «спортсмен, який за контрактом перейшов із свого клубу до іншого (переважно іноземного) і виступає за нього»; слово *запасний* має загальнономовне значення «заготовлений, залишений на запас або виготовлений на випадок потреби» і спортивне термінологічне значення «який заміняє собою кого-небудь з основного складу команди, призначений для заміни».

Наведемо приклади вживання таких термінів у спортивних ЗМІ: *Росіянка Марія Шарапова, **посіяна** в Цинциннаті під четвертим номером, пробилась до фіналу американських змагань. Посів або розсіяван-*

ня, зокрема у тенісі, означає розведення учасників турніру перед жеребкуванням у різні групи з метою уникнення зустрічі фаворитів на ранніх етапах змагання. Відтак, *сіяні* – це спортсмени, що були заздалегідь розподілені по різних групах.

Розглядаючи термінологізацію як спосіб творення спортивних термінів, акцентуємо увагу на провідній ролі метафоризації у цьому процесі. Метафора являє собою перенесення назви з одного предмета на інший на основі їх подібності. Цю подібність слід розуміти максимально широко (подібність за формою, змістом тощо). Більшість спортивних термінів, утворених таким чином, являє собою стерті метафори.

2. Утворення термінів за допомогою словотворчих афіксів (префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний способи): *тренування, змагання, веслування, підстрибування, заявка, пробіг, забіг, перехід, захват, кидок, жердинник* та ін.

Найбільше спортивних термінів утворено суфіксальним способом. Так, численну групу становлять іменники із суфіксом *-іст/-ист* для найменування спортсменів: *гольфіст, спідвейіст, мініфутболіст, акваболіст, шпажист, пейнтболіст, сноубордист, пенальтист* тощо. Менш продуктивними є утворення з суфіксами *-ець/-івець* на позначення спортсменів: *десятиборець, шорттреківець, енхаєлівець, параолімпієць* та под. Активізується творення назв спортсменок на основі іменників чоловічого роду за допомогою суфікса *-к-*: *боксерка, серфінгістка, фристайлістка* та ін.

У мові сучасних ЗМІ трапляються жаргонно-розмовні одиниці, що є наслідком усічення запозичених основ: *фан* ← *фанатик*, *профі* ← *професіонал*, *хав* ← *хавбек*.

Останнім часом спостерігається активне творення відіменникових прикметників за допомогою суфіксів *-ськ-*: *скейтбордистський, пейнтболістський, кікбоксерський* та ін.; *-н-*: *ралійний, футзальний, аквабольний* тощо; *-ов-*: *бодибілдінговий, бундесліговий, шорттрековий* та ін.

Порівняно нечисленними є дієслівні утворення від іменників за допомогою суфіксів *-ува-* (*клінч – клінчувати*), *-и-* (*фол – фолити*).

Помітне зростання продуктивності префіксальних утворень, зокрема за допомогою іншомовних префіксів: *супер-*: *суперліга, суперклуб, супертурнір, суперважковаговик, супермарафон* тощо та *пара-*: *параолімпіада, паравланеризм* та под.

3. Утворення спортивних термінів шляхом слово- та основоскладання: *бліц-шахи, фітнес-клуб, гала-матч, автогол, двостерновий, лижоролер, самозахист, самопідготовка, важкоатлет* та ін.

4. Утворення термінологічних сполучень (*вільні вправи, баскетбольний кошик, передавати естафету, стиль гри, штовхання ядра, ме-*

тання молота, двокроковий лижний хід, тренувальні форми змагальних вправ).

5. Утворення аббревіатур (*НОК* – Національний олімпійський комітет, *МОК* – Міжнародний олімпійський комітет, *ДЮСШ* – Дитячо-юнацька спортивна школа, *ФФУ* – Федерація футболу України, *ПФЛ* – Професійна футбольна ліга, *НБА* – Національна баскетбольна асоціація, *ЧСС* – частота серцевих скорочень, *ВХА* – Всесвітня хокейна асоціація). Зростає також продуктивність аббревіатур, що є поєднанням початкової частини слова з повним словом, особливо з початковим скороченим компонентом прикметникового походження *євро*: *єврокубок*, *єврозмагання*, *євротурнір*, *європерегони* та ін.

6. Перехід з однієї частини мови до іншої: *центровий* (*гравець*) – прикметник → *центровий* – іменник; *розігруючий* (*гравець*) – дієприкметник → *розігруючий* – іменник.

Крім зазначених, одним зі шляхів виникнення українських термінів у галузі фізичного виховання і спорту є **адаптація термінів унаслідок взаємодії різних наук** (культури, міфології, історії, філософії, педагогіки, фольклору, біології, фізіології, анатомії, медицини, психології, економіки, фізики та інших) із цією галуззю.

Під час такої взаємодії відбувається пристосування первинного значення терміна до галузі фізичного виховання. При цьому значення фізкультурного терміна модифікується, тобто виникає нове значення шляхом поєднання фізкультурного значення і значення галузі-першоджерела. Наприклад, історичний та філософський термін *рух* має таке значення: «громадська діяльність або масовий виступ, спрямований на досягнення певної мети». У поєднанні з фізкультурним терміном *олімпійський* утворюється термінологічне словосполучення *олімпійський рух* – «рух, що ґрунтується на концепції олімпізму та охоплює світове співтовариство у душі взаєморозуміння та співпраці, чесної та відкритої конкуренції, в центрі якої на вищому щаблі постає особистість, її здібності та досягнення без дискримінації за расовими, політичними, національними, економічними ознаками».

Зазнав видозмін первісно відомий лише фахівцям-фінансистам термін *трансфер* (з франц. *transfert* – передача, перенесення, від лат. *transfero* – переносу, переміщую) «1) переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої; 2) передача права володіння цінними іменними паперами іншій особі», який згодом набув нового значення – «переведення гравця з одного клубу до іншого (у футболі, хокеї та інших ігрових видах спорту)».

Іншомовні запозичення як спосіб творення українських спортивних термінів. Галузь фізичної культури та спорту інтенсивно розвива-

ється, збагачується новими поняттями, адаптуючи при цьому значну кількість іншомовних слів. Такі слова асимілюються українською мовою. Сприйняття та закріплення в ній нових слів, безперечно, пов'язане з розвитком і поширенням певного виду спорту. Україна стала повноправним учасником олімпійського руху, і це сприяє постійному поповненню термінологічного фонду спеціальної мови спорту іншомовною та інтернаціональною лексикою.

Запозичення з різних мов є результатом інтенсивної взаємодії не лише мов, а й фізичної культури та спорту. Серед них велика кількість з англійської (*тренер, голкіпер, лідер, спортсмен, матч*) і французької (*приз, батут, бал, гантелі, ракетка*) мов. Більше половини спортивних термінів походить саме з цих мов. Така ситуація обумовлена тим, що Англія та Франція стали батьківщиною багатьох видів спорту (*футбол, крикет, теніс, більярд* та ін.), їх терміни поширилися разом з детермінованими поняттями. Давно запозиченими та адаптованими в українській мові є терміни грецького (*акробат, атлет, гімнастика, стадіон*) та латинського походження (*арена, позиція, юніор*).

Кількість запозичень з інших мов є незначною. Це, зокрема, лексеми з таких мов-рецепторів, як німецька: *дивізіон* (з нім. *Division* – підрозділ) – «ліга в спорті», *бундеслига* (з нім. *Bundesliga* – федеральна ліга), *оберліга* (з нім. *Oberliga* – вища ліга) та под.; італійська: *скудетто* (з італ. *scudetto* – премія, перемога, виграш), *тифози* (з італ. *tifosi* – мн., розм. вболівальники) та ін.

Останнім часом активізувалися спортивні **запозичення зі східних мов** – переважно на позначення різних орієнтальних (східних) єдиноборств. До них належать **етранжизми** (слова, які запозичені з чужої мови, але не вкорінені в мові-реципієнті, а тому сприймаються як незвичні), зокрема з таких мов:

– **японської**: *айкідо* (буквально: *ай* – зустріч, *кі* – дух, *до* – майстерність, мистецтво), *сумо* (дослівно: *японська національна боротьба*), *кіокушинкай-карате* (буквально: *кьоку* – досягати, *шин* – істина, *кай* – асоціація, школа, *кара* – порожній, голий, *те* – руки), *кендо* (буквально: *кен* – меч і *до* – майстерність, мистецтво) та ін.;

– **китайської**: *кунгфу* (буквально: *кунг* – стиль, заняття і *фу* – кулак), *ушу* (буквально: *у* – військовий, бойовий, фехтувальний і *шу* – майстерність) та ін.;

– **корейської**: *теквондо* (буквально: *те/тхе* – великий, *гвон/квон* – книга, збірник, *до* – військово мистецтво) та ін.

Цікаво, що термін *самбо* зі значенням «система боротьби, що містить больові прийоми і дає змогу чинити опір сильнішому чи озброєному суперникові» з'явився у Радянському Союзі у середині ХХ ст. Він утворений шляхом абрєвіації від словосполучення «сам(озащита) б(ез)

о(ружия)». Отже, слово російське за походженням, хоча його невідмінювана форма може помилково зорієнтувати на східне походження цього терміна і виду боротьби, позначуваного ним.

Трапляються нові спортивні слова-запозичення, джерелами походження яких є декілька мов. Йдеться про інновації, що виникли на основі загальновідомих слів, переважно європеїзмів та інтернаціоналізмів: *аквабол*: створено на основі слів різних мов, зокрема від латинського *aqua* – вода й англійського *ball* – м'яч; *скейтотром*: слово утворене з двох твірних основ – англійської *skate* – кататися, ковзатися і грецької *drom* – місце для бігу.

Отже, досліджено, що 42 % спортивних походять з англійської мови; 13 % – з французької; 13 % – з грецької; 4 % – з німецької; 3 % – з перської; 2 % – з італійської; 2 % – з латини; 2 % – з голландської; 1,5 % – з японської.

Помітно активізувалося нині входження до української мови назв нових видів спорту або тих, які в нас раніше не практикувалися, наприклад: *пейнтбол* (англ. *paint* – фарба і *ball* – кулька), *стритбол* (англ. *street* – вулиця і *ball* – м'яч), *BMX* (англ. *Bicycle Motocross*) «велосипедний мотокрос», *шейпінг* (англ. *shaping* – надання форми), *дартс* (англ. *dart* – метання дротика), *скібооб* (англ. *ski* – лижне шасі й *bob* – амер. кататися з гір), *маунтин-байк* (англ. *mountain* – гора і *bike* – велосипед) тощо.

В останні роки спостерігається поява чималої кількості нових видів рухової активності, які стають дедалі популярнішими серед українського загалу: *фітнес*, *шейпінг*, *шорт-трек*, *боулінг*, *серфінг*, *сноубординг*, *бічволейбол*.

Закономірно, що виникнення або культивування нових видів спорту зумовлює появу й відповідного спортивного інвентарю, спорядження: *скейтборд* (з англ. *skate* – кататися і *board* – дошка), *монолижа* (з грец. *monos* – один, єдиний і *лижа*), *болід* (з франц. *bolide* – від грец. *bolidos* – металевий спис) тощо.

Почали активно вживатися нові назви спеціально обладнаних місць, де проводяться тренування і змагання та часу їх проведення: *роллотром* (з англ. *roller* – ролик, валик і грец. *dromos* – місце для бігу), *картотром* (з англ. *cart* – візок і грец. *dromos* – місце для бігу), *овертайм* (з англ. *over* – понад і *time* – час), *Мондіаль/Мундіаль* (з франц. *mondial* – світовий, всесвітній, глобальний) та ін.

Терміни чужомовного походження мають різний ступінь асиміляції у терміносистемі галузі фізичної культури та спорту і в українській мові загалом. Такі лексеми, як *баскетбол*, *велосипед*, *гол*, *граната*, *диск*, *естафета*, *крос*, *спорт*, *тренування*, *тур*, *туризм*, *фаворит*, *фігура*,

футбол, центр, чемпіон, шахи, шпага, штраф давно увійшли до української мови, підпорядковуються правилам її граматики, утворюють похідні, утворюють словосполучення, відповідають нормам орфоепії (вимови). Наприклад: *тренування – тренер, тренерський, тренуваність, тренувальний процес, тренувальний зал; футбол – аматорський футбол, жіночий футбол, футболіст, футболістка, футбольний, футболка, міні-футбол; чемпіон – олімпійський чемпіон, чемпіон світу, абсолютний чемпіон, чемпіонат, чемпіонство, чемпіонський*.

А от терміни іншомовного походження, запозичені недавно разом з поняттями, які вони називають, і нині асимілюються українською мовою. Саме тому вони мають різні варіанти написання та вимови, зафіксовані у словниках: *тхеквондо – тайквондо – теквондо; тайбокс – тайбокс; ушу – у-шу; гросмейстер – гросмайстер; кунгфу – кунфу – кун-фу; бейсбол – бейзбол – безбол; трансфер – трансферт; армрестлінг – армврестлінг*. Вчені вважають, що у спортивній термінології залишиться найпростіший варіант терміна, який найкраще відповідає законам української мови. Отже, з перелічених термінів пропонуються до вживання і написання *теквондо, кунфу, тайбокс, безбол, трансфер*. Деякі запозичені терміни мають лише один варіант, хоча його вживання порушує норми української мови та її милозвучність, наприклад *хет-трик, крауч, треджен, кегельбан, шорт-трек, хула-хуп*. Такі терміни є важкими для сприйняття й використання.

Окремим шляхом поповнення українського термінологічного складу галузі фізичної культури є **запозичення з російської мови**. Результатом інтенсивного впливу російської мови на українську у сфері спортивної термінології є надмірні запозичення, калькування спортивних термінів, запозичення принципів словотвору, наприклад: *велогонки, автогонки, нападаючий, захисник, бита, лижі, клюшка*. Оскільки цей процес був штучним і нав'язувався українській термінології, це призвело до порушень внутрішніх закономірностей розвитку терміносистеми. Нині частково відбувається процес актуалізації деяких апробованих мовною практикою власне українських слів та набуття ними спортивного термінологічного значення: *перегони* (та структурно споріднені з ним *велоперегони, автоперегони*), *нападник, оборонець, бучка/битка, лижви, ключка* тощо.

Знання словотвірних, лексичних, етимологічних та акцентологічних норм української мови дозволить упорядкувати спортивну термінологію. Порівняємо: *психологический настрой спортсмена* (рос.) і *психологічний настрій спортсмена – психологічне налаштування спортсмена; ловля м'яча* (рос.) і *ловля м'яча – ловіння м'яча* тощо.

На особливу увагу заслуговують автентичні українські терміни, які є абсолютними синонімами до запозичень. У такому разі використання запозичень є недоречним, наприклад: *голкіпер – воротар, форвард – нападник, пенальті – штрафний удар, бек – захисник, відпаривувати – відбити, тайм-аут – перерва, пас – передача, корнер – кутовий, перекладина – поперечина, офсайд – поза грою, ватер поле – водне поло*. Надмірна кількість запозичень веде до ускладнення сприйняття інформації. Вчені помітили таку закономірність: чим довше певний вид спорту розвивається в Україні, тим активніше іншомовні терміни витісняються лексемами рідної мови.

Жодна природна мова у творенні термінів не може обійтися власними ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань використовує лексичні та словотворчі засоби високорозвинених літературних мов. Значна частина спортивних термінів іншомовного походження є інтернаціоналізмами. Інтернаціональними термінами у галузі фізичної культури та спорту є лексичні одиниці, що збігаються за своїм терміним змістом, беруть свій початок з одного етимологічного джерела і функціонують мінімум у трьох неблизькоспоріднених мовах. Уживання інтернаціоналізмів сприяє взаєморозумінню фахівців з різних країн, однак надмірне захоплення чужими термінами ускладнює спілкування членів одного суспільства.

Загалом зазначимо, що в українській термінології фізичної культури та спорту є значна перевага інтернаціональних та запозичених термінів щодо національних. Кількісне співвідношення становить 70 % до 30 %.

Спортивний жаргон у мові спортсмена. Жаргон – це особлива некодифікована складова мовлення осіб певної соціальної, професійної чи вікової групи. Відповідно **жаргонізм** – елемент такого жаргону (фонетичний, лексичний, словотвірний, семантичний, синтаксичний). Є дослідження специфіки соціальної мови комп'ютерників, медиків, уболівальників, фанів та ін. До новітніх явищ в українській мові належить і спортивний жаргон, наприклад: *гімка* – секція зі спортивної гімнастики, *фізра* – фізична культура, *шинкування* – шикування в колону, *гірчичник* – жовта картка, яка фіксує попередження судді гравцеві, *спецуха* – спеціальність обраного виду спорту, *верблюд* – нерівна горбиста траса (у лижному спорті) тощо.

Спортивний жаргон в українській мові, порівняно з іншими соціальними діалектами, є явищем новітнім: його початки сягають 30–50-их років минулого століття. Сьогодні ж про спортивний жаргон можна говорити як про явище, різноманітне за одиницями номінування, способами творення, багате на образність.

Спортивні жаргоніми з'являються здебільшого в середовищі спортсменів, коментаторів, аматорів, уболівальників. Такий факт можна пояснити деякими причинами:

1. Спортивна термінологія буває досить складною для вимови (значна кількість таких назв іншомовного походження), тому користувачі для зручності, доступності видозмінюють деякі назви або повністю замінюють іншими. Особливо це стосується назв, що позначають види східних єдиноборств, інших видів спорту, які є новими для українців. Наприклад, в аеробіці вживається *розтяжка* замість *стрет-чинг*, в карате – *мурашики* замість *маваши-цуки* тощо.

2. Швидкість ігрових ситуацій, необхідність обміну інформацією безпосередньо в ході виконання досить складних колективних дій, які вимагають значних зусиль і пов'язані нерідко з високою емоційною напругою, змушують гравців застосовувати мовний прийом, суть якого полягає в заміні офіційної загальноприйнятої назви, що з різних причин не задовольняє безпосередні потреби ігрової діяльності та ігрової комунікації, зручнішою, доцільнішою і здебільшого стислішою. Так, наприклад, волейболісти під час передавання м'яча використовують слова *простріл*, *півсітка*, комбінації називають *хрест*, *хвиля* тощо.

Цікаво відзначити, що в ігрових командних видах спорту (волейбол, баскетбол, гандбол) для досягнення позитивних результатів гравці іноді користуються **таємною** (незрозумілою суперникові) **мовою**, кодом. Наприклад, під час змагань баскетбольна команда перед виходом на поле домовляється про заміну звичайних слів на позначення спільних дій «своїми», щоб суперники не здогадалися про їхню стратегію й тактику. Так, під час розігрування стандартних ситуацій (вкидання м'яча через визначену лінію, розігрування м'яча, після пробиття штрафних викидань) спортсмени послуговуються словами *трійка*, *майка*, *квач* тощо.

3. Не менш важливим є і той факт, що такі словесні знаки досить легко можна замінити несловесними (міміка, жест, рух, поза тіла), що у свою чергу полегшує спілкування (зокрема, збільшує швидкість передавання-сприймання інформації й реагування на неї).

Ступінь поширення спортивного жаргону і його застосування залежать від деяких визначальних чинників: від віку комунікантів, рівня освіти, від виду спорту – груповий чи індивідуальний, від можливості / неможливості використання несловесних засобів спілкування.

Спортивні жаргоніми поділяються на дві великі групи – загальні назви й назви власні. Кожна з груп має свої мікрогрупи. З-поміж загальних назв виділяються різні лексичні одиниці, що позначають такі реалії:

– **назви осіб, діяльність яких пов'язана з певними видами спорту:** *пробитий* – особа, яка давно займається боксом; *бубка* – спортсмен зі стрибків із жердиною; *сокирники* – особи, які займаються альпінізмом; *кум* – напарник на планері; *коник-горбунок* – спортсмен, який займається стрибками у воду; *підносник снарядів* – футболіст, який вдало подає м'яч іншому гравцеві; *дірка* – воротар, який часто пропускає голи; *дублер* – спортсмен, який забив за один матч декілька м'ячів у ворота суперника; *орач* – сильний, витривалий лижник; *фармацевт* – спортсмен, який вживає хімічні препарати;

– **дії, процеси, явища:** *тормозун* – мокрий сніг на лижній трасі, який гальмує, не дає швидко пересуватися; *темпар* – швидкий біг на певній дистанції; *бічний* – боковий, бічний кидок; *вертушка* – перехват руками на верхній жердині;

– **спортивні вправи і стилі:** *страус* – вправа, під час якої відбувається розтягування певних м'язів; *складка* – вправа для розвитку гнучкості; *ромашка* – вправа на гнучкість; *журавель* – стиль цюань-шу;

– **назви спортивного інвентарю, його особливості:** *байда* – байдарка; *вар* – варнометр; *колобок* – круглий за формою рюкзак;

– **спортивні заклади, місця проведення спортивних дій:** *плювалка* – тир із примітивним оснащенням; *качалка* – тренажерна зала, де тренуються культуристи;

– **назви медичних препаратів:** *анабол* – анаболічні стероїди; *мороз* – знеболювальні засоби; *олія* – анаболічний стероїд на олійній основі;

– **назви частин тіла переважно за їх особливостями:** *колотухи* – ноги; *галіфе* – велике стегно; *хобот* – накачана шия спортсмена;

– **назви на позначення спортивного одягу, обладнання, нагород:** *спідниця* – частина екіпіровки байдариста для герметизації човна; *утюги* – натягнуті гольфи у футболістів; *зебра* – одяг судді.

Серед спортивних жаргонінів – **власних** назв найбільша підгрупа – **прізвиська**. Такий факт не є випадковим, бо ними досить часто оперують самі спортсмени, уболівальники, тренери та ін. Найчастіше ознакою для найменування слугують:

– **фізичні особливості:** *Залізний Кулак* – прізвисько Віталія Кличка; *Залізний Тайсон* – прізвисько Майка Тайсона;

– **певна подія в житті людини та дії:** *Триголовий* – прізвисько боксера Люїса; *Відірвивуха* – боксер Майк Тайсон;

– **прізвища:** *Лобан* – легендарний тренер Володимир Лобановський; *Шева* – Андрій Шевченко; *Блоха* – футболіст Олег Блохін.

Частину жаргонімів становлять одиниці, які позначають **неофіційні назви клубів**, в основу найменувань яких покладено різні ознаки:

- **назва команди:** *Динамік* – «Динамо»; *Метал* – «Металург»;
- **назва міста, території:** *Льви* – «Карпати» (Львів);
- **належність команди до певної організації, структури:** *Паровози* – «Локомотив»;
- **колір одягу:** *Помаранчеві* – «Алекс» (Голландія);
- **назва предметів, тварин:** *Каноніри* – «Арсенал».

Найчастіше жаргоніми, що позначають різні спортивні реалії, утворюються шляхом **метафоричного перенесення** значення за подібністю форми (*гарбуз* – борець сумо, *слоненята* – металники дисків), кольору (*Червоні Дияволи* – футбольна команда «Манчестер Юнайтед», *зебра* – суддя), фізичних особливостей (*Бульдог* – воротар Олівер Канн), рухів (*паровоз* – футболіст, який досить часто іде в контратаку), виконуваних функцій (*опікун* – спортсмен, який прикріплений до одного з найсильніших гравців протилежної команди для протидії опікуваному).

Менша кількість нових значень слів утворена шляхом **метонімічного перенесення** у спортивному жаргоні:

- вмістище → його вміст (*акваріум* – басейн, переповнений плавцями);
- предмет, матеріал → предмет, виріб із них (*залізяки* – стояки для наметів);
- предмет як символ, атрибут діяльності → особа (*прапорець* – суддя на полі, *мундир* – капітан команди);
- знаряддя діяльності → особа (*ключка* – хокеїст);
- вид → рід (*конюшня* – спортивний клуб);
- власні назви → загальні (*бубка* – спортсмен, який займається стрибками з жердиною).

Жаргоніми переважно є забарвленими емоційно, спрямованими на вираження емоційно-оцінного ставлення до об'єкта номінації. Порівняно зі спортивними номінаціями в літературній мові спортивні жаргоніми мають свої особливості:

- спортивні жаргоніми є органічною частиною системи номенів української національної мови. Вони творяться й розвиваються за загальними законами української мови;
- ступінь тематичного різноманіття в спортивному жаргоні багато вищий, ніж в інших соціальних жаргонах, що є наслідком намагань спортсменів назвати всі значущі для них реалії;

– появу жаргонізмів можуть спричинити найрізноманітніші (інколи й несподівані) реалії й ознаки: тип і вид спортивної діяльності, процеси і явища, вправи і стилі, інвентар, обладнання й одяг, індивідуальні ознаки спортсмена, предмета чи дії, прізвиська спортсменів і офіційні власні назви клубів тощо.

Спортивний жаргон є не протиставленням літературній мові, а потужним її доповненням, конкретизатором і деталізатором, а інколи й заміщувачем.

Сучасні перспективи розвитку української термінології фізичної культури та спорту. Через особливу значущість у контексті олімпійського руху особливо актуальними стають **проблеми закріплення в українській мові нової спортивної термінології**. Учені пропонують критерії доцільності запозичення: інтернаціональний характер терміна, ступінь засвоєння запозичення, наявність / відсутність питомих відповідників, можливості калькування, милозвучність.

Запозичені з інших мов спортивні терміни проникають в українську мову двома шляхами:

1) через пряме запозичення з інших мов, тобто створенням **фонемної копії-запозичення** (*фрістайл, боулінг, пауелфтинг, крос*) та підстановкою власних морфем, яких вимагає оригінал;

2) створенням **морфемної копії – кальки** (*water polo – водне поло, corner kick – кутовий удар, a qualifying event – кваліфікаційне змагання, quarter final – чверть фіналу*). Скажімо, такий вид спорту, як бейсбол (англ. *baseball* від *base* – база, основа; *ball* – м'яч) прийшов до нас не так давно. І тут не тільки назва самого виду спорту *бейсбол* запозичена, а й уся «внутрішня» термінологія – це іншомовні термінолексеми: *бетер, кетчер, пітчер, ранер, шорт-стоп* (назви гравців), *бант, дабл, сингл, трипл, хіт* (назви ударів) тощо. Перекласти ці терміни можна тільки застосувавши описову форму відтворення значення. Можливо, з подальшим розвитком бейсболу в Україні будуть знайдені точні та влучні еквіваленти.

Як уже зазначалося, багато термінів походить від слів природної мови, тобто перейшли із загальної мови до термінології. Така термінована лексика завжди образна, викликає культурно-історичні асоціації. Так, наприклад, сучасний термін *стипльчез*, у легкій атлетиці – біг на три тисячі метрів, коли спортсмени загалом долають сім штучних водних перешкод і 28 бар'єрів на маршруті, а в кінному спорті – долають природні перешкоди, походить від англійських слів *steeple* – дзвіниця й *chase* – гонка. У XIX столітті змагання на конях у Великій Британії відбувалися від дзвіниці однієї церкви до дзвіниці іншої. Знаменитий

Г. Уатт із друзями в 1850 р. запропонував замінити перегони верхи бігом через те, що не у всіх студентів Екситерського коледжу були гарні скакові коні. З того часу щорічно проводяться «Осінні змагання Екситера» з бігу на одну милю як без перешкод, так і з перешкодами – *стипльчез*.

З такими термінами, як *стипльчез*, тобто які мають досить складну етимологію (походження), пов'язана проблема **безеквівалентності та перекладу** насамперед з англійської мови, оскільки англійська з різних причин нині домінує в міжнародному спілкуванні. Одні терміни легко перекласти, до інших неможливо дібрати точний відповідник. Коли, як у наведеному прикладі, загальне значення слова неможливо зіставити з якими-небудь іншомовними лексичними поняттями, то воно, у точному значенні слова, є неперекладним. Оскільки термін *стипльчез* належить до безеквівалентної лексики, то у всіх мовах, а також і в українській, існує однаковий термін, і вимовляють його по-англійському.

Проблема сприймання й закріплення нової лексичної одиниці в мові пов'язана, безперечно, із розвитком і поширенням самого виду спорту. Словосполучка загальнолітературних слів *free style*, що означає *вільний стиль*, у фаховій мові спорту стає спортивним терміном на позначення лижної акробатики *фрістайл*. Хоча фрістайл офіційно народився на початку 70-х років, сам термін з'явився значно раніше – як назва лижного шоу на популярних зимових курортах Європи, під час якого спортсменам було надано повну свободу рухів для демонстрації спортивної майстерності. Потім цей термін через засоби масової інформації під час першого чемпіонату світу з фрістайлу й зимової Олімпіади в Калгарі був зафіксований і закріплений у масовій свідомості (тут варто підкреслити значення спортивних форумів, під час яких і відбувається офіційна апробація нового спортивного терміна). Нині цей неологізм переживає процес унормування з подальшим внесенням його до термінологічного словника української мови. Цікаво відмітити і той факт, що в лексиконі фахової мови спорту існує поряд з терміном *фрістайл* (лижна акробатика) омонімічний для позначення виду боротьби й стилю в плаванні. Лексичне значення обох термінів має спільні (однакові) семантичні частини, тобто ознаки, за якими їх можна внести до загального поняття *free style*. У цьому випадку їх спільні семантичні частини означають вільні, ненормовані рухи.

Виникнення терміна *free style wrestling* пов'язане з народженням наприкінці XIX сторіччя популярної серед американських студентів вільноамериканської боротьби. Апробація й офіційне закріплення терміна *вільна боротьба* відбулося на III Олімпійських іграх у 1904 році в США, після чого його стали використовувати в англійській мові. Оскільки це поняття має еквівалентні семантичні частини в інших мовах, то

воно є міжмовним, і тому під час перекладу іншими мовами без особливих проблем отримало точні відповідники, наприклад, у німецькій – *freier Ringkampf*, у французькій – *la lutte libre*, в іспанській – *la lucha libre*, у російській – *вольная борьба*, в українській – *вільна боротьба*.

Запозичення з англійської мови безеквівалентних слів через вказані вище причини виправдані та вмотивовані, але останнім часом в українській мові з'являються нові спортивні терміни, міжмовне лексичне значення яких є в багатьох етнокультурах і мовних спільнотах (наприклад, в українській і англійській) й адекватно передається кількома мовами. Так, *скейтбординг* запозичений з англійської мови й означає *skate* – кататися й *board* – дошка, або *кікбоксинг* – утворений від слів *kick* – удар ногою й *boxing* – бокс, *бодибілдінг*, де *body* – тіло, тулуб, а *building* – будова. Їх можна було б передати українською мовою за допомогою таких словосполучень: *скейтбординг* – *перегони на дошках* за аналогією з *перегонами на мотоциклах* або *перегонами на спортивних автомобілях*, як і *бокс ногами* та *тілобудування*.

Фахівець-лінгвіст може визначити лише правильність чи неправильність побудови спортивного терміна, доцільність чи недоцільність його використання. Фахівець галузі фізичної культури та спорту може визначити, чи відображає термін детерміноване ним поняття і наскільки вдалим є його використання. Процес успішної нормалізації та стандартизації термінологічної системи галузі фізичної культури та спорту відбуватиметься тільки за умови тісної співпраці фахівців-лінгвістів та фахівців галузі.

Висновки. В умовах широких міжнародних контактів, коли Україна стає самостійним активним учасником олімпійського руху, відбувається постійне поповнення термінологічного фонду фахової мови спорту іншомовною та інтернаціональною лексикою. Процес запозичення термінів свідчить не про недостатність та обмеженість лексичного запасу української мови, а про намагання, по-перше, точніше передати лексичне значення певних термінів, по-друге, замінити міжмовні лексичні поняття універсальним еквівалентом, що у свою чергою спрощує процес комунікації.

Україномовна термінологія фізичної культури поповнюється такими шляхами та способами: адаптація термінів унаслідок взаємодії різних наук (модифікація основного значення); запозичення (пофонемним способом та калькуванням з іноземних мов); калькування з російської мови; творення термінів за рахунок власних ресурсів мови (афіксальним, абрєвіацією, осново- та словоскладанням, неморфологічними способами), термінологізація загальнонавжених слів

Варто відзначити тенденцію до активного формування спортивної термінології і лексики на власне українській основі. Це уможливило використання словотвірних афіксів української мови: *жердинник*, *рукоборець*, *вищолігівець*, *новобранець* та ін. Проте деякі з них ще мають відчутний відтінок розмовності: *вітрильниця*, *контрактник*, *вільник*, *важковаговик*, *шаблістка*.

Серед сучасних соціолектів спортивний жаргон є одним із найпоширеніших. Причинами його появи є:

- неповнота кодифікованої системи спортивного назовництва й намагання її доповнити;
- зручність, легкість, природність у використанні жаргонізмів порівняно з кодифікованими лексичними одиницями.

Дайте відповіді на запитання:

1. Окресліть автентичні шляхи утворення спортивних термінів. Наведіть приклади.
2. Які чинники сприяють поповненню термінологічного фонду мови спорту іншомовною лексикою?
3. Продемонструйте основні шляхи запозичень термінів до галузі фізичної культури та спорту.
4. Прокоментуйте специфіку запозичень спортивних термінів зі східних мов.
5. Наведіть приклади запозичень, джерелами походження яких є декілька мов.
6. Як відбувається процес адаптації запозичених термінів в українській мові?
7. Висловіть свою думку щодо доцільності вживання запозичених термінів у фаховій комунікації.
8. Дайте визначення поняттям «жаргон», «жаргонізм».
9. Назвіть причини виникнення спортивного жаргону.
10. Які чинники впливають на ступінь поширення спортивного жаргону?
11. Наведіть приклади жаргонізмів – власних і загальних назв. Поясніть механізм їх утворення.
12. У чому полягає проблема безеквівалентності та перекладу у сфері спортивної термінології?

Тема 7

Словники у професійному мовленні. Спортивна лексикографія

На сучасному етапі розвитку української лексикографії одним із найважливіших завдань для мовознавців є укладення якісних перекладних словників, зокрема і спортивної галузі. Це зумовлено об'єктивною необхідністю розроблення, стандартизації, уніфікації та використання власне української спортивної термінології, оскільки переважно доводиться користуватися словниками, укладеними у радянський період.

О. Романчук

Лексикографія як розділ мовознавства. Кодифікація мови – впорядкування, очищення літературної мови від усього, що суперечить її нормам. Мовні норми кодифікуються в словниках, правописах, довідниках та підручниках з правопису та граматики. **Розділ мовознавства, який досліджує теорію й практику укладання словників, називається лексикографією** (від грец. *lexis* – слово і *grafo* – пишу). Головними проблемами лексикографії є порядок відбору слів до словника; організація його макро- і мікроструктури, тобто словника в цілому та словникової статті; розробка системи поміток й індексації, типологія словників, їхні функції тощо.

Словники – це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, тематичному, гніздовому тощо). Словники виконують інформативну та нормативну функції: є універсальними інформаційними джерелами для розуміння того чи іншого явища та подають консультацію щодо мовних норм.

Далекими попередниками словників вважають так звані глоси, тобто пояснення значення окремих слів без відриву від тексту, на полях і в текстах давніх рукописних книг. Збірники глос – **глосарії** – були першими і найдавнішими словниковими працями. Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в Кормчій книзі (1282 р.). До другої половини XVI ст. глосарії були основним видом лексикографічної праці. У Пересопницькому Євангелії (1556 – 1561 рр.) налічується близько 200 глос. Глоси були матеріалом для перших давньоукраїнських словників.

Типи словників. Усі словники, залежно від змісту матеріалу та способу його опрацювання, поділяють на два типи: **енциклопедичні й**

філологічні. Суттєва відмінність між ними полягає в характері матеріалу, який описують у словниковій статті: об'єктом опису в енциклопедичному словнику є поняття, у філологічному – слово.

Енциклопедичні словники за характером матеріалу поділяють на загальні та спеціальні (галузеві, тематичні). До сьогочасних загальних енциклопедичних словників належать:

– Український радянський енциклопедичний словник : у 3-х т. — К. : Наука, 1986 – 1987.

– УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) / гол. ред. членкор. НАНУ М. Попович. — К. : Наука, 1999.

Спеціальні енциклопедичні словники подають системні знання з окремих галузей. Наприклад:

– Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. — К. : Наука, 2000.

– Економічна енциклопедія: у 3-х т. / за ред. проф. С. В. Мочерного. — К. : Наука, 2000.

Якщо енциклопедичні словники дають усебічні знання про світ, то філологічні заглиблюють у слово. Їх класифікують за способом подання матеріалу, за спрямованістю та призначенням.

Філологічні словники поділяють на тлумачні, перекладні, орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, іншомовних слів, синонімічні, фразеологічні, словники омонімів, антонімів, паронімів і под.

Тлумачні словники пояснюють, розкривають значення слова та його відтінки, вказують на граматичні й стилістичні властивості, подають типові словосполучення і фразеологічні звороти з цим словом. Наприклад: Словник української мови : в 11 т. – К., 1970 – 1980. Це найбільший тлумачний словник в українській лексикографії. Він містить близько 135 тисяч слів. Укомплектував його колектив науковців Інституту мовознавства ім. О. Потебні Академії наук України на основі матеріалу з літературних, фольклорно-етнографічних та інших джерел. У 2001 році вийшов «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (укладач і головний редактор В. Т. Бусел), що містить близько 70 тисяч слів та словосполучень, зокрема й ті, що увійшли в українську літературну мову протягом останнього десятиліття.

Словники іншомовних слів є різновидом тлумачних, у них пояснюється значення слів, запозичених з інших мов. У словникових статтях указується, з якої мови походить слово.

Орфографічні словники подають перелік слів, а також словоформи в їх нормативному написанні. Залежно від частини мови слово має певний граматичний коментар, додаткові граматичні форми змінюваних слів тощо. Відомим є «Орфографічний словник української мови» С. Головащука, М. Пещак, В. Русанівського, О. Тараненка (близько 120

тисяч слів), створений на основі 4-го видання «Українського правопису» (К., 1993). Цей словник відображає сучасний стан розвитку всіх сфер літературної мови, фіксуючи й найновіші запозичення.

У 2003 році вийшов «Великий зведений орфографічний словник української лексики» (укладач і головний редактор В. Т. Бусел), що враховує лексичний матеріал, представлений у майже всіх орфографічних, тлумачних, енциклопедичних, термінологічних, фахових, галузевих словниках, виданих в Україні у другій половині ХХ – у перші роки ХХІ століть.

Орфоепічні словники є довідниками з правильної літературної вимови і нормативного наголосу. У словниках цього типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції.

Перекладні словники бувають двомовні та багатомовні. Це один з найрозвиненіших напрямів словникарства.

Словники синонімів охоплюють групи слів, об'єднаних спільним значенням.

Словники омонімів реєструють і пояснюють значення слів, однакових за звучанням, але різних за значенням.

Словники антонімів подають групи слів, що мають протилежне значення.

Словники паронімів розкривають значення слів, близьких за звучанням, але різних за значенням.

Термінологічні словники містять терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва. Вони бувають загальними, вузькоспеціальними і под.

Крім названих, в українській лексикографії є й інші типи словників, зокрема **словники-довідники з культури мови**. Вони містять лексичні, морфологічні та інші норми української літературної мови, подають труднощі слововживання. Деякі з них видані у формі посібника, а не словника, в них подано широкі коментарі, наприклад:

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо (1997);

Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського (1990);

Словник-довідник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко (1992);

Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання (2000);

Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови (1996);

Лесюк М. Словник русизмів у сучасній українській мові (неунормована лексика) (1993);

Непійвода Н. Практичний російсько-український словник: найуживаніші слова й вислови (2000).

Лексикографічні праці спортивної галузі. На сучасному етапі розвитку української лексикографії одним із найважливіших завдань для мовознавців є укладання якісних перекладних словників, зокрема і спортивної галузі. Це зумовлено об'єктивною необхідністю розроблення, стандартизації, уніфікації та використання власне української спортивної термінології.

Варто зазначити, що окремі лексикографічні праці заслуговують особливої уваги тому, що охоплюють терміни, переклад яких зараз не завжди можна знайти навіть у сучасних електронних словниках. З іншого боку, спортивних термінів українською мовою у них немає, а більшість словників на сьогодні залишається буквіністичною рідкістю, купити їх доволі складно. Тому потреба в їхньому створенні зростає.

Термінологія спорту розвивається надзвичайно динамічно. Постійно з'являються нові лексичні одиниці на позначення тих чи інших спортивних понять. Тому навіть досвідчені перекладачі ретельно шукають варіанти перекладу українською мовою. Зазначають, що оптимальним є такий шлях перекладання термінів: «поняття – український термін», а не «іншомовний термін – український термін», з якої мови не відбувався б переклад.

Зародження української спортивної термінології пов'язане передовсім з іменем професора Івана Боберського (1873 – 1947). На початку ХХ століття він видав підручники з дитячих рухливих забав, посібники з футболу, хокею, тенісу, лещатарства, зокрема «Забави і ігри рухові» (до 30-х років книжка витримала п'ять видань), «Вісімнадцять м'ячевих ігор», «Копаний м'яч» (футбол), «Ситківка» (теніс), «Гаківка» (хокей), «Виряд» (стройові команди), «Вільноручні вправи», «Нові шляхи фізичного виховання».

1937 року Броніслав Кобилянський у журналі «Рідна мова» запропонував використовувати такі спортивні терміни, як *спортивне життя, вишколення, змагун, санкування, плавання*. Наступні десятиліття були відзначені спадом у роботі над словниками галузі фізичного виховання та спорту.

1973 року зроблено спробу систематизувати українську спортивну термінологію – у київському видавництві «Здоров'я» виходить «Російсько-український спортивний словник» за редакцією С. І. Головащука, який містив близько 7000 термінів.

Згодом, 1991 року у Львові опубліковано російсько-український словник спортивних термінів, укладений О. Кришгальським. Це перекладний двомовний алфавітний словник. Окрім перекладу, зроблено спробу

систематизувати українські спортивні терміни згідно з програмою з фізичного виховання загальноосвітніх навчальних закладів I-го рівня акредитації. Словник складається з чотирьох розділів, до яких належать терміни з різних видів спорту. До першого розділу увійшли терміни з легкої атлетики, анатомії та фізіології; до другого – терміни з гімнастики та акробатики; до третього – терміни спортивних ігор; до четвертого – терміни зі спортивної боротьби, лижної підготовки та плавання.

За два роки у Львові у видавництві «Світ» за редакцією кандидатів педагогічних наук В. Г. Осінчука та І. К. Попеску з'явився «Російсько-український словник з фізичної культури і спорту». Головну мету створення цієї праці автори вбачали в тому, щоб допомогти викладачам перейти на україномовне ведення занять в умовах, коли була відсутня навчально-методична і наукова література українською мовою для студентів вищих і середніх спеціальних фізкультурних закладів. Словник складається з кількох розділів. У розділі «Визначення основних спортивних термінів теорії і методики фізичної культури та спорту» розкривається зміст спортивних термінів; розділ «Основні фізкультурно-спортивні терміни» містить термінологію, яка розкриває загальні основи теорії й методики фізичного виховання і спорту. Матеріал розділу «Основні медико-спортивні терміни» є невід'ємною частиною загальної спортивної термінології й термінології з анатомії, фізіології, медицини, біології. Розділ «Визначення основних спортивних термінів з видів спорту» присвячений російсько-українському перекладу термінів з практично півсотні видів спорту.

Того ж року в Києві видано короткий українсько-російський словник з фізичної культури і спорту, укладений Д. М. Диньовським. Словник є невеликим за обсягом (20 сторінок) і налічує 700 термінів з різних напрямів фізичної культури і спорту, стройових команд та термінологічних зворотів, які використовуються в акробатиці, гімнастиці, боротьбі, легкій атлетиці, лижному спорті, плаванні, спортивних іграх з їх перекладом українською мовою. Це був перекладний двомовний словник, побудований за алфавітно-тематичним принципом.

1995 року В. Г. Осінчук та І. К. Попеску видали навчальний посібник «Визначення основних спортивних термінів фізичної культури і спорту». Наступною спробою створення єдиної української фізкультурно-спортивної термінології став російсько-український фізкультурно-спортивний словник. У ньому подається значна частина загальноповсякденних термінів, які використовуються в галузі фізичної культури і спорту. Словник розрахований на вчителів фізичного виховання, керівників допризовної підготовки, науковців, тренерів, спортсменів, журналістів і працівників видавництва, шанувальників спорту, тобто за призначенням словник є академічним. За способом організації лексики цей словник є алфавітно-гніздовим.

1997 року в Києві вийшов друком російсько-український словник з фізичної культури і спорту. Цей словник налічує близько 5000 слів з різних ділянок фізичної культури та спорту.

2000 року з'явилося одразу два словники спортивних термінів: російсько-український словник спеціальних термінів за редакцією В. Ф. Гречка та словник-довідник труднощів перекладу, автором якого є І. Т. Янків.

Російсько-український словник спеціальних термінів містить близько 1200 термінів, специфічних для фізичної та бойової підготовки. У ньому зроблено спробу подати термінологію, що відповідає особливостям професійної підготовки працівників міліції у спеціалізованих навчальних закладах. Це перекладний двомовний словник, укладений за алфавітно-гніздовим принципом. Словник складається з двох частин. Перша частина містить стройові та спеціальні команди, які використовуються в навчальному процесі з фізичної та стройової підготовки. У другій – наведено основні терміни з цих дисциплін.

Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів містить близько 1000 слів і словосполучень, які, на думку автора, викликають труднощі при перекладі українською мовою. Словник складається з двох частин: команди й командні слова, які використовуються на заняттях з фізичного виховання та спортивні терміни з різних ділянок фізичного виховання і спорту.

2003 року В. Осінчук та Л. Левків опублікували словник «Українсько-російська, російсько-українська термінологіка спортивних ігор». У ньому представлений російсько-український та українсько-російський переклад спортивних термінів з таких видів спорту: бадмінтон, баскетбол, волейбол, регбі, ручний м'яч, теніс, футбол хокей.

Також у 2003 році у Львові вийшов друком «Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту» (автор – О. В. Боровська).

Серед інших перекладних словників спортивного напрямку варто сказати про ті, укладачами яких були викладачі Львівського державного інституту фізичної культури (тепер – університету): «Англо-український словник-мінімум спортивних термінів» (1992), «Німецько-український спортивний словник» (1993) та «Французько-український спортивний словник» (1995). Однак через невеликі тиражі вони не були доступні для широкого кола користувачів.

2009 року відбулася помітна подія для всіх футбольних уболівальників, оскільки у видавництві «Українські технології» накладом 1000 примірників вийшов словник футбольної термінології «Мова футболу: ілюстрований шестимовний словник футбольної лексики» (близько 1000 термінів з української, російської, французької, іспанської, німецької та англійської мов), укладачами якого були Р. С. Помірко, М. Б. Дубяк, Т. Р. Іваньо та М. І. Проців.

Список словників

1. *Боровська О.* Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту / Ольга Боровська. — Л. : ЛДДФК, 2003. — 54 с.
2. *Звонков В. Л.* Англо-русский энциклопедический словарь хоккейной терминологии. — М. : Р. Валент, 2009. — 304 с.
3. *Зубкова А. В.* Русско-английский словарь по легкой атлетике / А. В. Зубкова, Е. С. Барабанщикова. — М. : СпортАкадемПресс, 2000. — 131 с.
4. *Короткий* українсько-російський словник з фізичної культури і спорту / уклад. Д. М. Диньовський та ін. — К. : Просвіта, 1993. — 20 с.
5. *Мова футболу* : ілюстрований шестимовний словник футбольної лексики / уклад.: Помірко Р. С., Дубяк М. Б., Іваньо Т. Р., Проців М. І. — Л. : Українські технології, 2009. — 100 с.
6. *Нечаев И. В.* Русско-английский спортивный словарь: около 9000 слов и словосочетаний / И. В. Нечаев. — М. : Русский язык Медиа, 2006. — 196 с.
7. *Осінчук В. Г.* Українсько-російська, російсько-українська термінолексика спортивних ігор : словник / В. Г. Осінчук, Л. В. Левків. — Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 762 с.
8. *Осінчук В. Г.* Визначення основних спортивних термінів фізичної культури і спорту : навч. посіб. / В. Г. Осінчук, І. К. Попеску. — К. : ЛДУ, 1995. — 200 с.
9. *Панишко Ю. М.* Українсько-російсько-англійський словник з фізичної культури і спорту (медико-біологічні аспекти). — Л., 1996. — 94 с.
10. *Російсько-український* словник з фізичної культури і спорту / В. Г. Осінчук, І. К. Попеску, Є. М. Рябенко та ін. — Л. : Світ, 1993. — 312 с.
11. *Російсько-український* словник з фізичної культури і спорту / уклад. Л. І. Чичиленко, Г. І. Довгаль, Ф. А. Непийвода та ін. — К., 1997. — 160 с.
12. *Російсько-український* словник спеціальних термінів / Є. В. Білінський, В. А. Дідковський, О. В. Запорожанов та ін.; за ред. В. Ф. Гречка. — К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. — 68 с.
13. *Російсько-український* словник спортивних термінів / уклад. О. П. Криштальський ; за ред. М. М. Паночка. — Л. : УСА, 1991. — 85 с.
14. *Російсько-український* фізкультурно-спортивний словник / А. Р. Волинець, Ю. О. Гринь, Ю. О. Короп, О. В. Харчук ; за ред. Л. І. Мацько. — К., 1995. — 138 с.
15. *Спортивная терминология и ее эквиваленты в английском, немецком и французском языках* : краткий справочник / состав.: Н. Н. Скородумова, Е. Г. Короновская, К. Н. Гуснина. — М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1957. — 383 с.

16. *Терминология* спорта: толковый словарь спортивных терминов: около 9500 терминов / сост.: Ф. П. Сулов, Д. А. Тышлер. — М. : СпортАкадемПресс, 2001. — 480 с.

17. *Янків І. Т.* Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів : метод. рек. для працівників галузі фіз. культури і спорту. — Л., 2000. — 26 с.

18. <http://ru.uefa.com/uefa/events/marketing/news/newsid=1501914.html>

19. www.boberskiy.org.ua/docs/Vaceba2.doc

20. www.polit.ru/news/2004/06/26/vggak26i.html

Висновки. Користуючись словником, ви підвищите свою фахову культуру мовлення, зокрема оволодієте правилами правопису, вимови, наголошення, семантично точно і стилістично доречно виберете слово з граматично й стилістично правильною його сполучуваністю. Адже до порушення норм може призвести змішування близьких за сферою вжитку, але не цілком семантично тотожних слів, які, звичайно, розрізняються своїми синтаксичними зв'язками (синонімів), близьких за формою і сферою вживання, проте різних за творенням і змістом слів (паронімів), уживання в певній мовній ситуації слів чи словосполучень іншого функціонального стилю, нерозуміння лексичного значення слів тощо. Саме ці проблеми можна вирішити за допомоги словників.

Одне з першочергових завдань українських лексикографів та фахівців з фізичного виховання та спорту полягає у створенні не лише великого тлумачного словника спортивних термінів, в якому, окрім дефініції, обов'язково необхідно подати етимологію терміна, наявні синоніми та українські назви, а також дво- та багатомовних перекладних словників, у яких повинні бути зафіксовані новітні терміни. Варто сказати, що зазначені праці доцільно видавати великими накладками і робити загальнодоступними.

Дайте відповіді на запитання:

1. Дайте визначення поняттю «лексикографія».
2. У чому полягає відмінність філологічних словників від енциклопедичних?
3. Наведіть приклади видів філологічних словників, сформулюйте їх призначення.
4. Яке призначення мають словники-довідники з культури мови?
5. Назвіть основні лексикографічні праці спортивної галузі, починаючи з 1991 року. Які типи словників переважно створювалися? Чому?
6. Якими є першочергові завдання українських лексикографів та фахівців з фізичного виховання та спорту?

Тема 8

Мовний етикет

Називаючи таку провідну ознаку культури мовлення, як правильність, не варто обминати й інші його ознаки. Тож цілком справедливо буде, якщо ми залучимо до поняття культури мовлення і поведінку мовця, його мовний такт. Невипадково етична сторона живого спілкування в ораторському мистецтві виділяється як одна з характерних рис культури мовлення. З повною правомірністю зараховуємо до культури мовлення і мовний етикет... Під мовним етикетом розуміємо встановлені норми поведінки мовців, правила ввічливості при спілкуванні.

М. Г. Стельмахович

Функції мовного етикету. Соціальні норми взаємин у суспільстві склалися поступово. Витоки їх беруть початок з того часу, коли людина вперше вступила в суспільні відносини.

Жодна суспільна формація не обходилася без норм людської поведінки і спілкування. На певному етапі історичного розвитку, приблизно за часів Людовика XIV (XVII ст.), норми зовнішньої культури поведінки – правила пристойності, гарного тону – отримали загальну назву «етикет». Отже, **етикет** – це сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішні прояви людських взаємин (поводження з оточуючими, поведінку в громадських місцях, манери і одяг).

Етикет функціонує в суспільстві як сукупність двох форм поведінки: мовленнєвої і немовленнєвої. Якщо етикет як встановлений у суспільстві набір правил регулює нашу зовнішню поведінку у відповідності до соціальних вимог, то мовленнєвий етикет можна визначити як правила, що регулюють нашу мовленнєву поведінку.

Під мовленнєвим етикетом розуміють сукупність національно специфічних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співбесідників, підтримання спілкування у певній тональності. Такі стійкі формули спілкування є типовими, повторюваними конструкціями, що вживаються у високочастотних ситуаціях.

Мовний етикет – це сукупність мовних засобів, які регулюють поведінку людини в процесі мовлення. Термін етикет походить від французького слова *etiquette*, що означає «ярлик, етикетка».

З погляду національної специфіки мовленнєвого етикету варто сказати, що структура його склалася у кожній нації на її власній народній основі під впливом різних психологічних, соціально-політичних, культурологічних чинників. Український мовленнєвий етикет, на думку М. Стельмаховича, – це національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості.

Систему мовленнєвого етикету нації складає сукупність усіх можливих етикетних формул. Структуру ж його визначають такі основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо. З-поміж них вирізняються ті, що вживаються при з'ясуванні контакту між мовцями – формули звертань і вітань; при підтриманні контакту – формули вибачення, прохання, подяки та ін.; при припиненні контакту – формули прощання, побажання.

Мовленнєвий етикет висуває перед людьми, що спілкуються, певні вимоги. Їхня розмова має бути ввічливою, статечною, пристойною, а самі комуніканти мають виявляти один до одного уважність і чемність.

Мовлення людини – це своєрідна візитна картка, це свідчення рівня освіченості людини, її культури. Уважається, що мовленнєвий етикет є однією з важливих характеристик поведінки людини. Адже без знання прийнятих у суспільстві правил етикету, без вербальних форм вираження ввічливих стосунків між людьми людина не може ефективно, з користю для себе і оточуючих здійснювати процес спілкування.

Мовленнєвий етикет виконує такі **функції**.

Контактна (фатична) функція – встановлення, збереження чи закріплення зв'язків і стосунків, індивідуальних чи соціально-масових. Поняття «контактна функція» однаково стосується всіх тематичних груп одиниць мовленнєвого етикету, бо навіть прощаючись, ми встановлюємо можливість подальшого контакту.

Функція ввічливості (конотативна) – пов'язана з проявами ввічливого поведіння членів колективу один з одним.

Функція впливу (імперативна, волюнтативна) – передбачає реакцію співбесідника – вербальну, жестову, діяльнісну.

Функція звертальна (апелятивна) – тісно пов'язана з імперативною, бо привернути увагу – означає здійснити вплив на співбесідника.

Формули мовного етикету. Спілкування можливе за наявності мовця, адресата, до якого звернене мовлення; мети і теми мовленнєвої

діяльності. Схематично код мовленнєвої ситуації можна зобразити так: «хто – кому – чому – про що – де – коли». Етикетною вважається тільки та ситуація, для якої суттєвими є відмінності між мовцями (їхній вік, соціальний статус, стать тощо).

Вислови мовленнєвого етикету закріплені за певними ситуаціями ввічливих взаємин між комунікантами. У результаті багаторазової повторюваності вони стали стійкими **формулами спілкування**, стереотипами – типовими, стійко повторюваними конструкціями, що використовуються практично в усіх ситуаціях спілкування і являють собою готові формули не лише з погляду їх морфолого-синтаксичної структури, а й з погляду їх лексичної наповненості. Без таких стереотипних виразів, механічно відтворюваних у типових мовленнєвих ситуаціях ввічливості, обійтися, очевидно, неможливо. Вони вмотивовані стилістично, функціонально, оскільки забезпечують точність, однозначність і економність процесів спілкування.

Наведемо приклади найбільш типових словесних формул мовленнєвого етикету українського народу

Етикетні одиниці, якими виражається **вітання**:

Добрый ранок! Доброго ранку!

Добрый день! Доброго дня! Добридень!

Добрый вечер!

Здрастуйте! Здоров був! Здоровенькі були! Доброго здоров'я!

Моє шанування!

Вітаю Вас! Радий (-а) вітати Вас!

Радий (рада) вас (тебе) бачити (вітати)!

Перше враження про людину складається з того, наскільки широко і привітно вона вітається. Наше враження може бути хибним, але, незважаючи на всю логіку, люди підсвідомо орієнтуються на свої почуття під час привітання. Тому, незалежно від настрою, людині треба вітатися завжди привітно. Відомо, що поганий настрій не слід поширювати на інших людей, оскільки їх можна спровокувати на зустрічну неприязнь.

Формули зі значенням **прощання**:

Прощайте!

До побачення!

Щасливо!

Дозвольте попрощатися!

Будь (-те) здоров (-і)!

Бувай (бувайте) здорові!

Ходіть здорові!

Дозвольте відкланятись!

Добраніч! На добраніч!

*Щасливої дороги!
Будь щасливий (-а, -і)!
Я з Вами не прощаюсь! Ми ще побачимось!
Ми ще зустрінемося!
На все добре!
Усього найкращого!
До зустрічі! До наступної зустрічі!
Бувай (-те)!
Щасливі будьте! Будьте щасливі!*

Прощальним фразам можуть передувати такі фрази: *Уже пізно; Мені пора; Будемо прощатися; Шкода (жаль), але я мушу йти; Ми прекрасно провели час; Дякую (тобі, Вам) за зустріч! Вдячний за все! Даруй (те), що так довго тебе (Вас) затримав. Не буду більше зловживати твоїм (Вашим) часом (гостинністю); Не можу (тебе, Вас) довше затримувати.*

Вислови вибачення:

*Вибач (-те), будь ласка!
Дозвольте попросити вибачення!
Прошу вибачення!
Пробачте!
Даруйте!
Я дуже жалкую!
Мені дуже шкода!
Прийміть мої вибачення!
Винуватий (-а), приношу свої вибачення!
Перепрошую!
Якщо можеш, вибач мені.
Не сердься на мене.
Вибач (-те), я помилився.
Я не хотів (не мав наміру) чинити тобі (Вам) прикроці.
Я це зробив не навмисно.
Мені дуже неприємно! Вибач (-те)!
Мовленнєві одиниці, що супроводжують **прохання**:
Будь ласка!
Будьте ласкаві!
Будьте люб'язні!
Прошу Вас...
Чи можу я попросити Вас...
Маю до Вас прохання...
Дозвольте Вас попросити...
Якщо Ваша ласка...
Ласкаво просимо...*

Якщо Вам не важко...

Не відмовте, будь ласка, у проханні...

Можливо, Ви мені допоможете...

Слід розрізняти слова *прошу* з наголосом на першому складі (відповідь на подяку) і *прошу* з наголосом на другому складі (звертатися з проханням, клопотати).

Формули **подяки**. Подяку краще висловити продуманим, спеціально дібраним відповідно до ситуації словом.

За дрібну послугу можна сказати:

Дякую!

Спасибі!

Якщо зроблено щось значне:

Сердечно Вам дякую!

Щиро Вам дякую!

Прийміть мою найщирішу вдячність!

Дозвольте висловити Вам подяку!

Дуже вдячний за Вашу турботу!

Це дуже люб'язно з Вашого боку, не знаю, як Вам дякувати!

Щоб вибрати форму подяки, треба знати форми ввічливості, враховувати значущість послуги, вік співрозмовника, характер стосунків, середовище. Відповідаючи на подяку, можна сказати: *Немає за що; Прошу; Будь ласка.*

Формули **привітань з певної нагоди**:

Будь(-те) щасливий (-а, -і)!

Успіхів тобі (Вам)!

Хай щастить!

Зичу радості (гараздів, успіхів)!

З роси і води!

Вітаю (Вас, тебе) з...

Прийми (-іть) поздоровлення (привітання) з...

Знайомство супроводжується особливими формулами мовного етикету. Типізовані фрази ритуалу **знайомства**:

Мене звать ...

Моє ім'я, моє прізвище ...

Познайомте мене, будь ласка, з...

Дуже радий із Вами познайомитися...

Дуже приємно...

Будьмо знайомі!

Я хочу (хотів би) з Вами познайомитися!

Дозвольте відрекомендуватися!

Давайте знайомитися!

Після цих формул ідуть фрази самоназивання: *Моє ім'я...; Моє прізвище; Мене звати...; Я – ...*

Знайомлення через посередника:

Дозвольте представити (відрекомендувати) Вам...;

Дозвольте познайомити Вас із...;

Познайомтеся, будь ласка, це ...;

Знайомтеся, будь ласка. Це мій...

Особа, якій відрекомендують, може висловити свої почуття такими фразами:

Дуже приємно! Я вже чув про Вас;

Мені (надзвичайно) приємно з Вами познайомитися!

Я радий знайомству з Вами!

Формули **звертання**: Суттєвою диференційною ознакою мовного етикету українців є вживання форми кличного відмінка у звертанні, наприклад: *мамо, тату, доню, сину, сестро, брате, бабусю, дідусю, пані, пане, панно, панове, добродію, добродійко, добродії, друже, колего* тощо.

Звертання до співрозмовника на ім'я та по батькові звучить ввічливіше, ніж звертання за допомогою займенників *ти, Ви*. Тому слід пам'ятати, що звертання, правильно дібране за формою (ім'я та по батькові в кличному відмінку) та змістом (ім'я; ім'я + по батькові; ім'я + по батькові + прізвище), є важливим елементом мовної культури. В офіційних звертаннях використовуються також вирази: *Добродію! Добродійко! Пане! Пані! Панове! Дорогий друже! Дорогі друзі! Шановне товариство! Вельмишановне панство!*

До незнайомого, малознайомого, старшого за віком або посадою співрозмовника прийнято звертатися на *Ви*, щоб висловити шанобливе ставлення. Використовуючи пошанну множину, потрібно узгоджувати присудок із підметом у числі: *Ви обіцяли розглянути це питання; Ви не залишили своєї адреси.*

Якщо присудок виражено прикметником, то він може стояти як у множині, так і в однині, залежно від обставин, проте висловлювання буде стриманішим, якщо присудок стоятиме у множині: *Ви були відсутні на нараді; Ви вільні на сьогодні?* Пошанна множина в українській мові виражається дієсловом та займенником у формі другої особи множини.

Згода – позитивна відповідь, дозвіл на що-небудь, вияв бажання щось робити. Формули висловлення **згоди, підтвердження**:

Згоден, я не заперечую;

Домовилися;

Ви маєте рацію;

Це справді так;

*Авжеж;
Звичайно;
Певна річ;
Безперечно;
Безсумнівно;
Безумовно
Гаразд (Добре);
З приємністю (із задоволенням, з радістю);
Добре!
Згода!
Будь ласка!
Погоджуюся!
Поза всяким сумнівом;
І я такої ж думки;
Очевидно, це саме так;
Так воно і є.
Ввічливі форми **відмови, заперечення**:
Ні, це не так;
Нас це не влаштовує;
Я не згодний (згоден);
Ви не маєте рації;
Ви помиляєтесь;
Це даремна трата часу;
Про це не може бути й мови;
Ні, дякую.*

Відмова – це відповідь про небажання або неможливість виконати прохання, наказ тощо. Відмова має бути коректною, доброзичливою й переконливою. А щоб пом'якшити тон відмови, на початку речення треба вживати слова: *на жаль, шкода, дуже шкода, на превеликий жаль, щиро жалкую, вибачте, мені дуже прикро, перепрошую.*

*На жаль, ніяк не можу погодитися;
Шкода, але про це не може бути й мови;
Даруйте, але я змушений Вам (тобі) відмовити;
Дуже шкода, але я не погоджуюсь;
Я б дуже хотів (Мені дуже хотілося б), але...;
Перепрошую, мені треба подумати (мушу порадитися, я маю спочатку це обміркувати);
Даруй (-те), ти (Ви) мене неправильно зрозумів (-ли);
Вибачте, але ти (Ви) тут не маєш (-те) рації.*

Співчуття (чуйне ставлення до людини в її переживаннях, стражданнях, нещасті, горі):

Я Вас розумію;

Я відчуваю Вашу схвильованість (Ваш біль, Вашу стривоженість, Ваше хвилювання);

Я теж перейнялася Вашим болем (горем, тривогою);

Я співпереживаю (Вашу втрату, Вашу тривогу);

Не впадайте у відчай (час усе розставить на місця, час вилікує, загоїть рану, втамує біль);

Прийми (-іть) моє глибоке (щире) співчуття;

Дозволь (-те) висловити тобі (Вам) моє щире співчуття;

Я розумію твоє (Ваше) горе;

Я поділяю твій (Ваш) смуток;

Я горюю разом із тобою (Вами).

Розрада (те, що приносить заспокоєння в горі, печалі):

Лексико-граматичним засобом вираження розради є дієслово у формі наказового способу однини або множини:

Не переживай (-те)!

Не хвилюйся (-теся)!

Заспокойся (-теся)!

Не журись (-іться)!

Опануйте себе!

Не бери (-іть) собі це так близько до серця!

Викинь (-те) це з голови!

Не думай (-те) про це!

Не звертай (-те) на це уваги!

Сподівайся (-теся) на краще!

Для висловлення розради можна послуговуватися й іншими граматичними конструкціями:

Не варто про це думати!

Це все дрібниці! Всяке буває;

Це не твоя (Ваша) провина;

Все буде добре (гарзд).

Схвалення (визнання адресатом чийось дій, вчинків, рішень, слів правильними):

Ти (Ви) правильно вчинив (-ли) (сказав, виступив);

Дуже правильний (розумний, доречний) вчинок;

Ти (Ви) прийняв (-ли) надзвичайно вдале (розумне, продумане) рішення;

Я в захопленні від твого (Вашого) вчинку (виступу).

За нормами доброго тону особа, вчинок якої схвалено, має належно відреагувати. З цією метою можна скористатися такими формулами:

Дякую!

Це тобі (Вам) тільки здається;

Мені присьмно, що ти (Ви) оцінив (-ли) мій вчинок;

Я не вартий таких слів;

Те ж саме я можу сказати і про тебе (Вас).

Зауваження (це докір, закид, вказівка на помилки у поведінці, висловлення невдоволення):

Я змушений зробити тобі (Вам) зауваження;

Ти (Ви) не зовсім добре вчинив (-ли);

Ти (Ви), напевно, недостатньо це обміркував (-ли);

Тобі (Вам) так робити (говорити) не личить;

На мою думку, цей вчинок не робить тобі (Вам) честі;

Твій вчинок виходить за межі етичних норм;

Це було недобре.

Висловлення **власного погляду**:

На мій погляд;

На мою думку;

На моє переконання;

Я (глибоко) переконаний, що...;

Я думаю, що...;

Мені здається, що...;

Наскільки я розумію... ;

Я хочу (хотів би) підкреслити, що...;

Що стосується мене, то...;

Як на мене, то...;

Можливо, моя думка (тобі, Вам) видасться неслушною, але...;

Мушу зауважити, що...;

На завершення (розмови, дискусії) вважаю за доцільне (потрібне) ще раз сказати (повторити)...;

Така моя думка.

У текстах наукового стилю особові та присвійні займенники традиційно вживаються у формі множини: *на нашу думку; як нами встановлено: на завершення підсумуємо сказане нами; ми дійшли такого висновку.*

Комплімент

Комплімент – це приємні, люб’язні слова, похвала, лестощі. Призначення компліменту – зробити приємне співрозмовникові, викликати взаємну симпатію.

Стиль компліменту залежить від статі, соціального становища адресата, від характеру взаємин із ним, від ситуації спілкування.

Найчастіше хвалять людину за вчинки, за характер, за зовнішній вигляд, одяг, зачіску, дітей. Набір етикетних формул в українській мові стереотипний, наприклад:

У тебе (Вас) такий чудовий вигляд!

Ти (Ви) так чудово виглядаєш (-сте)!
У тебе (Вас) бездоганний вигляд!
Ти (Ви) така красуня!
У тебе (Вас) такі красиві очі!
Ти (Ви) така чарівна!
Ти (Ви) маєш (-сте) тонке почуття гумору (витончений смак, прекрасні манери);

З тобою (Вами) так приємно спілкуватися;
Тобі (Вам) винятково пасує цей капелюшок (костюм, пальто);
У тебе (Вас) така елегантна сукня;
Тобі так пасує цей колір;
Ти (Ви) неперевершена господиня!
Ти (Ви) прекрасний співбесідник!
Ти (Ви), як завжди, прекрасно (неперевершено) виступив (-ли);
Ти (Ви) рідкісний фахівець!

За правилами етикетної поведінки комплімент потребує словесної відповіді адресата:

Дякую!
Дякую за комплімент! Ви так люб'язні! Мені приємно це чути!
Ви мені лестите!

Названі елементи мовного етикету покликані репрезентувати ввічливість співрозмовників. Вислови мовленнєвого етикету закріплені за певними ситуаціями. Типові етикетні ситуації мають багатий арсенал словесних формул, семантико-стилістичні властивості яких дають можливість мовцеві зробити правильний вибір, урахувавши структуру комунікативної ситуації, взаємини із співрозмовником, його вік, стать, соціальне становище.

У результаті численних повторів вислови стають стійкими формулами спілкування, стереотипами, типовими, повторюваними конструкціями, що використовуються практично в усіх ситуаціях спілкування.

У постійних системних відношеннях зі словесними формулами ввічливості перебувають немовні (невербальні) засоби вираження.

Значення мовленнєвого етикету в професії вчителя. Під час виконання професійних обов'язків постійно повторюються стандартні, стереотипні спілкувальні ситуації, що мають етикетний характер. Дотримання мовного етикету людьми так званих лінгвоінтенсивних професій – чиновниками всіх рангів, лікарями, вчителями, юристами, працівниками зв'язку, транспорту тощо – має ще й виховне значення, моволі сприяє підвищенню як мовної, так і загальної культури суспільства. Але найбільш важливим є те, що неухильне, ретельне додержання

правил мовного етикету членами колективу навчального закладу, підприємства, офісу, інституції підтримує позитивний імідж, престиж установи.

Складовою педагогічної майстерності вчителя є його мовлення. Це такий інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання: зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити щирю атмосферу спілкування у класі, встановити контакт з учнями, досягти взаєморозуміння з ними; сформувати в учнів відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

Формування мовної особистості фахівця, зокрема й педагога, потребує оволодіння ним «кодексом ввічливості». Додержання норм етикету пов'язане із загальною культурою людини, її самоусвідомленням, самоповагою та мірою гнучкого ставлення до інших. Використання найважливіших формул мовного етикету допоможе вчителю у спілкуванні з учнями, їхніми батьками, колегами.

Мовна поведінка людини повинна виявляти її глибину, справжню повагу до інших людей. Мовний етикет робить спілкування людини з іншими приємним, бажаним. Більшість людей спілкується для обміну інформацією, новими знаннями. Однак спілкування має і побутовий характер, спілкування для спілкування. В усіх випадках спілкування діє мовний етикет, правила, норми якого повинна знати кожна людина. І суспільство виробило ці правила. Мова має цілу систему словесних формул, за допомогою яких люди налагоджують контакт між собою, підтримують доброзичливу тональність мовлення. Наприклад: *Добрий день! Щиро дякую! Вибачте, будь ласка! Дозвольте пройти!* Мовний етикет постав з живою мовної практики українського народу. Увага до мовного етикету проявилася в народних піснях, казках, прислів'ях і приказках. Наприклад: *Що маєш казати, то наперед обміркуй. Краще недоговорити, ніж переговорити.*

Для мовного етикету важливими є і певні заборони. Є й низка мовних заборон: говорити суржиком, виражати своє ставлення до чогось вигуками *ой, ігі, ага, угу* чи вживати слова *дідько, чорт, біс*, часто повторювати слова *страх, жах, Боже*, називати конкретну людину *він, вона*.

Висновки. Мовний етикет є однією із важливих сторін людського спілкування. Він є сукупністю стандартизованих висловів, що являють собою стереотипи мовлення, готові формули з певною синтаксичною структурою і лексичним наповненням.

Які чинники визначають формування мовленнєвого етикету і його використання?

1. Мовний етикет визначається обставинами, за яких відбувається спілкування. Це може бути ювілей університету, нарада, конференція, прийом відвідувачів, ділові перемовини та ін.

2. Мовний етикет залежить від соціального статусу суб'єкта і адресата спілкування, їх фаху, віку, статі, характеру, віросповідання.

3. Мовний етикет має національну специфіку. Кожний народ створив свою систему правил мовного етикету.

Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке мовний етикет?
2. Як мовний етикет впливає на культуру спілкування?
3. Як впливає ситуація мовлення на мовний етикет?
4. Якими засобами володіє мовний етикет?
5. Як проєктується мовний етикет на педагогічне спілкування?

Завдання до практичних занять

Завдання 1. Прочитайте слова згідно з правилами української літературної вимови. Прокоментуйте, як потрібно вимовляти глухі та дзвінки приголосні в кінці слова і складу.

Легкоатлет, кидки, боротьба, футбол, баскетбол, здібність, гадка, стрибки, відтінок, низький, бадмінтон, біг, тулуб, фізкультура, ходьба.

Завдання 2. Пригадайте основні правила вимови голосних та приголосних звуків. Прочитайте слова, дотримуючись орфоепічних норм сучасної української літературної мови.

Ходжу, сила, ребро, делегат, чимдуж, явище, черговий, навичка, передпліччя, чемпіон, нижче, м'яч, м'язи, п'єдестал, тьмянний, журі, капюшон, гатунок, гума, гумовий, зигзаг, зигзагоподібний, розбити, розповісти, став, ходив, вранці, завдання, правда, віджимання, приїжджий, дзюдо, пробуджуватися, віджатися, дзвінок, відзначити.

Завдання 3. Поставте наголоси у словах. Які приклади засвідчують, що порушення орфоепічних та акцентуаційних норм призводить до зміни лексичного значення слова?

Мимохідь, фаховий, вигода, випадок, відомість, орган, навчання, обійдемося без вас, книжки, пересічний, везти, поверх, захід, п'ята.

Завдання 4. Прокоментуйте особливості вимови та наголошення запропонованих числівників.

Одинадцять, чотирнадцять, шістсот, п'ятдесят, вісімдесят, сімдесяти, шістдесяти, мільйон, мільярд, двадцятип'ятитисячний, сорокаво-сьмимільйонний, двісті одинадцятий.

Завдання 5. Прочитайте займенники згідно з правилами орфоепії та акцентуації.

Мого, свого, твоєму, мене, у мене, моєї, на мені, абикого, абиакий, котрий, самий, що-небудь, цього, моєму, моїми, чийомусь, абищо, котрогось.

Завдання 6. Перепишіть, поставте, де потрібно, апостроф або м'який знак. Поясніть правопис та значення поданих слів.

М...яч, з...їзд, т...мянний, бар...єр, фристайл...ський, м...язи, ос...овий, роз...яснення, низ...кий, з...ясувати, нун...чаки, пів...ярусний, шіст...десят..., суб...єкт, деб...ють, об...єм, пам...ять, по...єдинок, сіл...ський, гл...юкоза, зовнішн...о, ін...єкція, від...ємний, пор...ядок, чемпіон...ський, при...яти, пів...яхти, при...йом, фол...к-аеробіка, комп...ютер, т...м...яний, гир...я, під...йом, безсмерт...я, зв...язок, батерфл...яй, ковзаняр...ський, п...ятиборство, кар...єра, кап...юшон.

Завдання 7. Розподільний диктант. Розподіліть слова за вживанням на місці крапок букв *e, u, i*.

Ст...снути, автор...тар...зм, експер...мент, св...сток, п...нальті, г...рой, зах...ститися, б...тон, г...гант, с...рена, др...наж, агр...сивний, д...агностика, атл...тист, карат...ст, пр...ятель, пр...міювати, пр...цікавий, пр...сідання, ат...стат, динам...ка.

Завдання 8. Лінгвістична гра «Хто швидше». Запишіть по п'ять слів спортивної тематики з поданими початковими частинами. Поясніть їх правопис.

1. Супер-:
2. Само-:
3. Гідро-:
4. Вело-:
5. Екс-:
6. Міні-:

Завдання 9. Запишіть правильно подані слова і словосполучення. З'ясуйте, які це частини мови, поясніть орфографію. Побудуйте речення із виділеними словами.

1. На/бігу, час/від/часу, до/пізна, сам/на/сам, у/чотирьох, в/цілому, плече/в/плече, в/зимку, на/пів/дорозі, без/угаву, по/трос, не/сьогодні/завтра, на/пам'ять.

2. Фізкультурно/спортивний, всесвітньо/відомий, взаєм/пов'язаний, голіно/стопний, **спортивно/гімнастичний, джаз/аеробіка**, мало/рухомий, лікувально/фізичний, серцево/судинний, легко/атлетичний, багато/надійний, гірсько/лижний, військово/спортивний, вище/згаданий, спеціально/відведений, діаметрально/протилежний, фізично/непідготовлений, опорно/руховий, **фізкульт/хвилинка**, матеріально/технічний, напів/занурений, санітарно/гігієнічний.

Завдання 10. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Поясніть написання слів з великої чи малої літери. Складіть зв'язний текст (7–10 речень) про роль фізичної культури в житті молоді, використовуючи 5–6 запропонованих власних назв.

XIII (М,м)іжнародний (Л,л)егкоатлетичний (Т,т)урнір «(З,з)ірки жердини», (А,а)автономна (Р,р)еспубліка (К,к)рим, (У,у)каз (П,п)резидента (У,у)країни, (З,з)акон України «(П,п)ро фізичну культуру і спорт», (Ц,ц)ільова (К,к)омплексна (П,п)програма «(Ф,ф)ізичне виховання – здоров'я нації», (К,к)іївська (Р,р)усь, (Т,т)ернопільський (Н,н)аціональний (П,п)едагогічний (У,у)ніверситет імені Володимира Гнатюка, (М,м)іністерство (О,о)світи і (Н,н)ауки (У,у)країни, (В,в)есвітня (О,о)рганізація (О,о)хорони (З,з)доров'я, (О,о)лімпійські (І,г)ри, (О,о)лімпійський (Р,р)ух, III (Л,л)ітня (О,о)лімпіада, (Д,д)ень (У,у)чителя, (П,п)алац (С,с)порту «(Ш,ш)ахтар», (П,п)івнічна (Б,б)уковина, (Г,г)ора (А,а)й-(П,п)етрі, Д(д)онецьке (У,у)чилище (О,о)лімпійського (Р,р)езерву (І,і)м. С. Бубки, (М,м)іжнародний (Т,т)урнір (Б,б)оксерів (І,і)мені (М,м)акара (М,м)азая.

Завдання 11. Перекладіть українською мовою прийменникові конструкції.

По приказу, согласно приказа, ввести в состав, по указанию, несмотря на ..., не глядя на ..., в его пользу, на протяжении дня, на следующий день, принять во внимание, принять к сведению, в семь часов, не по силам, по собственному желанию.

Завдання 12. Перекладіть українською мовою.

Который час?
Занятия начинаются в 8.30.
Сейчас двенадцать часов.
Красивые часы.
Улица Ивана Франко.
Резкая боль.
Есть в продаже.
Студент университета.
Поздравили друзья.
Созязания по футболу.
Ректору университета.
По нашим подсчётам.
Ездить по городам.

Завдання 13. Диктант-переклад.

Бег в черте города; бег с ускорением; выбить из соревнований; команда по кроссу; круг для метания диска; молот со стальной проволокой; оттолкнуться от бруска; первенство по легкой атлетике; передача эстафеты вне зоны; подготовленность к хорошему финишу; соревнования команд в десять человек; споткнуться о барьер; судья по бегу; играющий тренер; усиление во время движения.

Завдання 14. Відредагуйте речення.

1. І все-таки наш лідер зазнав поразку. 2. Студентство також беруть участь у цих змаганнях. 3. Спортсмен, прийшовши на тренування, він привітався з тренером і друзями. 4. Олег любив грати у теніс, часто жартувати, а також пісні. 5. Захоплений хлопець футбольним матчем ділився враженнями з іншими вболівальниками. 6. Щоденно тренуючись, нас не покидала віра в перемогу. 7. Боксер, виходячи на ринг, і починає атакувати. 8. Капітан команди заявив, що я віддам усі зусилля для перемоги. 9. На білому снігу добре помітні лижі яскравих кольорів, за плечима у них гвинтівки. 10. Гравці «Спартака» не можуть второпати – що ж сталося, бо наші гравці не дають їм жодного шансу пробитись до своїх воріт. 11. І знову судді надають бійцям четвертий вирішальний бій, адже ж сили їх майже вийшли. 12. Петров розвиває атаку з центра, точний пас на Іванова, Іванов проходить по флангу, який навішує передачу

в центр штрафної площадки. 13. Цей м'яч приніс великі вітання з боку глядачів.

Завдання 15. Виправте помилки у висловах спортивних коментаторів.

Кольори національного флагоу.

Спортсмени і тренери дякують один одного.

Золота медаль двічі уходила від спортсменів.

У змаганнях приймає участь.

Зіпсування гвинтівки було настільки складним, що його не можна було використати.

Ці спортсменки не претендують на якесь велике місце.

Завдання 16. Виправте мовностилістичні огріхи і поясніть їх.

В одну шеренгу стройся!

В колону по три ставай!

По вашому приказу прибув.

Верный способ.

Верный програш.

Підйом!

Розрахуйсь!

Здравія бажаю!

Заряжай!

Усе це трапилось із-за недостатків по підготовці.

Завтра приступимо до треніровок.

Він не з'явився на перекличку.

В нашій команді все в порядку.

Команда була на доброму рахунку.

В одну шеренгу стройся!

Рівняйсь!

Рівняння на середину!

В колону по два шагом марш!

Зімкнись!

Рівняння на прапор!

Докладую!

Харков'яни виграли чотири етапа.

Біг на коньках,

Академічна гребля.

Розклали палатки.
Становись!

Завдання 17. Заповніть третю колонку таблиці.

Російська мова	Неправильно	Правильно
вольно	вільно	
идти в ногу	іти в ногу	
идти не в ногу	іти не в ногу	
шире шаг	ширше шаг	
смени ногу	зміни ногу	
кругом	кругом	
смирно	смірно	
докладываю	докладую	
здравия желаю	здоровія бажаю	
есть	єсть	
бегом марш	бігом марш	
в колонну по два, шагом марш	в колону по два, шагом марш	
строевым шагом – марш	стройовим шагом – марш	
равнение направо	рівняння на право	
в колонну по три – становись	в колону по три – ставай	
рассчитайся	розрахуйсь	
в одну шеренгу – стройся	в одну шеренгу – стройся	
шагом марш	шагом марш	
стройся	стройся	

Завдання 18. Серед поданих слів знайдіть росіянізми і доберіть до них українські відповідники.

Болільник, визов, тренування, віддихати, воєнний, дальше, доклад, ковзани, лагерь, лишній, міроприємство, зупинка, перчатки, позначитися, предел, перевірка, слідуючий, стрітисся, нападник, бажаючі, ведучий.

Завдання 19. Прочитайте подані нижче спортивні фразеологізми. Складіть зв'язний текст, узявши як назву один із них.

Дати шанс; сильна рука; тримати першість; стояти горою; не давати спуску; високо нести голову; до десятого поту; занепадати духом; лаври не дають спати; господар становища; витримувати характер; наша бере; вести гру; їздити верхи; ввіритися ногам; опановувати себе; не лишитися в боргу; бити мимо цілі; хапатися за голову; як виросте трава на помості; бойове хрещення; з усієї сили; давати початок; вибитися з сил; брати на буксир; вичерпати себе; віддавати перевагу; впливати на чисту воду; воювати з вітряками; діяти грубою силою; не бий лежачого; зійти з арени; аршин у плечах; вдарити відбій; один бік медалі; виграти бій; благородний жест; брати боєм; гра не варта свічок; робити добру міну при поганій грі.

Завдання 20. Замініть речення з відокремленими означеннями і обставинами складнопідрядними реченнями. Чи у всіх випадках можлива така заміна? Поясніть. Як змінюється при цьому зміст речень?

1. Творення і використання української науково-технічної термінології передбачає єдність і активну взаємодію професійної і державної політики, скерованої на забезпечення функціонування в державі однорідного україномовного середовища. 2. У деяких російсько-українських словниках, як і раніше, перевага надається термінам, утвореним шляхом традиційного калькування з російської мови. 3. Повернути українському народові його власну термінологію, упорядковану й унормовану сучасними українськими вченими, – одне із завдань сучасної термінології. 4. Ми маємо можливість створювати власну українську термінологію, врахувавши досвід іншомовних термінологій. 5. Розбудовуючи українську термінологію, треба відновлювати мовну автентичність у межах розумного співвідношення національного та інтернаціонального, оскільки українська мова повинна гідно вписатися в європейський контекст (Із тез виступів на наукових конференціях).

Завдання 21. Творче спостереження з елементами аналізу. Прочитайте текст. Визначте його тему і головну думку. До якого стилю належить текст? Випишіть слова з орфограмами «М'який знак», «Подвоєння приголосних». Обґрунтуйте написання за допомогою орфографічних правил. Укажіть терміни та поясніть їх значення. Які з них є загальнонауковими, а які вузькоспеціальними?

Спорт є ефективним засобом фізичного виховання. Водночас він має самостійне загальнокультурне, педагогічне, естетичне та інші значення. Це особливо стосується так званого «великого спорту», оскільки багато його видів взагалі мають опосередкований стосунок до вла-

сне фізичного виховання (наприклад, шахи). З іншого боку, фізичне виховання не може обмежуватися лише спортом, тому що сучасні вимоги до функціональних можливостей організму професіоналів та рівня їхньої підготовленості високі і надскладні. Спорт займає важливе місце у фізичній і духовній культурі суспільства. Визначальною функцією спорту є змагальна. Змагальній діяльності у спорті властиве гостре (але не антагоністичне) суперництво, уніфікація дій, умов їх виконання, чітка регламентація взаємодії учасників змагань і способів оцінки досягнень. Все це регламентовано відповідними спортивними класифікаціями та нормативами (локальними, національними, міжнародними). Під час виконання фізичних вправ внаслідок поглиблення дихання збільшується життєва ємкість легенів і організм засвоює більше кисню. Це особливо важливо при захворюваннях легенів і серця. Професор А. Крестовников підрахував, що у бігунів процент засвоєння організмом кисню при невеликому прискоренні дихання збільшується майже вдвічі. Це поліпшує кисневе живлення тканин. У діяльності серцево-судинної системи відзначається така реакція на фізичні вправи: трохи прискорюється пульс і збільшується різниця між систолічним і діастолічним артеріальним тиском. За спостереженнями вчених, таке збільшення амплітуди артеріального тиску свідчить про збільшення ударного об'єму серця. Отже, органи й тканини одержують за одиницю часу більшу кількість збагаченої киснем крові, що поліпшує їх живлення. Саме тому хворим із серцево-судинним патологіями рекомендують лікувальну фізкультуру. Під впливом систематичних занять фізичними вправами виникають помітні зміни і в обміні речовин. Поліпшується функція залоз внутрішньої секреції, зокрема, підвищується здатність організму розщеплювати і синтезувати глікоген (так зване «енергетичне депо», головну форму зберігання глюкози в клітинах багатьох живих організмів). У людини покращується апетит. Усі функції травної системи, як-то: моторна, секреторна та хімічна – нормалізуються. Нині розроблено спеціальні комплекси фізичних вправ, які допомагають поліпшити функції печінки і нирок. Як бачимо, систематичні заняття фізичною культурою позитивно впливають на організм не тільки хворої, а й здорової людини.

Завдання 22. Перепишіть терміни вашого фаху, поясніть їх значення. З'ясуйте орфограми. До яких слів іншомовного походження можна дібрати українські відповідники?

Форсувати, бокс, регбі, боротьба, важка атлетика, кікбоксинг, триатлон, іммобілізація, відновлення, сухожилля, життєдіяльність, фініш, офсайд, анулювати, дискваліфікація, голкіпер.

Завдання 23. До запозичених спортивних термінів доберіть українські відповідники.

Голкіпер, форвард, рефері, фан, аматор, коуч, лузер, реслінг, фол, пенальті, офсайд, хавбек, тайм-аут, плей-офф,бек, відпаривувати, пас, перекладаина, ватер поле, корнер.

Завдання 24. Поясніть значення спортивних термінів. З'ясуйте, з якої мови походить кожний термін.

Скістрим, скейтборд, айкідо, сумо, кунфу, ушу, тхеквондо, фрі-стайл, кікбоксинг, драйв, вилка, дартс, дзюдо.

Завдання 25. Лінгвістична гра «Назви одним словом». Запишіть іменники відповідно до запропонованих перифразів, прокоментуйте їх правопис.

1. Пристрій, який забезпечує роботу м'язів тіла з метою підтримання їхнього тонуусу, спалювання калорій, розвитку гнучкості суглобів тощо.

2. Гормон, секреція якого різко підвищується у стресових ситуаціях, при відчутті небезпеки, тривоги, страху, при травмах, опіках та шокових станах.

3. Захисні реакції організму, спрямовані на збереження сталості внутрішнього середовища проти генетично чужорідних речовин (антигенів).

4. Чемпіон у минулому.

5. Галузь науки, зокрема медицини, що вивчає вплив умов життя і праці на людину і розробляє профілактику різних захворювань; комплекс заходів, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я шляхом дотримання вимог у повсякденному житті й діяльності людини.

6. Помічник тренера, спортсмена.

7. Сильне збудження, боротьба інтересів довкола якої-небудь спортивної події.

8. Перший виступ спортсмена на змаганнях; початок шахової партії.

9. Введення ліків за допомогою шприца у кров хворої людини чи тварини або внутрішньом'язово.

10. Чітка, продумана лінія спортивної поведінки, запозичена із військової справи.

11. Перешкода в окремих видах спортивних змагань, призначена для збільшення часу, потрібного спортсмену для досягнення мети.

12. Споруда, призначена для стрибків на лижах.

13. Спортивне єдиноборство, мистецтво двоюбою холодною зброєю (рапірами, шпагами, шаблями), поширений з XIII – XIV століття.

Завдання 26. Перекласти українською мовою спортивні професіоналізми і терміни.

Бег семенящий, бесшажный, вращение, выгибание спины, движения круговые, исходное положение, кувырок, лестница гимнастическая, передвижение, скользящий шаг, построение, разминка, верный проигрыш, значительное большинство, решающая встреча, спортивное мероприятие, принимать участие, чеканить шаг, оказывать сопротивление, понести потери, хозяин положения, полу оборот, шлем, балансирование, равновесие, ввести в состав, болельщик, возрастные особенности, дублирующий состав, закаливание организма, исход поединка, комплексные соревнования, мышечное переутомление, ничейный сет, обводка, переигровка.

Завдання 27. Перекладіть українською мовою фаховий текст з російської мови (250 слів), складіть словник фахової термінології. Кожен термін охарактеризуйте за схемою: дефініція, ступінь спеціалізації (загальногалузевий, міжгалузевий, вузькоспеціальний), походження (власний, запозичений), спосіб творення.

Завдання 28. Зі словника спортивних термінів виписати терміни обраного виду спорту і визначити способи, якими вони утворені.

Завдання 29. Випишіть зі словника спортивних термінів по п'ять термінів, що позначають властивість, ознаку, процес, явище тощо.

Завдання 30. Прочитайте російсько-український словничок фразем, запам'ятайте українські вислови, з десятьма з них складіть речення.

Братъ, одержать верх – брати гору, подужати.

Верный способ – правильний спосіб, надійний спосіб.

Верный програтъ – неминуча поразка.

Вниз головой – сторч головою, сторчака, коміть головою, догори ногами.

Давать клятву – присягаться, записаться.
Ехать галопом – бігти учвал, чвалом, чвалувати.
Занять первое место – посісти перше місце.
Как можно быстрее – якнайшвидше, притьмом.
Нанести удар – завдати удару.
Не будет из него толку – не буде з нього пуття.
Не возьму в толк – не втямлю, не збагну, не второпаю.
Одним махом – з маху, з одного маху, за один мах.
Переводить дыхание – зводити духа.
Подавляющее большинство – переважна більшість
Потерпеть поражение – зазнати поразки
Приводить в изнеможение – вибиватися з сил
Принимать меры – вживати заходів.
Приобрести известность – зажити слави.
Сбиться с толку – збитися з пантелику, спантеличитися.
Указанное время – зазначений час.

Завдання 31. Прочитайте поданий словничок, випишіть терміни обраного виду спорту і запам'ятайте їх.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИЧОК СПОРТСМЕНА

ГІМНАСТИКА

гимнастическая скамейка – гімнастична лавка
движение туловища – рухи тулуба
сгибание и разгибание рук – згинання та розгинання рук
упражнения для развития гибкости – вправи для розвитку гнучкості
вольные упражнения – вільні вправи
упор лежа на согнутых руках – упор лежачи на зігнутих руках
прыжок прогнувшись – стрибок прогнувшись
бросок м'яча двумя руками – кидок м'яча двома руками
вращение обруча – обертання обруча
восьмерка лентой – вісімка стрічкою

СПОРТИВНІ ІГРИ

атака второго намерения – атака другого наміру
блуждающий форвард – вільний форвард
боковой бросок – бокової, бічний кидок
бросок в корзину – кидок у кошик
внезапно – раптом, раптово, несподівано

вне игры – поза грою
выжидательный – вичікувальний
граница – межа
добавочное время – додатковий час
запасной гирок – запасний гравець
исход матча – результат матчу
квалификационный зачет – кваліфікаційний залік
косой – косий, скісний, навскісний
минутный перерыв – хвилинна перерва
настойчивость – наполегливість
неспортивный поступок – неспортивний вчинок
отемнить решение судьи – скасувати присуд судді
переходящий приз – перехідний приз
персональное замечание – персональне зауваження
позиционный перевис – позиційна перевага
положение о соревнованиях – положення про змагання
регистрация участников – реєстрація учасників
соотношение сил – співвідношення сил
угловой удар – кутовий удар
удалить с поля игрока – вивести, вилучати гравця з поля
условия соревнований – умови змагань

ФУТБОЛ

атака неожиданная – атака несподівана
взаимодействие игроков – взаємодія гравців
возобновить игру – відновити гру
гол ответный – гол у відповідь
завоевать кубок по футболу – завоювати кубок із футболу
наказание игрока – покарання гравця
начало игры – початок гри
обладатель кубка – володар кубка
пас без адреса – пас без адреси
штрафная площадка – штрафний майданчик

ТЕНИС

время игры – час гри
выбегать вперед к мячу – вибігати вперед до м'яча
игра у сетки – гра біля сітки
куснуться м'яча – торкнутися м'яча
мяч, коснувшийся сетки – м'яч, що торкнувся сітки
ответ на передачу – відповідь на передачу
очередность подачи – черговість подачі

придавать мячу вращение – надавати м'ячу обертів
принятый мяч – прийнятий м'яч
уверенность в ударе – впевненість в ударі

БОРОТЬБА

двойной нельсон – подвійний нельсон
категория весовая – категорія вагова
ловер для борьбы – килим для боротьби
перейти в высшую весовую категорию – перейти до вищої вагової категорії
превосходство в технике – перевага у техніці
удержание переворотом – утримання переворотом
через бедро двумя руками – через стегно обома руками
явное преимущество – явна перевага

ПЛАВАННЯ

бассейн для обучения – басейн для навчання
брасс, батерфляй – брас, батерфляй
вдох – вдих
взмах, движение руки – мах, рух рукою
вынырнуть из воды – виринути, випірнути з води
доска для плавания – дошка для плавання
искусственное дыхание – штучне дихання
ныряние – пірнання
плавание способом кроль, на спине – плавання способом кріль (плавати кролем), на спині
скольжение по воде – ковзання по воді
судорога – корч, судома

ШАХИ

выжидательный ход – вичікувальний хід
время для обдумывания – час для обдумування
двойная угроза – подвійна загроза
жертва пешки – жертва пішака
защита – захист
лишняя фигура – зайва фігура
маневрирование – маневрування
молниеносная партия – миттєва партія
шахматные часы – шаховий годинник

Завдання 32. Складіть усне повідомлення про обраний вами вид спорту.

Завдання 33. Побудувати монологічне висловлювання на тему «Фізична культура як засіб профілактики шкідливих звичок».

Завдання 34. Скласти діалогічне висловлювання на тему «Практичні рекомендації щодо мотивації молоді до занять фізичною культурою».

Завдання 35. Підготуйте короткий огляд сучасної спортивної преси. Журнали та газети проаналізувати за такими критеріями:

- ◇ періодичність виходу,
 - ◇ обсяг,
 - ◇ структура видання,
 - ◇ загальна тематична спрямованість,
 - ◇ характер інформації,
 - ◇ цільове призначення та читацька адреса видання,
 - ◇ цікаві рубрики тощо.
- Орієнтовний обсяг огляду – дві друковані сторінки.

Завдання 36. Усно змодельуйте мовну ситуацію, в якій можуть бути використані такі етикетні формули:

- Скажіть, будь ласка...
- Будьте ласкаві пояснити...
- Дозвольте запитати...
- Поясніть, будь ласка...
- Допоможіть, будь ласка...

Завдання 37. Прочитайте тексти. Поміркуйте, які засоби мовного етикету тут використано. Доведіть їх доцільність.

1. Ми добре з вами знаємо чудесний звичай нашого народу, коли, проходячи вулицею в найглухішому селі, один одного обов'язково привітає «Здорові були!» на відповідь «Драстуйте!». І то не обов'язково треба бути знайомими один одному, ні! Це такий собі всенародний, скажуть би, звичай, що знаменує собою повагу громадян один до одного. Це – пошана, це любов не тільки до свого земляка, гордість, що він твій

земляк, а це самогордість і самолюбов, що ти маєш за щастя мати такого земляка і що є щаслива нагода його привітати.

2. От підходить людина до черги, а попередній громадянин їй:

– Будь ласка, вперед! Дуже прошу!

– Ні, нізащо! Ви будете спереду, а я ззаду.

– Та я вас благаю, станьте поперед мене!

– І не просіть, і не благайте! Я такий щасливий, що позаду вас!

Не позбавляйте мене цієї радості! Познайомимось!

– Який ви симпатичний!

– А ви просто ангел! (З тв. *Остана Вишні*)

Завдання 38. Прочитайте прислів'я. Сформулюйте за їх змістом правила мовного етикету.

1. Бережи хліб на обід, а слово на відповідь. 2. Краще мовчати, ніж брехати. 3. Дав слово – дотримай його. 4. Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам. 5. Що маєш казати, то наперед обміркуй. 6. Хліб-сіль їж, а правду ріж. 7. Треба знати, де що сказати. 8. Ласкаве слово – як день ясний. 9. Погане слово проковтні. 10. Всякому слову свій час.

Завдання 39. Прочитайте речення. Які норми мовного етикету вони виражають, що в них засуджується і чому?

1. Яка чемна у вас донечка: усім сусідам каже «добридень». 2. Привітний у мене сусід, уважна людина: не забуває привітати мене з днем народження. 3. Яка неприємна людина: усім каже «ти». 4. Наша сусідка – чемна людина, завжди так ввічливо каже «спасибі» навіть за дрібну послугу. 5. Такі невиховані діти у наших сусідів: ніколи не вітаються. 6. Он сусідка сусідці розкажує новини так, що на всю вулицю чути. 7. Що ви мене паном називаєте? Який я вам пан? 8. От невихована людина: рота не дає відкрити, все говорить, перебиває всіх.

Завдання 40. Прочитайте прислів'я. Які порушення мовного етикету в них названі?

1. Базіка – мовний каліка. 2. Ляпає язиком, як постолом. 3. Накрив мокрим рядом та ще й помелом. 4. Говорить, наче три дні не їв. 5. Гавкає, як собака на прив'язі. 6. Заторохтіла сорока, наче діжка з горо-

хом. 7. Меле, як порожній млин. 8. Бесіди багато, а розуму мало. 9. Глухий слухає, як німий говорить. 10. На городі бузина, а в Києві дядько.

Завдання 41. Прочитайте. Який зміст закладений у поданих реченнях? Які правила мовного етикету виражені в них?

1. Людина не може жити сама. Найвище щастя і радість людська – спілкування з людьми. 2. Ми часто говоримо один одному: бажаю тобі всього доброго, бажаю тобі добра і щастя. Це не тільки вияв ввічливості. У цих словах ми виявляємо свою людську сутність. 3. Ми говоримо один одному: здрастуйте, доброго вам здоров'я... Цим ми висловлюємо своє ставлення до найбільшої цінності – людини. 4. Ми говоримо один одному: дякую, спасибі. У словах подяки, що стали формулою людських взаємовідносин з давніх часів, виражається наше ставлення до зробленого для нас добра. 5. Звертаючись один до одного з проханням, ми говоримо: будь ласка. У цьому простому і чудесному вислові, що здатний чудодійно впливати, захована наша повага до гідності людини, шанування в ній самостійності, незалежності, доброї волі. 6. Великим людським скарбом є вміння відчувати свою провину. Припустившись помилки, завдавши прикрощів, тривоги, ми почуваємо докори сумління й звертаємося з проханням: простіть, вибачте (*В. Сухомлинський*).

Завдання 42. Прочитайте текст. Виділіть у ньому монолог та діалог. Поміркуйте, з якою метою автор поєднує ці дві форми мовлення?

– Довелось нам, Соню, підвозити сьогодні одного хіпі, – став розповідати Заболотний дружині. – Злива, ніч заходить, а він, до рубця промоклий, стоїть на узбіччі, голосує.

– І ви зупинились? Не побоялись брати нічного в машину? – вжахнулась дружина. – Серед них же і вбивці є.

– Ні, цей виявився мирним, просто людина-квітка, знаєш, серед них є такі, що вважають себе квітками. Правда, квітка досить немита, але дощ таки добре її скупав.

– Ще один бродячий філософ?

– І, уяви собі, філософ не пустопорожній, – жвавішає Заболотний. – Деякі його міркування, безперечно, варті уваги... Скажімо, він вважає, що нам потрібен, просто необхідний який-небудь сигнал із Всесвіту чи навіть з'ява позаземних пришельців, щоб могло нас нарешті об'єднати! В одне зібрати весь геній людства й поставити його на захист

планети, бо тільки така крайність отямить, згуртує землян в єдине ціле і зарядує нас як рід! (О. Гончар)

Завдання 43. Складіть діалог – знайомство людей у кількох варіантах:

- а) знайомство дітей шкільного віку;
- б) знайомство юнака і дівчини;
- в) знайомство незнайомих людей у поїзді (автобусі).

Якими засобами ввічливості ви скористаєтесь? Чи однакові вони будуть в усіх трьох текстах? Якщо ні, то чому?

Завдання 44. Запишіть усі можливі формули вітання та прощання з близькими і малознайомими людьми. Поясніть різницю між цими виразами.

Завдання 45. Прочитайте тексти. Визначте стиль мовлення. Дайте відповіді на запитання:

1. В якій мовленнєвій ситуації може звучати кожен із цих текстів?
2. Яке завдання мовця (обмінятися враженнями, дати чітку інформацію, пояснити якість питання, створити образ, спонукати читача або слухача до дії)?
3. Яким є висловлювання (офіційним чи неофіційним, емоційним чи неупередженим, конкретним чи узагальненим)?
4. Які мовні засоби використані у текстах?

I. Оптимальний ступінь тренування ототожнюється зі спортивною формою, яка, у свою чергу, встановлюється показниками спортивно-медичного контролю (збуджений стан нервово-м'язової системи, точність м'язових волокон, реакція вегетативних функцій у де яких видах зусиль і повернення до висхідного рівня, оптимальна вага тіла), а також показниками педагогічного контролю (випробувальні, фізичні, технічні, тактичні і психологічні норми – рівень психічних процесів і станів) та суб'єктивними показниками (бажання тренуватися, змагатися, спати, харчуватися) і, звісно, спортивними результатами. Ступінь тренування вказує на рівень тренувального стану в певному часі.

II.

Палестріада

Гімн Міжнародної федерації боротьби

Салют, звитяжці, хай вам пощастить!
На вашу честь знялися в небо стяги!
Борців хоробрих подвиги й відвагу
Арени знали ще з глибин століть!
Вас, посланців усіх материків,
На килимі вітаємо гостинно.
І ви тепер – у боротьбі невинній –
Титани і боги старих віків!
Хай перемогу жереб вам дає!
Хай Всесвіт дасть блискучий ритм сонета!
Співає зачудовано планета
Про вас, борці, про лицарство своє! (Ліляна Канева).

Завдання 46. Запишіть речення у логічній послідовності, утворивши текст. Доберіть заголовок.

Учасник, у тіло якого потрапила така кулька й забарвила місце влучення, вважається «мертвим» і вибуває з гри. Спочатку в неї грали задля розваги у вихідні дні, а потім вона переросла у спорт. Перемогу здобуває команда, котра захопила прапор суперника. У США вже існує близько 1000 спеціальних полів для неї. З цього й починалася справжня пейнтбольна лихоманка. Кожен гравець озброєний пістолетом, що стріляє желатиновими кульками, наповненими фарбою. Дебют гри відбувся у червні 1982 року в Нью-Хемпширі (США). Пейнтбол – це гра, в якій дві або більше груп людей мають завоювати прапор у суперника.

Завдання 47. Визначте тематичну та жанрову приналежність тексту. Визначте тип тексту (опис, повідомлення, міркування).

9–21 липня відбулися сім матчів 2-го туру української футбольної Прем'єр-ліги. Перемоги більшості топ-команд далися нелегко.

Найбільш впевнено почувався «Дніпро». У виїзному поєдинку проти «Іллічівця» дніпропетровці забили по голу в кожному з таймів. Причому м'яч Євгена Селезньова виявився сотим у професійній кар'єрі гравця. Тим самим дніпряни оформили другу перемогу в чемпіонаті. Підопічні Хуанде Рамоса йдуть на першому місці після двох турів.

Також без втрат йде донецький «Шахтар». У матчі з новачком УПЛ «Севастополем» чемпіон країни після першого тайму грав унічию.

Дотиснути суперника гірникам вдалося лише наприкінці матчу, забивши два м'ячі.

Третім у турнірній таблиці розташувався «Металіст». Харків'яни першими пропустили в гостьовому матчі проти «Арсеналу», але на початку другого тайму двічі забили протягом двох хвилин, зумівши утримати переможний результат.

Першу перемогу в чемпіонаті здобуло київське «Динамо», обігравши на виїзді «Говерлу» В'ячеслава Грозного. Дублем у кінцівці першого тайму відзначився новачок киян Д'ємерсі Мбокані. «Говерла» повернула інтригу, реалізувавши в кінці гри пенальті, але динамівці зуміли втримати перевагу до фінального свистка.

Відзначимо поєдинок в Одесі, де «Ворскла» в самому кінці гри вирвала нічию в «Чорноморця».

Завдання 48. Сформулюйте і запишіть тему, основні думки (думку кожної змістової частини) і головну думку (основний зміст) тексту.

Відтоді, як почалося бурхливе зростання спортивних результатів та їх досягнення почало вимагати від спортсменів величезних витрат сили та часу, підвищився стійкий інтерес з боку спеціалістів спорту найвищих досягнень до науково-методичного та медичного забезпечення (НМ та МЗ) підготовки спортсменів високої кваліфікації. Це не дивно, тому що спортивна практика безперервно свідчить про важливу роль медичних, біологічних, педагогічних, психологічних, інформаційних та багатьох інших складових в ефективності процесу підвищення спортивної майстерності та досягненні перемоги в змаганнях.

Нині вчені багатьох країн, що працюють в галузі спорту, розглядають дуже цікаві та життєво необхідні питання НМ та МЗ підготовки спортсменів, причому досить успішно їх вирішують. Розширюється коло діагностичних методик, і все більше об'єктивізуються експериментальні дані. Активнішим стає контакт тренерів і спортсменів з представниками різних наук. Тренери та спортсмени дедалі частіше отримують досить обґрунтовані методичні рекомендації від лікарів, фармакологів, психологів, інженерів тощо. Усе це визначило як одну з найважливіших складових підготовки спортсменів високої кваліфікації її НМ та МЗ.

Зміст НМ та МЗ підготовки спортсменів високої кваліфікації в Україні формувався та розвивався протягом багатьох десятиріч. У результаті було визначено концептуальні положення, основні напрями діяльності з НМ та МЗ підготовки спортсменів високої кваліфікації, організаційні форми виконання цієї роботи. Однак у нових соціально-економічних умовах суспільства виникла необхідність у переосмисленні

наєвих розробок. У сучасних умовах НМ та МЗ підготовки збірних команд країни структурно та функціонально пов'язано з директивними, регламентувальними, організаційно-управлінськими, кадровими, фінансовими, педагогічними, медико-біологічними, психологічними, матеріально-технічними, інформаційними компонентами супроводження олімпійської підготовки спортсменів.

Упровадження наукових розробок, що здійснюється за вказаними основними напрямками, сприяє досягненню спортсменами найвищих спортивних результатів, але лише за важливої умови – застосування комплексного підходу, який передбачає спільну діяльність різних спеціалістів – педагогів, лікарів, фармакологів, психологів, інженерів та ін.

Таким чином, можна узагальнити, що мета науково-методичного та медичного забезпечення – підвищення ефективності підготовки спортсменів шляхом оперативного впровадження в практику тренувального процесу і змагальної діяльності сучасних даних спортивної науки, передового міжнародного спортивного досвіду та досягнень науково-технічного прогресу.

Завдання 49. Прочитайте текст і назвіть слова, що вживаються для узагальнення сказаного або вказують на висновок.

Футбол давно став невід'ємною частиною культурного життя людства, його надбанням і найпопулярнішою грою на планеті, спортом без кордонів і водночас з яскравими національними рисами. Однак протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до збільшення елементів агресії, насильства та безкультур'я на футбольних полях, трибунах та за їх межами. Це проявляється насамперед у поведінці футбольних фанатів, які щодалі частіше під час футбольних матчів та після них вдаються до жорстоких бійок, що призводять до тяжких тілесних травм, супроводжуються руйнацією обладнання стадіонів, вітрин магазинів, автомобілів та інших цінностей. Ненормативна лексика стає звичною формою спілкування серед глядачів, футболістів, тренерів, керівників та функціонерів. Останнім часом стала модною така форма хуліганства, як «стікери». Йдеться про незвичайну поведінку людей, що реалізують свій егоцентризм через демонстрацію свого оголеного тіла на стадіонах під час проведення футбольних матчів.

Перед спортивною громадськістю, науковцями постала нагальна потреба детального вивчення причин таких негативних тенденцій, і на основі їх виявлення розробити наукові рекомендації щодо їх усунення. Футбольна спільнота Європи звернула увагу на проблему насильства

ще в далекому 1985 р., коли 19 серпня в м. Брюссель була підписана «Європейська Конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час проведення спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів». Україна приєдналася до конвенції 12 листопада 1999 р. Час складання Конвенції було обрано не випадково. Період її підписання характеризувався жакливими подіями на стадіонах Європи, які забрали життя багатьох людей. Найбільші трагедії сталися в 1982 р.: на стадіоні «Лужники» у Москві в матчі кубку УЄФА між командами «Спартак» – «Харлем» загинуло 300 осіб; на стадіоні «Ейзель» Брюссель в фіналі кубку Європейських чемпіонів за участю «Ліверпуля» та «Ювентуса» загинуло 39 осіб, 400 отримало поранення. Саме після цього жакливого випадку англійські клуби були надовго відлученні від участі в Європейських клубних турнірах.

Таким чином, проблема насильства існувала і загрожувала вийти з-під контролю та новими жертвами. Держави – члени Ради Європи для боротьби з насильством погодились визначити низку заходів, зокрема: тісне співробітництво між задіяними органами охорони громадського порядку та безпеки, притягнення до відповідальності винних, суворий контроль за продажем квитків, обмеження продажу алкогольних напоїв, створення умов для ефективного контролю за натовпом та гарантування безпеки глядачів, вжити в межах своїх відповідних конституційних положень заходів, необхідних для реалізації положень Конвенції.

Отже, були розроблені і впроваджені положення та вимоги, які за умови їх виконання можуть забезпечити належний порядок до, під час та по закінченні футбольного матчу. Але, на превеликий жаль, насилля і агресія на трибунах стадіонів і в наш час не зменшились, а в Україні, як ми зараз спостерігаємо, різко збільшується. Про це свідчать події на стадіонах Харкова і Львова в чемпіонаті України 2008 р. Під час матчу «Нафтовик» – «Динамо» Київ протягом 25 хвилин на трибунах стадіону вирувало справжнє побоїще між фанатами клубів за участі органів правопорядку.

Завдання 50. Визначте в тексті слова, що вказують на перехід від однієї закінченої думки до іншої.

Здоров'я у філософському контексті розуміється як справжня гармонія душі, тіла й розуму, що передбачає здорове навколишнє природне й соціальне середовище. На основі трьох основних концептуальних засад розуміння людини (гуманістичне, моральне і християнське) Л.

Кулініченко виділяє три варіанти шляхів побудови і збереження здоров'я.

Перший – використання наукової медицини. Схематично особливості цього шляху можна виразити так: знання – дія (прийоми як методи діяльності, спрямовані на реалізацію знання) – здоров'я. У медичних знаннях відображені морфо-функціональні характеристики органів і систем організму і засоби впливу на них (в умовах патології) з метою нормалізації їх функції. Дух і душа до уваги не брались. А тому традиційно протягом віків медицина була орієнтована на вивчення і збереження лише тілесного здоров'я. З іншого боку, медицина розробила лікувальні засоби, спрямовані на боротьбу з хворобою через їх дію на окремі ланки патогенезу захворювання, тобто корегування наслідків хвороби, а не її причин. Натомість переважна більшість сучасних дослідників у галузі медицини вважає таку стратегію досягнення здоров'я через боротьбу з недугами тупиковою.

Другий шлях збереження здоров'я схематично виглядає так: віра – дія (культ, обряд, магічна процедура, заклинання, діяльність) – здоров'я. Цей шлях пов'язаний з використанням правил і етичних норм, вироблених у різних релігіях і духовних практиках, які використовують для створення й збереження здоров'я душі людини, для захисту від інстинктивного, підлого, тваринного, що дримає всередині людини. Більшість таких методик побудована на механізмах навіювання і гіпнозу, змінного стану свідомості або відключення процесу свідомості. Хвороба продовжує існувати і розвиватися, але вона відсутня на рівні її усвідомлення. Здоров'я не повертається, тому що хвороба ховається, набуваючи інших форм. Але найголовніше, що на цьому шляху нас чекають великі розчарування, пов'язані з тим, що ці методики широко використовують різні шарлатани, малоосвічені люди, знахарі й псевдоцілителі.

Існує ще третій шлях: мудрість – творчість – здоров'я. Цей шлях реалізації замислу творення (Вищого Духу, Макрокосму, Універсуму) про те, щоб людина, похідна від нього і схожа на нього, дійсно стала образом й подобою його, щоб вона не просто існувала, як рослина, або бездушно марнувала своє життя, а стала вільним Джерелом Життя. Мудрість тут – це здатність побачити істинне і потаємне, зрозуміти своє призначення.

Схематичне виділення трьох шляхів (два перших – здоровий спосіб життя, третій – гармонійний спосіб життя) не охоплюють всю гаму буття людини. Однак вони дають можливість вільного вибору людиною свого майбутнього життя, його сенсу, цінностей і пріоритетів, серед яких Здоров'я посідає одне із чільних місць. Адже здоров'я співвідноситься з однією із абсолютних для людини цінностей – цінністю життя. З самого початку лікарське мистецтво в якості головної мети

ставило завдання збереження здоров'я. Так, приміром, у класичному трактаті «Чжуд-ші» схема лікарської науки починається з розгляду двох дерев, які ростуть із одного кореня. Під першим деревом розуміють здорову людину, а під другим –хворого. Розглянемо інший історичний приклад. За легендою, владика Далекого Сходу платили своїм лікарям передусім за вміння підтримувати здоров'я, рівновагу організму. Якщо в організмі з'явився дисбаланс, то лікар зобов'язаний був його легко скоректувати і не допустити переходу незначного порушення в серйозне хронічне захворювання. Немає сенсу лікувати окремо взятий орган, коли в організмі все взаємопов'язано! Так розуміли медицину в старовину.

Завдання 51. Прочитайте текст і виберіть ключові слова для передавання його основного змісту.

Проблема аксіологічних основ фізичної культури належить до числа актуальних та відносно нових у науковому дискурсі. У розвитку фізичної культури наступив період, коли її формування і подальший прогрес вимагають уточнення і поглиблення розуміння діалектики біологічного і соціального. Соціально-біологічна проблема – це загально-біологічна філософська проблема, її цілісний теоретичний аналіз є завданням філософії. Нас у цьому контексті цікавить унікальність феномена фізичної культури як частини загальної культури. Адже саме вона є природнім містком, що дозволяє поєднати соціальне і біологічне у розвитку людини. Тому ціннісний потенціал фізичної культури та його культуротворчий характер необхідно досліджувати крізь призму діалектики біологічного і соціального, виділивши ієрархічно відповідні рівні цінностей.

Історично фізична культура складалась перш за все під впливом практичних потреб суспільства у повноцінній фізичній підготовці молодого покоління і дорослого населення до праці та захисту батьківщини. Водночас зі становленням систем освіти і виховання, фізична культура ставала базовим чинником формування рухових умінь та навичок. Якісно нова стадія осмислення сутності фізичної культури пов'язана з її впливом на духовну сферу людини як дієвого засобу інтелектуального, морального, естетичного виховання. І якщо немає особливої потреби доказувати величезний вплив занять фізичними вправами на біологічну сутність людини: на його здоров'я, фізичний розвиток, морфофункціональні структури, то її вплив на розвиток духовності потребує окремих пояснень та доказів. Важливим аргументом на користь значущості фізичної культури для всебічного розвитку людини може стати осмислення ціннісного потенціалу цього феномена.

Завдання 52. Прочитайте текст. Висловіть ту ж саму думку іншими словами. У кожному реченні (абзаці) підкресліть ключове слово (речення).

Великого поширення серед запорожців набуло загартування водою. За словами Д. І. Яворницького, «козаки вставали на ноги зі сходом сонця, зразу ж умивалися холодною джерельною або річковою водою». Серед різноманітних фізичних вправ козаки нерідко надавали перевагу плаванню. З одного боку, плавання мало прикладну спрямованість. Без уміння плавати було дуже важко, практично неможливо вижити в той час. З іншого боку, плавання – один з найбільш ефективних засобів загартування. Воно має велике оздоровче значення, зміцнює серцево-судинну, дихальну і м'язову системи, сприяє гармонійному розвитку особистості.

Як зазначає А. Ф. Кашенко, «купалися запорожці не тільки влітку, а й восени, а хто – так і всю зиму». Майже неймовірно: частина козаків купалася навіть взимку. Це ж яку потрібно мати витримку, силу волі, рівень загартованості, щоб увійти в холодну, льодяну воду. Можна стверджувати, що традиція «людей-моржів» у нас давня, вона була притаманна козацькому способу життя. Часто проводилися змагання з пірнання у воду. Для цього старшина впускав прокурену люльку в річку, і молоді козаки наввипередки пірнали, щоб дістати її із дна. Особливо почесно вважалося взяти люльку з річкового піску без допомоги рук: одними зубами, і так винести її на поверхню. Найбільш відповідальним випробуванням для молоді було подолання дніпровських порогів, і тільки тоді вони отримували звання «істинного» запорозького козака. Подолати пороги було справою дуже тяжкою і небезпечною. З історичних свідчень Боплан дізнається, що у козаків існував звичай приймати у свої кола тільки того, хто пропливе всі пороги Дніпра: «Серед козаків жоден не вважатиметься справжнім козаком, поки не перейде всіх тих порогів».

Водночас потрібно зазначити, що навіть тоді, коли молодика приймали до «істинного» козацтва, він не припиняв займатися фізичними вправами. На нашу думку, в Запорозькій Січі, так само як і в Стародавній Греції, існував культ фізичної досконалості. Запорозькі козаки дуже високо цінували цілющі властивості сонячного проміння і тому прагнули якомога більше часу побути під його дією. Слід враховувати, що козаки жили на берегах річок, озер, ставків, де ультрафіолетових променів значно більше, тому що вони відбиваються від води. Під дією сонячного проміння у козаків підвищувався тонус центральної нервової системи, розширювався кров'яний тиск, посилювалось потовиділення, знищувались мікроби і руйнувалися отрути, які виробляють ці мікроби.

Внаслідок тривалого перебування козаків на сонці відбувалась пігментація шкіри, яка набувала коричневого кольору. Вона захищала запорожця від надмірного сприймання ультрафіолетових променів. Француз Н. де Бартеон, характеризуючи козаків, порівнював їх з індіями: «...Козаки – дужі, загартовані».

Під впливом регулярних дій зовнішнього середовища (сонця, повітря, води) відбувалося поступове пристосування організму до цих змін, що сприяло профілактиці різноманітних захворювань, зміцненню здоров'я та повноцінному довголіттю. На міцне здоров'я та довголіття запорожців звертали увагу практично всі мандрівники й дослідники, які відвідували Січ.

Завдання 53. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому речення, що виражають основні положення тексту, і речення, які деталізують основні положення.

На початок третього тисячоліття аеробіка розділилася на три види: оздоровчу, спортивну та прикладну. Оздоровча аеробіка – один з напрямів масової фізичної культури з регульованим навантаженням. Спортивна аеробіка (з 2005 р. назва «Аеробічна гімнастика») – це вид спорту, в якому спортсмени виконують безперервний і високо інтенсивний комплекс вправ із складною координацією. Вона зародилася пізніше на базі оздоровчої аеробіки й відокремилася від неї.

Прикладна аеробіка набула певного поширення як додатковий засіб у підготовці спортсменів інших видів спорту (аеробоксінг), а також у виробничій гімнастиці, в лікувальній фізкультурі (кардіофанк) і в різних рекреаційних заходах. Цікаво склалася «доля» одного з прикладних різновидів аеробіки – черлідінга в Україні. У 2001 р. була створена одеська команда «ReD Foxes», що завоювала величезну популярність не лише в країні, але й за її межами.

У 2004 р. черлідінг стає окремим видом спорту – створюється Всеукраїнська федерація черлідінга. Найбільші досягнення команди «ReD Foxes» – переможці конкурсу FIBA для участі й виступу на Іграх XXVIII (Афіни, 2004) і XXIX (Пекін, 2008) Олімпіад.

У сучасному періоді розвитку в оздоровчій аеробіці з'явилися, окрім базової аеробіки, безліч різновидів: степ-аеробіка, слайд-аеробіка, фітбол-аеробіка, тераробіка, танцювальна аеробіка, памп-аеробіка, аква-аеробіка, сайкл-аеробіка, тайбо, кібо, каратебіка, аеробоксінг, треккінг-аеробіка та ін. (всього близько 40). Різноманітність і постійне оновлення програм для досягнення сили, витривалості, гнучкості, координації рухів, високий емоційний фон занять завдяки музичному супроводу, до-

зволяє оздоровчій аеробіці утримувати високий рейтинг серед інших видів оздоровчого фітнесу.

Впровадження цифрових технологій у побут нового тисячоліття дозволяє широко популяризувати оздоровчі програми й індивідуалізувати заняття. По всій Україні відкриваються численні фітнес-зали. Останнім часом не лише у світі, але й в Україні з'явилися великі фітнес-центри з коштовним і різноманітним устаткуванням, яке покращує ефективність занять аеробікою. Науковців продовжують цікавити питання теорії та методики аеробіки. Зокрема, одне з останніх дисертаційних досліджень з аеробіки в Україні – А. А. Боляк «Модельні характеристики фізичної і технічної підготовленості спортсменів спортивної аеробіки на етапі попередньої базової підготовки» (2007).

Завдання 54. Складіть тези, що передають основні думки (основний зміст) тексту.

Туризм у своєму первинному значенні виник наприкінці XIX століття, а інтенсивного розвитку набув лише в другій половині XX століття, що відрізнялося стрімким удосконаленням техніки, технологій, суспільних відносин, за що й одержав титул «феномена XX століття».

А. Ю. Александрова виділяє дві групи визначень туризму. Перша – розкриває внутрішній зміст туризму, що виражається в єдності всього різноманіття властивостей і відносин, дозволяє відрізнити його від подібних явищ. Ця група дефініцій є концептуальною основою туризму й визначає туризм як складне утворення, що взаємодіє з навколишніми макросередовищами. Друга група дефініцій носить вузькоспеціальне призначення, характеризуючи окремі економічні, соціальні, правові аспекти туризму і його видові особливості. Вони обмежені та виступають як засіб рішення конкретних вузькогалузевих завдань, не розкривають усього різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків туризму.

З огляду на позицію А. Ю. Александрової, ми вважаємо, що найбільш точна суть визначення туризму запропонована Міжнародною асоціацією наукових експертів в області туризму. Туризм трактується як «сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення й перебування людей у місцях, відмінних від їхнього постійного місця проживання й роботи». Дане визначення дозволяє розглядати туризм як багатогранне явище у всьому його різноманітті.

Розглядаючи туризм як економічне явище, можна сказати, що це потужна світова індустрія, що займає до 10 % світового валового продукту. У сфері туризму зайнято понад 250 млн чоловік, 11 % споживчих витрат, 5 % всіх податкових надходжень. Це великий бізнес, великі

гроші й серйозна політика глобального рівня. Саме тому визначення понятійного апарату туризму відображено в законодавствах різних країн і міжнародних організацій, і, незважаючи на деякі розбіжності, вони дотримуються класичного трактування.

Туризм – це тимчасове переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або іншу місцевість у межах своєї країни у вільний час із метою одержання задоволення й відпочинку, оздоровчих, лікувальних, гостьових, пізнавальних, релігійних або в професійно-ділових знань. Таке трактування, з одного боку, відбиває загальну спрямованість даного виду діяльності, а з іншої створює деякі обмеження й не дає повної характеристики цьому багатогранному явищу. На думку В. Квартального, А. Александрової, значна частина обмежень носить економічний характер, обумовлений місцем туризму в сучасному розвиненому суспільстві; служить цілям і принципам міжнародної туристської статистики, з метою економії, планування, обліку й однакового міжнародного розуміння категорій туризму, що підлягають статистичній оцінці й порівнянню.

Щоб сформулювати повне розуміння поняття «туризм», необхідно розглянути безліч аспектів туризму, його взаємодію з іншими видами діяльності, а також різні варіанти класифікації туризму. Туристичний ринок охоплює структурне різноманіття даного поняття: організований і неорганізований; далекий і короткостроковий; стаціонарний і маршрутний; елітний і економічний; дитячий і молодіжний, для осіб старшого віку; груповий, індивідуальний і сімейний. Перераховані варіанти класифікації далеко не всі, оскільки в практиці соціально-культурного життя постійно виникають нові типи, види й форми туризму.

Неоднозначність діяльності в туризмі дозволяє характеризувати його як особливий масовий вид подорожей у вільний від роботи час і з чіткими цілями. Однак не завжди враховується його інша сторона, що полягає в тому, що туризм – це діяльність, спрямована на організацію та здійсненню подорожей. Тому має місце деяка однобічність підходу до розуміння туризму і його класифікації. На думку А. Александрової, серед усього різноманіття існуючих класифікацій туризму найголовнішою є класифікація туризму за політично-економічною ознакою, запропонованою Всесвітньою туристичною організацією. Відповідно до цієї класифікації виділяють міжнародний і внутрішній туризм. У класичному трактуванні туризму закладена одна із найпоширеніших ознак його класифікації – це диференціювання видів туризму за цільовою спрямованістю. Ця ознака лежить в основі класифікацій Всесвітньої туристичної організації.

За цільовою спрямованістю виділяють курортно-оздоровчий, пізнавальний, розважальний, екологічний, діловий, спортивний, сімейний, сільський, паломницький, етнічний, науковий, екскурсійний, культурно-дозвільний, культурно-пізнавальний, краєзнавчий, пригодницький туризм.

Необхідно відзначити, що трактування деяких видів туризму цієї класифікації різними авторами неоднозначне. На думку А. Александрової, воно має дискусійний характер. Ми дотримуємося цієї думки й вважаємо, що у цій класифікації не враховується галузева структура туризму, і ціль подорожі може виступати змістом діяльності й формою організації.

Спортивний туризм деякі трактують як подорож людей з метою заняття обраним видом спорту. Фізичні вправи, що є змістом конкретного виду спорту, у цьому випадку є лише засобом досягнення розважальних, рекреативних, оздоровчих, ділових та інших цілей. У той же час існує й інша точка зору на даний вид туризму. Вона характеризує його як подорож, пересування туриста, як зміст його змагальної та оздоровчої діяльності, як самостійний фізкультурно-спортивний вид.

А. Сеселкіним запропонована диференціація спортивного туризму власне на такі різновиди: вид спорту, вид туристської діяльності, що забезпечує масові спортивні заходи з наданням послуг спортивним колективам, уболівальникам і глядачам цих заходів, і походи й подорожі з активними способами пересування, але без спортивної мети. З метою впорядкування за цільовою спрямованістю, А. Александрова пропонує виділити тільки дві групи туризму – рекреативно-анімаційний і діловий туризм. Туризм із метою розваги й відпочинку поєднує всі види турів з різною змістовною й організаційною спрямованістю. Діловий туризм – подорож зі службовими цілями без одержання доходів на місці відрядження.

Класифікація туризму за способом організації також підтримується багатьма дослідниками. Вони виділяють самодіяльний і плановий туризм. Наприклад, на думку А. Александрової, самодіяльний туризм можна називати неорганізованим, а плановий – організованим. Поняття «плановий» туризм приймається однозначно всіма авторами. Під ним розуміються будь-які види туризму, розроблені й реалізовані організаторами. Плановий – регулюється державою за допомогою законодавчих і нормативних актів. Він становить основу індустрії масового туризму. Це – головна складова діяльності різних комерційних організацій і підприємств, які належать до категорії туристичних фірм.

Щодо самодіяльного туризму, то його трактування є неоднозначним. Якщо люди подорожують без участі організаторів, тоді це самодіяльний туризм. Він ґрунтується на діяльності окремих людей, ма-

лих туристських груп, добровільних туристських об'єднань, союзів і туристичних клубів, які на добровільній основі беруть участь в організації й здійсненні туризму.

Завдання 55. Прочитайте текст, знайдіть у ньому слова, що називають різні порушення функцій хребта.

Катастрофічні темпи й масштаб поширення захворювань опорно-рухового апарату (порушення постави, сколіоз, остеохондроз, патологія міжхребцевих дисків тощо) сприяли тому, що перше десятиліття XXI ст. оголошено Всесвітньою організацією охорони здоров'я «Декадою кісток і суглобів».

Так, 80–100 % дорослого населення при тривалому сидінні відчують біль у різних відділах хребта більшої чи меншої інтенсивності; до кінця робочого дня послаблюються точність рухів, інтенсивність та стійкість уваги й пам'яті, порушуються процеси мислення, знижується продуктивність праці; через сидячий спосіб життя страждають хребет, кровообіг і гормональні органи.

Усе це напряму пов'язано із проблемою порушення постави та деформації хребта. Статистика свідчить, що якщо серед дітей молодшого шкільного віку окремі порушення функцій хребта спостерігаються в 30 %, то до 18 років подібні патології виявляються вже у 90 % молодих людей. Найбільш поширеними вадами постави є кругла (сутула) спина, кіфотична, лордотична постава й плоска спина.

Дуже поширене на сьогодні серед молоді таке захворювання хребта, як остеохондроз. Для нього характерні ураження міжхребцевих дисків, найчастіше в шийному та поперековому відділах. У людей, які страждають цим захворюванням, виникає тупий або гострий біль у хребті, обмежується рухливість. Також серед молодих людей часто трапляється хвороба Бехтерева. Це запалення міжхребцевих суглобів, що призводить до їх зрощення, через що хребет немов перебуває в жорсткому футлярі. У запущених стадіях вищезгаданої хвороби хребет нагадує бамбукову палицю.

Серед різних захворювань хребта, які важко піддаються лікуванню, перше місце посідає сколіотична хвороба, що характеризується цілим комплексом морфологічних і функціональних змін у хребті та організмі в цілому. Найчастіше сколіоз – це «м'язове» захворювання, оскільки як профілактика, так і прогресування сколіозу визначаються саме нерівномірним рівнем розвитку й станом м'язів.

М'язи спини поділяються на поверхневі та глибокі. Поверхневі м'язи кріпляться до пояса верхніх кінцівок, до плечей і ребер. Глибокі

м'язи кріпляться переважно до ребер та хребців. Глибокі м'язи спини ізольовано виконують найрізноманітніші функції, проте в сукупності всі вони в основному забезпечують згинання й розгинання хребта, а разом і з ним і тулуба. М'язи спини допомагають утримувати тулуб у вертикальному положенні. Сила м'язів спини створює «фундамент», який забезпечує зручну амплітуду руху рук. М'язи спини беруть участь у рухах грудної клітки. Слід згадати й те, що вони мають великий об'єм та їхня втома викликає значне виснаження організму. Це переважно й визначає важливість їхнього доброго та гармонійного розвитку. Систему тренувань слід складати таким чином, щоб ця група м'язів отримувала сильне навантаження не більше двох разів на тиждень. Такі умови сприятимуть найбільш правильному розвитку всієї групи м'язів спини.

Запропонована нами програма атлетичного тренування сприятиме зміцненню всього опорно-рухового апарату й гармонійному розвитку основних груп м'язів з акцентом на зміцнення м'язів спини. Складена вона за принципом поступового збільшення навантажень та варіації інтенсивності, оскільки реакцію м'язів на тренування, а отже і їх розвиток, можливо забезпечити тільки регулярною зміною тренувальної програми. Проте рано чи пізно починається період так званого «застою», коли м'язи перестають відгукуватися на тренінг – відбувається їх «звикання» до виконуваної роботи. Проте зрушення з «мертвої точки» все ж можливе – тут рятує зміна обсягу та (або) інтенсивності навантажень, виявлення вправ, на які м'язи більше не відгукуються очікуваним прогресом, і заміна їх на «нові», ефективніші. Арнольд Шварценеггер говорив: «М'язи слід «дивувати» для їх росту та розвитку».

Завдання 56. Прочитайте текст, розподіліть його на смислові частини, доберіть назви до кожної з них. Виділіть основну тему розповіді.

Нові шляхи, засоби і раціональні методи фізичного виховання, що створені в процесі творчої діяльності людства виокремлюємо як інноваційні (новітні) технології фізичного виховання. До таких технологій ми відносимо також запозичені з метою творчого використання оздоровчі системи різних народів світу (хатха-йога, карате, бусідо, сумо, східні танці тощо).

Визначимо та проаналізуємо деякі із сучасних інноваційних технологій, що вдало впроваджені педагогами і вчителями фізичної культури. Скейтбординг – масове захоплення молоді 80-х років ХХ століття, що у 90-х перетворилось на вид спорту. Катання і виконання трюків на скейті – це не просто активне часопроведення, це долучення до так зва-

ної екстремальної культури – зі своєю модою, музикою, сленгом, манерою поведінки.

Охарактеризуємо стилі скейтбордингу. Стритстайл – це особливий стиль швидких перегонів на дошках, стрибки вгору, під час яких скейт обертається навколо своєї вісі або спортсмен виконує фінти. Фрістайл – це «танець на дошці», виконання трюків під ритмічну музику. Сьогодні скейтинг являє собою молодіжну субкультуру: видаються спеціальні журнали, серйозні фірми роблять якісне устаткування і різні аксесуари. Необхідно підтримати фахівця, вчителя-практика з Києва Ю. Петренка, який оприлюднив свій досвід упровадження скейтбордингу як технології на заняттях фізичної культури із хлопцями і дівчатами 6 – 9 класів, визначивши скейтбординг оптимальним згідно із усіма сучасними вимогами видом фізичного гарту. Педагог визначив, що сучасні уроки фізичної культури повинні відповідати трьом основним правилам: створювати умови для оптимальної рухової активності школярів, по-друге, бути цікавими молоді та сприяти педагогічному контакту з учнями. Запровадивши в програму навчання означеної вікової категорії заняття із скейтбордингу протягом трьох років, організувавши секцію скейтбордингу у своєму навчальному закладі, Ю. Петренко отримав позитивний результат: кількість учнів, що за станом здоров'я належали до спеціальної медичної групи зменшилась на 23 %. Рівень фізичної підготовленості дівчат за результатами державних тестів значно підвищився – середній результат стрибків у довжину збільшився на 11 см, човникового бігу покращився на 0,5 с. У дослідженні брало участь 160 хлопців та дівчат щорічно.

Прикладом вдалого використання інноваційних технологій у галузі фізичної культури визначаємо бейсбол (софтбол). В історичному контексті дотичні ігри «oіпа» і «лапта» вважалися румунським, українським та російським населенням нашого краю національними. Бейсбл (англ. baseball) – спортивна гра з м'ячем, який б'ють битою. Різновид бейсболу із більшим м'ячем називається софтболом. Простота правил гри, досить значна кількість гравців, чітко виокремлені правила – це компоненти вдалого використання гри в процесі фізичного виховання дітей та молоді. Певний час лапта належала до програми фізичного виховання дошкільнят. Оптимальне навантаження під час цієї досягається за рахунок чергування руху (відбивання, бігу, стрибку, кидка і ловіння) з відпочинком. Вважаємо лапту, софтбол та бейсбол вдалими прикладом використання інноваційних технологій на уроках та заняттях фізичною культурою.

Система фізичного виховання школярів в умовах сучасного навчального закладу повинна бути побудована таким чином, щоб фізичні вправи були доцільними не тільки з точки зору фізіологічної та функці-

ональної, а й виховної та естетичної. Спираючись на це, новітні технології фізичного вдосконалення, що включають різноманітні танцювальні та ритмічні вправи (різновиди аеробіки: степ-, тайбо-, аква-; бейлі-денс, шейпінг тощо) сприятимуть формуванню правильної постави, гарної ходи, розвитку ритмічності та координації рухів.

Здоровий інтерес фахівців, педагогів, спортсменів викликає рукопашний бій як вид фізичної активності з огляду на можливості його використання в практиці загальноосвітніх шкіл. Проте є й певні проблеми: недостатність кваліфікованих кадрів та спортивних залів або майданчиків, нестача фінансування змагальної діяльності тощо.

Завдання 57. Прочитайте текст. Виберіть із кількості наведених речень ті, у яких сформульована тема тексту. Передайте його основні положення у вигляді переказу.

Важливу роль у реалізації олімпійської освіти в процесі підготовки студентів факультету фізичної культури відіграє навчальна діяльність, яка є одним із найбільш ефективних напрямів підготовки фахівців до впровадження її у загальноосвітні навчальні заклади. Аналіз навчальних планів підготовки фахівців ОКР «бакалавр», «спеціаліст» та «магістр» дозволяє констатувати, що питання з олімпійської освіти включені переважно у робочі навчальні програми циклу фахових навчальних дисциплін, а саме: історія фізичної культури, Олімпійський і професійний спорт, професійна майстерність тренера, теорія і методика обраного виду спорту, теорія і методика тренування кваліфікованих спортсменів, основи теорії і методики спортивного тренування, інвалідний спорт та частково у розділ теорії і методики фізичного виховання. У середньому, кількість годин, виведених на дисципліни, у яких викладається матеріал з олімпійської освіти становить 5 % від загальної кількості навчального часу, що відводиться на викладання дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Одним із найбільш ефективних напрямів реалізації олімпійської освіти на факультеті фізичної культури є видавнича діяльність. Аналіз цього напрямку впровадження олімпійської освіти свідчить, що 90 % друкованого матеріалу з даного питання, є наукова продукція видавництва «Олімпійська література», які надаються регіональним відділенням НОК України. Науково-педагогічні працівники факультету видають друком методичні рекомендації, статті і тези з питань олімпійської освіти. На жаль, за останні 10 років надруковано всього 2 навчально-методичних посібники з проблем олімпійської освіти.

Дослідження свідчать, що одним із дієвих напрямів вирішення питання Олімпійської освіти на факультеті є співпраця з регіональним відділенням НОК України, Олімпійською академією України, вищими навчальними закладами різних держав світу, управління фізичною культурою і спортом, федераціями з видів спорту, громадськими організаціями. За їх допомогою здійснюється оформлення куточка Олімпійської слави в університетському музеї, фотогалереї «Спортивна гордість університету» та «Наші Олімпійці», фотостендів «Олімпійський рух» та «Олімпійські ігри сучасності». Більшість спортивних масових заходів в університеті проводяться під Олімпійськими гаслами. Щорічно студенти молодших курсів зустрічаються з видатними спортсменами-олімпійцями, ветеранами Олімпійського руху.

Суттєву роль у роботі факультету фізичної культури відіграє співпраця з загальноосвітніми навчальними закладами, яка реалізується у таких формах: включення олімпійської освіти в програму курсів підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури та тренерів ДЮСШ; виступи науково-педагогічних працівників на методичних семінарах вчителів фізичної культури; проведення семінарів на олімпійську тематику для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів; проведення студентами-практикантами бесід, лекцій із питань олімпійського спорту та олімпійської освіти з учнями; організація у загальноосвітніх навчальних закладах спортивних вечорів, спортивних свят, зустрічей із видатними спортсменами-олімпійцями; проведення спортивно-масової роботи в школах під Олімпійськими гаслами; організація і проведення Олімпійських уроків у загальноосвітніх навчальних закладах, коледжах, училищах.

Суттєвою складовою впровадження олімпійської освіти є співпраця з засобами масової інформації. Науково-педагогічні працівники, студенти подають інформацію в місцеві газети, теле- і радіопрограми про результати участі спортсменів університету в різних змаганнях, також ця інформація висвітлюється на сайті університету.

Аналіз діяльності факультету фізичної культури свідчить, що для вирішення проблеми впровадження олімпійської освіти в процес підготовки студентів доцільним є впровадження в навчальний процес спецкурсу або окремої навчальної дисципліни «Олімпійська освіта», питань із олімпійської освіти в програму педагогічних практик студентів. Варто ширше використовувати під час методичних і семінарських занять з дисципліни «Історія фізичної культури» та «Олімпійський та професійний спорт» наочний супровід із питань Олімпійського руху; включати в тематику курсових робіт з теорії і методики фізичного виховання та спортивної спеціалізації, випускових кваліфікаційних робіт з проблеми Олімпійського спорту і олімпійської освіти; запровадити в

практичну діяльність університету семінари з обміну досвідом фахівців ВНЗ регіону з питань олімпійської освіти.

Завдання 58. Перекладіть текст українською мовою.

Йога – это практическая философия, предполагающая единство духа и тела, необходимое для хорошего самочувствия и усиления святы с подсознанием, это также учение, дошедшее до нас из глубины веков и упомянутое в самих древних источниках. Слово «йога» происходит от санскритского корня *йюдж*, что означает «соединять». Занятия йогой когут включать в себя различного вида упражнения. Есть комплексы статической йоги, динамической йоги, работы с энергиями, духовной работы над собой, воспитание в себе правильного мировосприятия и отношения к жизни. Это обучение позволяет человеку жить в гармонии с собой и окружающим миром.

Основой йоги являются асаны, их выполнение помогает при различных недомоганиях, укрепляет и тонизирует мышцы, развивает гибкость. Асаны приносят стабильность телу и равновесие уму. Но главное их значение состоит в том, что они устанавливают связь между телом и разумом, чтобы их гармонія позволила начать движение по пути от физического совершенства к духовному совершенству. Они нормализуют функции всего организма, регулируют такие произвольные процессы, как дыхание, циркуляция крови, пищеварение, взвод шлаков, метаболизм, положительно влияют на работу всех желез внутренней секреции и органов, равно как нервной системы и мозга. Такой результат достигается при помощи глубокого дыхания, в то время как тело выполняет различные позы. Каждое из этих упражнений создаёт определённую совокупность функциональных отношений внутр. организма.

Поэтому йога способна воздействовать на человека физически, психически, морально и духовно. Польза от физических упражнений огромна, они укрепляют сердце, улучшают кровообращение и пищеварение, выводят из организма отходы жизнедеятельности, устраняют негативне эмоции, напряжения из мышц и мозга. Физические упражнения укрепляют кости, тонизируют мышцы и связки, потому человек становится подтянутым и крепким. Упражнения повышают уровень энергии и ведут к увеличению производства эндорфинов, естественных гормонов радости, которые влияют на настроение человека и его самочувствие. Йога повышает концентрацию внимания, успокаивает мозг и даёт ощущение равновесия, спокойствия и удовлетворения. Основной целью йоги, делающей её привлекательной для многих людей, является здоровый образ жизни, восстановление и гармонизация естественных процессов в организме человека.

Завдання 59. Прочитайте текст, відзначте (випишіть місця), що розкривають різні аспекти проблеми. Назвіть питання, що в ньому висвітлюються.

Конкретну дату зародження фізичної рекреації як компонента фізичної культури вказати неможливо, як і невідома точна дата виникнення фізичної культури чи мистецтва. Сьогодні рекреація стає самостійним науковим напрямом, що формується на межі багатьох наук: географії, економіки, соціології, медицини, фізіології, екології, курортології, теорії фізичного виховання, теорії містобудування тощо.

Як відзначає С. А. Боголюбова, уперше в науковій літературі термін *рекреація* з'явився в США в кінці 1890 р. у зв'язку з уведенням нормованого робочого дня та другого вихідного дня, літніх відпусток. Відповідно, під цим терміном розуміли відновлення, оздоровлення, а також простір, де здійснювалися ці види діяльності.

Рекреація – це всі форми дозвілля людини, що проводяться в закритих приміщеннях і просто неба, у природному й урбанізованому середовищах. *Рекреаційний ефект* виявляється в тому, що людина відчуває бадьорість і задоволення від відпочинку, оскільки організм досяг необхідного рівня енергообміну із середовищем унаслідок фізіологічного й психологічного оздоровлення, досягнення душевної рівноваги. Людина, котра переживає рекреаційний ефект, перебуває в стані психофізіологічного комфорту, у неї з'являється відчуття збалансованості емоційних і соціокультурних самооцінок, вона готова до нових навантажень. Сприятливі емоції й висока самооцінка засновані не тільки на внутрішніх відчуттях, а й на розумінні людиною важливості суспільних стандартів праці та відпочинку.

Безперечно, рекреація – це збірне поняття, яке охоплює широке коло проблем, переважно пов'язаних із санітарно-курортним лікуванням і з усіма видами активного оздоровчого відпочинку: заняття фізичною культурою, туризмом, екскурсіями тощо.

Фізична рекреація – органічна частина фізичної культури, специфічним змістом якої є рухова діяльність, спрямована на задоволення потреби людини активно відпочивати для адаптації, відновлення, зміни діяльності, а також удосконалення особистої конституції фізичної та духовної (М. Бердус, М. Боген, Г. Бендус, В. Чувилин). На думку В. М. Видрина, *фізична рекреація* – це процес використання фізичних вправ, ігор, розваг, а також природних чинників для активного відпочинку, зміни виду діяльності, відволікання від процесів, що спричиняють фізичну, психічну й інтелектуальну втому, отримання задоволення від занять фізичними вправами (В. М. Видрин, А. Д. Джумаєв).

Студент – сам творець свого здоров'я, за яке він повинен боротися, адже з раннього віку потрібно вести активний спосіб життя, займатися загартовуванням, фізичною культурою й спортом, дотримуватися правилами особистої гігієни та взагалі добиватися справжньої гармонії особистості й здоров'я. Зміцнення та збереження свого здоров'я – це головний обов'язок кожного студента й він не має права перекладати всі ці обов'язки на оточуючих.

Запорука успіху студента в зміцненні та збереженні свого здоров'я багато в чому залежить від своєчасного планування свого часу. Студент, який регулярно планує свій навчальний день, може щодня заощадити 1–2 години. Так він отримує додатковий особистий час, який можна використати на власний розсуд: на відпочинок, самоосвіту, хобі тощо. Студент повинен уміти правильно чергувати заняття та відпочинок. Після заняття у ВНЗ 1,5–2 години слід витратити на відпочинок, але це не означає стан повного спокою. Відновлення, укріплення та збереження здоров'я студентської молоді має велике соціально-біологічне й суспільне значення. Важливе значення в розв'язанні цієї проблеми для студентів мають, крім занять із фізичної культури, масово-оздоровчі форми фізичної культури поза навчальним процесом.

Одним із видів фізичної культури, який успішно розв'язує проблему оздоровлення студентів, є фізична рекреація, що дає можливість, з урахуванням її засобів, форм і методів організувати для студентів комплекси заходів, котрі дають їм змогу прищепити позитивне ставлення до занять фізичними вправами, повною мірою розкрити функціональні можливості організму, сформувати здоровий спосіб життя та соціально активність. Фізична рекреація як вид фізичної культури увійшла в життя студентської молоді в різних термінах і поняттях, що характеризують її окремі сторони (масова фізична культура, оздоровча, масовий спорт, активний відпочинок та ін.).

У процесі вивчення сутності фізичної рекреації встановлено, що насправді вона охоплює зміст усіх зазначених вище термінів. Однак до сьогодні серед учених немає єдиної думки про суть фізичної рекреації. Фізична рекреація дає змогу студентській молоді задовольняти потреби в руховій активності, інтереси, мотиви в емоційному активному відпочинку, раціональному використанні вільного часу. Вона задовольняє групові й індивідуальні потреби молоді в нерегламентованій щодо вільної форми рухової активності, адекватної їхнім суб'єктивним можливостям, сприяючи при цьому нормальному функціонуванню організму через створення оптимального фізичного стану.

Студентська молодь – це суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості. Студент-

ська молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики й риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, перебувають у стані формування та становлення. Оздоровчо-рекреаційний напрям в освітньому процесі ВНЗ передбачає використання засобів фізичної культури й спорту при колективній організації відпочинку, культурного дозвілля у вихідні дні, у період літніх та зимових канікул для відновлення й зміцнення здоров'я. До засобів цього напрямку можна віднести туристичні походи, екскурсії, різноманітні види рухливих ігор, спортивні заходи, які можуть бути організовані на базі студентських гуртожитків, у будинках відпочинку, оздоровчо-спортивних таборів, під час навчальної практики тощо.

Рекреація – це діяльність студентів у вільний від занять час для відновлення, зміцнення фізичних і духовних сил та всебічного розвитку особистості переважно за допомогою природних факторів на спеціально призначених для цього територіях, що лежать поза місцем постійного проживання.

Отже, удосконалення процесу управління рекреаційною руховою активністю студентської молоді є однією з актуальних проблем дослідження в теорії та методиці фізичної культури. Її розв'язання сприятиме зняттю психологічної напруги в навчально-виховному процесі, покращення особистих якостей, морфофункціональних показників, підвищення рівня здоров'я студентів.

Завдання 60. Прочитайте текст, виділіть речення або абзаци, що характеризують основне призначення методу «фартлек» у боксі.

Метод «фартлек», що в перекладі з англійської означає «гра швидкостей», розроблено в 1930 р. шведськими вченими під керівництвом тренера Холмера для бігунів, які змагаються в кросі на пересіченій місцевості, потім модифіковано та вдосконалено новозеландським тренером А. Лідьяром для підготовки стаєрів.

Метод тренування «фартлек» у бігу полягає в зміні швидкостей пересування в процесі тривалого безперервного бігу за самопочуттям спортсмена, командою тренера чи відносного прискорення партнера.

Фартлек – це різновид змінно-повторного методу, комплексне тренування на місцевості й на стадіоні, де в одному тренувальному занятті вдосконалюються всі необхідні бігунові якості (сила, швидкість, витривалість). Фартлек складається з пробігання довгих та середніх відрізків, багаторазових підскоків угору, бігу під гору й, нарешті, спринтерської пробіжки з максимально можливою швидкістю. Відпочинок варіюється та проводиться у вигляді ходьби чи бігу підтюпцем. Перева-

га цього методу полягає в тому, що в процесі виконання навантажень спортсмен самостійно може збільшувати темп навантаження, змінювати його характер і регулювати тривалість. Такий підхід сприяє більш м'якому входженню не лише в окремому тренуванні, а й на конкретному етапі підготовки. Загальна тривалість тренування з використанням цього методу може коливатися від 45–50 хв. до 1,5 – 2,5 год.

Фартлек успішно застосовується в багатьох видах спорту. Він досить ефективний, оскільки дає простір творчій ініціативі, що сприяє різнобічній побудові тренувального процесу.

Відомо також застосування зазначеної методики в тренуванні дзюдоїстів.

Застосування методу «фартлек» при тренуванні боксерів детально описано В. П. Барановим та Д. В. Барановим. Автори зазначають, що для боксера найбільш раціонально застосовувати біг зі змінною швидкістю по пересіченій місцевості з одночасним нанесенням напрацьованих комбінацій ударів з арсеналу своєї індивідуальної техніко-тактичної моделі. Потрібно привчити організм боксера до виконання технічних дій з ЧСС 160–180 уд./хв. і вище протягом 30 – 40 хв. з проміжками бігу підтюпцем і відновлення ЧСС до 120 – 125 уд./хв. Це дасть змогу на останньому етапі спеціальної підготовки довести організм боксера до здатності виконувати індивідуальну техніко-тактичну модель із ЧСС 200 уд./хв. і вище протягом 12 – 15 хв. із внутрішніми інтервалами відпочинку. Цього рівня підготовленості буде достатньо для проведення сучасного боксерського поєдинку.

Методика «фартлек» успішно застосовується в тренуваннях боксерів. Вона обґрунтована тим, що основні дії боксера, які виконуються в загальному режимі, приводять ЧСС до 200 уд./хв. і вище. Загальний час бою в сучасних змаганнях з боксу відбувається протягом 8–10 хв. У більшості випадків сучасний бій починається в максимальному темпі з перших секунд, тому кікбоксер приходить у свій кут після закінчення раунду на відпочинок із ЧСС 200 уд./хв. і більше. Відпочинок протягом 1 хв. – чисто символічне явище для тренуваного боксера.

Із перших секунд другого раунду ЧСС піднімається до 200 уд./хв. Після другого раунду хвилинна перерва вже не дає значного зниження ЧСС. У третьому раунді ЧСС значно перевищує 200 уд./хв. Хвилина відпочинку між раундами майже не знижує ЧСС. Режим рухової діяльності в бою спринтерський, тобто з максимальним додатком м'язових зусиль за мінімальний проміжок часу, а час виконання всієї рухової діяльності в сучасному боксерському поєдинку – режим бігуна-середньовика. Проте боксер не має можливості знижувати інтенсивність ведення поєдинку, тому що миттєво буде покараний суперником за найменше зниження швидкості виконання своїх технічних дій.

Завдання 61. Прочитайте текст, виділіть речення, в яких подана інформація про сучасні антидопінгові норми.

Медична комісія МОК до складу допінгових речовин відносить більше 100 препаратів, поділених на п'ять груп:

- 1) стимулятори (амфетамін, кофеїн, кокаїн, ефедрин, метил-ефедрин, фентермін);
- 2) наркотичні засоби (кодеїн, героїн, морфін та ін.);
- 3) анаболічні стероїди (тостостерон, ретаболіл (нандролон), метиолон та ін.);
- 4) бета-блокатори (пропранолол, атенолол, метропролол й ін.);
- 5) діуретичні засоби (дихлотіазід, гідрохлотіазит, фуросемід та ін.).

В останні роки в спеціальних лабораторіях різних країн світу проводиться дуже велика робота щодо виявлення випадків застосування допінгу в спорті. Найбільш широко використовуються стимулятори й анаболічні стероїди. Наприклад, у 2002 р. акредитовані МОК 23 лабораторії виявили 1251 випадок застосування заборонених препаратів. Проблема сьогодні зводиться до застосування високоефективних санкцій проти порушників та організації постійного антидопінгового контролю за спортсменами. При цьому цей контроль повинен відбуватися не тільки під час змагань, а й у тренувальний період.

Речовини різних груп мають виражену специфіку як щодо стимулювання ефективності тренувального процесу та змагальної діяльності, так і щодо негативного впливу на організм і можливостей контролю.

Важливим етапом у боротьбі з допінгом стало прийняття спільного протоколу МОК і МСФ із літніх видів спорту. Відповідно до цього протоколу уведено комплексну програму боротьби з допінгом, в основі якої прийняття єдиного для всіх видів спорту переліку заборонених речовин (складається та щорічно поновлюється МОК), прийняття єдиних правил і процедур антидопінгового контролю, зведення в єдину санкцій за застосування допінгу й забезпечення їх реалізації на національному рівні, розвиток співробітництва МОК, НОК і МСФ з урядовими організаціями для боротьби з торгівлею забороненими препаратами.

Основними документами, на яких будується боротьба з допінгом, є Медичний кодекс Міжнародного олімпійського комітету та Всесвітній антидопінговий кодекс. На території України організація та здійснення антидопінгового контролю в спорті проводиться з дотриманням вимог антидопінгового Кодексу Олімпійського руху та покладається на Національний антидопінговий центр із лабораторією антидопінгового контролю в його складі, який створюється Кабінетом Міністрів України. Програма діяльності щодо профілактики, попередження застосування й

розповсюдження допінгу в спорті розробляється Національним антидопінговим центром і затверджується Кабінетом Міністрів України.

Тестування на допінг проводиться виключно лабораторією антидопінгового контролю Національного антидопінгового центру з дотриманням вимог антидопінгового Кодексу Олімпійського руху. Тестуванню на допінг підлягають спортсмени України незалежно від віку, рівня майстерності та місця перебування. Організатори змагань зобов'язані забезпечити умови для проведення тестування на допінг із дотриманням вимог антидопінгового Кодексу Олімпійського руху й компетентних органів відповідних спортивних організацій.

На території України реклама допінгових речовин або методів для їх використання в спорті заборонена. Особи, які беруть участь в організації та здійсненні антидопінгового контролю, зобов'язані зберігати таємницю про результати тестування на допінг до прийняття остаточного рішення компетентними органами відповідних спортивних організацій.

У разі встановлення факту вживання спортсменом допінгу до нього згідно з вимогами антидопінгового Кодексу Олімпійського руху та компетентних органів відповідних спортивних організацій застосовуються такі санкції: попередження, визнання недійсними спортивних результатів, позбавлення спортивних медалей чи призів, виданих у натуральній або грошовій формі, тимчасова або довічна заборона брати участь у спортивних змаганнях. Результат участі спортсменів у командних змаганнях, що розпочалися, анулюється в разі встановлення факту вживання допінгу одним із членів такої команди. Незнання спортсменами природи, складу, наслідків уживання заборонених у спорті речовин чи методів не є підставою для звільнення від застосування санкцій.

Застосування допінгу (порушення антидопінгових правил) є найпоширенішим і найбільш переслідуваним правопорушенням у сфері спорту, яке лежить у площині декількох галузей права. За це правопорушення в спорті винні особи несуть відповідальність згідно із законом України, що передбачає декілька видів відповідальності – адміністративна, цивільна, дисциплінарна та, в особливих випадках, кримінальна.

Використана та рекомендована література

Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. — Львів : Світ, 1994. — 152 с.

Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. — Львів : Світ, 1990. — 232 с.

Бардіна Л. Питання вмотивованості запозичення спортивних термінів-неологізмів / Л. Бардіна, Н. Назаренко // Проблеми Української термінології. — Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2008. — С. 298 – 301.

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. — К. : Рідна мова, 1998. — 475 с.

Боровська О. Національні витоки української термінології з фізичної культури та спорту / О. Боровська // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фіз. культури та спорту. Вип. 6. — Т. 1. — Львів, 2002. — С. 8 – 10.

Боровська О. В. Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології фізичної культури і спорту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / О. В. Боровська. — Л., 2003. — 20 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.

Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації. — К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – 160 с.

Головата Л. М. Культура усного і писемного професійного мовлення : посібник для студ. факультетів фізвиховання / Л. М. Головата. — Тернопіль : Підручники & посібники, 1997. — 191 с.

Гуць М. В. Українська мова у професійному спілкуванні : навч. посіб. / М. В. Гуць, І. Г. Олійник, І. П. Ющук — К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2004. — 336 с.

Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007–2011 роки // Зібрання законодавства України. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України 45/2006 від 8–15 листопада 2006 р. № 1594. — К. : Український інформаційно-правовий центр, 2006. — № 1. — С. 51–74.

Довідник з культури мови : посібник / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Н. М. Сологуб та ін.; за ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Вища шк., 2005. — 399 с.

Дроздова І. П. Наукові засади формування українського професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей : монографія / І. П. Дроздова. — Х. : ХНАМГ, 2010. — 320 с.

Дубчак І. Є. Особливості термінологічної номінації в області спорту / І. Є. Дубчак // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. Вип. 14, книга 1. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. — С. 123 – 126.

Дубчак І. Є. Методологія вивчення спортивного дискурсу / І. Є. Дубчак // Русский язык и литература : Проблемы изучения и преподавания в школе и вузе : сб. науч. тр. — К., 2006. — С. 187 – 191.

Дубчак І. Є. Жанри спортивного дискурсу в інтернет-комунікації / І. Є. Дубчак // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 110 (Т. 2). — С. 353 – 356.

Дяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. В. Основи термінотворення / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. В. Куделько. — К. : Видавничий дім «КМ Academia», — 2000. — 238 с.

Закон України «Про фізичну культуру і спорт» // Зібрання законодавства України. Звід законів України. — К. : Український інформаційно-правовий центр, 2000. — № 3. — С. 66 – 97.

Капелюшний А. О. Якість мовлення спортивних тележурналістів у прямому ефірі / А. О. Капелюшний // Медіа-критика. — Ч. 15. — Львів : ЗУМЦНЖ, 2008. — С. 37 – 46.

Карпець Л. А. Український спортивний жаргон : структурно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. А. Карпець. — Х., 2006. — 19 с.

Культура писемного мовлення (орфографічна і пунктуаційна правильність) : навч. посібник / за ред. Н. Д. Бабич. — Чернівці : Рута, 2000. — 96 с.

Кубрак О. В. Етика ділового та повсякденного спілкування : навч. посібник з етикету для студентів / О. В. Кубрак. — 2-ге вид., доп. — Суми : ВТД «Університетська Книга», 2003. — 222 с.

Культура фахового мовлення : навч. посіб. / за ред. Н. Д. Бабич. — Чернівці : Книги – ХІІ, 2006. — 496 с.

Лаврик О. Жанрово-стильові особливості репортажу в українській спортивній пресі / О. Лаврик // Теле- та радіожурналістика. — 2010. — Вип. 9. Ч. 1. — С. 196 – 201.

Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. — К. : Каравела, 2006. — 352 с.

Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту // Щотижневий збірник актів законодавства. — К. : Офіційний вісник України, 2004. — № 39. — С. 23 – 34.

Орфоепічний словник української мови : у 2 т. — Т. 1. — К. : Довіра, 2001. — 955 с.

Орфоепічний словник української мови : у 2 т. — Т. 2. — К. : Довіра, 2003. — 918 с.

Осінчук В. Г. Визначення основних спортивних термінів фізичної культури і спорту : навч. посіб. / В. Г. Осінчук, І. К. Попеску. — К. : ЛДУ, 1995. — 200 с.

Осінчук В. Г. Українсько-російська, російсько-українська термінологіка спортивних ігор / В. Г. Осінчук, Л. В. Левків. — Л., 2003. — 762 с.

Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк І. П. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, І. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 214 с.

Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія / В. Г. Пасинок. — Харків : Лівий берег, 1999. — 154 с.

Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. — 2-ге вид., стереотип. — К. : Либідь, 2001. — 240 с.

Пущина І. В. Сучасна українська спортивна термінологія : навч. посіб. для студ. фак-ів фіз. виховання вищ. навч. закл. / І. В. Пущина, В. М. Зайцева. — Запоріжжя : ЗДУ, 2003. — 96 с.

Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Знання, 2006. — 291 с.

Склад і структура термінологічної лексики української мови / за ред. А. В. Крижанівської. — К. : Наук. думка, 1984. — 193 с.

Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. — К. : Наук. думка, 2000. — 680 с.

Солганик Г. Я. О языке спортивной журналистики / Г. Я. Солганик // Спорт в зеркале журналистики. — М., 1989. — С. 234.

Трегубова Г. Культура професійного мовлення / Г. Трегубова // Освіта: технікуми, коледжі : навчально-методичний журнал. — 2004. — № 4. — С. 72 – 76.

Трофімук К. Спортивна термінологія – у курсі «Українська мова» / К. Трофімук // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». — 2004. — №1 (60). — С. 124 – 127.

Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. — стереотип. вид. — К. : Наукова думка, 2003. — 240 с.

Хоменко І. М., Глазирін І. Д. Спортивна термінологія – основа професійного мовлення фахівців з фізичної культури / І. М. Хоменко, І. Д. Глазирін // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. — № 7. Біологічні науки. — Луцьк : ВВ «Вежа», 2005. — 173 с.

Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : підручник. — К. : Літера ЛТД, 2003. — 480 с.

Янків І. Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз) : дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02 / Львівський держ. ін-т фізичної культури. — Л., 2000. — 184 с.

Навчально - методичне видання

Ірина Холявко

ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

**Навчально-методичний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
напряму підготовки 6.010201 «Фізичне виховання»**

В авторській редакції

Підписано до друку 20.11.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Лазерний друк. Умовн. друк. арк. 8,14. Обл-вид. арк. 9,05.
Наклад 100 прим. Вид. №11,09. Зам. №1198.

Видавництво «НОУЛІДЖ»

Свідоцтво про реєстрацію серія ДК №2884 від 26.06.2007
91051, м. Луганськ, кв. Якіра, 3/316,
Тел. (050) 475-35-13, e-mail: nickvnu@gmail.com